cade Civil Society Alliances for Digital Empowerment

Co-funded by the European Union

NA WARAITÜLINKANA SULU'UPÜNAA INTERNE:

Eki'irajaaya süpüla alu'uwate'etnaa sulu'u interne je akuwa'ipaa sulu'upünaa tijitaalü.

Eki'irajaaya süpüla alu'uwate'etnaa sulu'u interne

Fundación Karisma

Civil Society Alliances for Digital Empowerment

Co-funded by the European Union

Fundación Karisma

wayakana a'yataashii sümaa wayuu, achajaashii waya nanasia, wanee kasa analu'u namüin, sünasia jo tü nakua'ipakalü, akumajüshii waya süchiki tijitaalü, a'yataashi waya sünain analu'u sümüin wayuu Derechos Humanos amünkalü sulu'u türa suumain tijitaalü.

Autoría e investigación:

Módulo 1:
Michael Ruiz
Lorena Enciso
Camila Pardo.

Módulo 2:
Daniela Schnidrig
Edda Forero

Módulo 3:
Edda Forero

Coordinación
Paula Rodríguez Badillo
Maria Camila Galvis

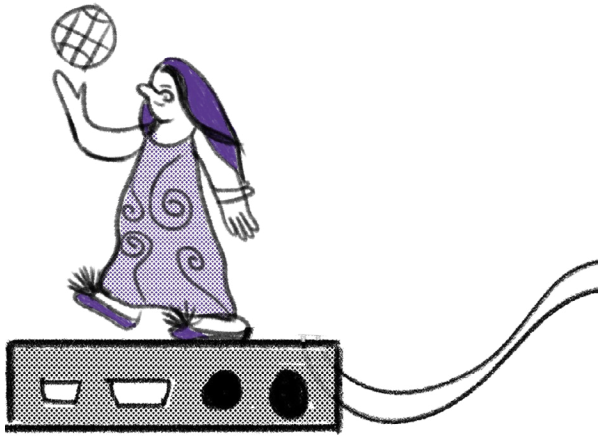
Revisión
Paula Rodríguez Badillo
Michael Ruiz
Pilar Saenz

Dirección de Karisma
Catalina Moreno Arocha
Juan Diego Castañeda

Corrección de estilo
Laura Grisales Silva

Diseño editorial
Daniela Moreno Ramírez

Coordinación editorial
Natalia Andrade Fajardo

Esta investigación se realizó en el marco del consorcio CADE. Ver más en https://cadeproject.org/

Tû ayataajirawaakat yaapûna wasa'awajûin sûmainje wane Ana'alû'û saapajala Unión Europea, sa'apûna Wane aku'majirawaa aku'apaa kanuliasu CADE. Ji'ireerû mapeena.

Sûchiki sûpusua'ya tû ayatawwakalû sulû'ûsu Licencia Creative Commons Atribución 4.0. Esta licencia permite a otros distribuir, mezclar, ajustar y construir a partir de su obra, incluso con fines comerciales, siempre que le sea reconocida la autoría de la creación original.
https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.es

INTRODUCCIÓN
PÜTCHI PALAJANAAKALÜ

Tü eki'irajiaakalü arütke'ereesü tepichi, eki'irajülii noumainpa'apüna, wayuuirua eere nnojolüin akaaliijünüin waneepia, eere natijen amüin sukua'ipa saa'ou kowennanza sünain interne, nnojotsü nee'e müinka saa'in wanee akua'ipa, shia saa'a wanee a'yatawaa eere ayaawatünüin, sukua'ipa sünasia wayuu, analu'u, otta jo akumajaa sutuma wayuuirua. Tü ke'ireekalü shia nnojolüinjatüin makatüin sünain pütchi nee'e saa'u kowennanza natuma na washitkana, cho'ujaasü ayaawatünüin na'ayatain otta jo nakua'ipa na wayuukana soo'opünaapüna ameerika latiina je kariiwe.

Tü eki'irajiaakalü a'yataanüsü saa'ujee tü proyecto Civil Society Alliances for Digital Empowerment (CADE),wanee outkajawaa so'u akua'ipaa süpüla a'yatawaa sünain kowennanza sulu'u internet je ekerotaa sulu'u sukua'ipa tü a'yatawaakalü soo'opünaa tü mmakalü wopumuinpünaa je akalijünüshii sütüma suwashirüin oumainkalü Uroopa.

TÜ A'YATAWAAKALÜ ANAATITNÜSÜ SULU'U APÜNÜIN MOORULO E'IYATÜNÜSÜ MA'AYAA:

- **¿Jamakua'ipalü sukua'ipa interne?**

  E'iyatüsü sukua'ipa interne sünainjee suuralakat, süpüla atüjaanüinjatüin aa'u kasa eere sapo'upünaa tü kachuweerakat, jamüin sukua'ipa tü yootirawaakalü sulu'upunaa tü makaralu'u, kasa wayuu tü tijitaalükalü amünakat, jamüsü cho'ujaaka atijaanüinjataka saa'u süpüla sünasia wayuu.

- **Kowennanza sünain interne: Pütchi ajaraitaka kasachiki**

  A'inmajirawaa sünain jaralin akumajaka pütchi sünain interne, kasa eekalü je nachekakalü, otta jo sukua'ipa na'yaatain, eere jo wanee ayaawatia, wane analu'u namüin. Tü ke'ireekala na'in shia tü ayaawatakalü sukua'ipa süpüla nekerotüinjanüin sümaa wanee a'yatawaa anain.

- **Atijitaala wanee akaaliijawaa je wanee analu'u akua'ipaa.**

  Eenajaa sünain akumajaa shikiiru'ujee wayuu tü a'yatawaakalü natuma na shikiipükalü oumain, süpüla anajainjatüin tü akua'ipaakalü sulu'u tijitaalü. Jamüsü sukua'ipa tü makalü yaa sünain wakua'ipa wepialu'u, otta jamüijatüin sukua'ipa wejeipaji'raa tü pütchikalü sümaa kowetnansa sülu'u interne, sünainjee wanee analu'u sümüin wakua'ipa, wanee anasia sulu'u tijitaalü.

Tü apünüinkalü moorulo eki'irajüsü sünain wanee waraitaa soo'opünaa tü a'yatawaakalü sünain tijitaalü otta müsia jamüijatüin sukumala otta jo sünainjee wane alu'wataawaa, sukumajia wattajee sulu'upunaa mmakalü süpüshua'a, atüjashii a'yatawaa sünainjee wane kasa jo'uchon sünainmüin wane kasa otta pütchi mülo'u, süpüla wanee sünasia, ekirajawaa je analu'u sulu'u tijitaalü.

Objetivo general del ciclo de formación

SÜPÜSHUA'A TÜ KE'IREEKALÜ AA'IN SULU'U TÜ EKI'IRA-JIAAKALÜ.

Achecheraa naa'in naa jima'aliikana je majayünüü, eki'ijülii je oumainpünaa müliaskalü soo'opünaa Ameerika Latiina je Kariiwe süpüla natüjaainjatüin aa'u je apaainjanüin tü a'yatawaakalü,sükua'ipa a'yatawaa je yootirawaa sulu'u tü kowennansa sulu'u interne, shi'iree miyo'ushaanainjatüin tü sütchinkalü, eere ne'iyatüin nakua'ipa, na'yatain sulu'u mmakat pejepünaa, ke'ireekalü naa'in nayaawatüinjatüin na'yatain sünain akumajaa suka'ipa, sünasia, sümanee tü a'yatawaakalü sulu'u tijitaalü.

Objetivos específicos

TÜ KE'IREEKALÜ AA'IN WATUWO'U

1. Atüjaa shia sukua'ipakalü a'yatawaa sünain kachueerakalü, a'yatawaa sümaa wayuu je alu'uwatawaa sulu'u interne, sünainjee süpülee otta müsia sükowennansa waimalü.

2. Ayaawataa sukua'ipa yootirawaa, wayuukana a'yataashiikana je tü apüleekalü süpüla kowennansa sulu'u interne, eere eirakaanüi tü kasachiki alatakalü soo'opünaa tü aluwataasükalü otta jo eirakaawaa süpüla nekerotüinjanüin na wayuukana sünain tü a'yatawaakalü.

3. Julüjaa aa'in sukua'ipa tü a'yatawaakalü sünain tijitaalü natuma na alu'uwataashi-kana otta müsia nakua'ipa sümaa sünasia wayuu je nnojolüin pawalaawain nakua'ipa sünain wayuuirua.

4. Akujaa süchiki akua'ipaa otta a'yatawaa namüin naa kepiakana pejein, tepichiirua je mma eere müliaa soo'opünaa tü apüleekalü sünain kowennansa sulu'u internet, eere na'yatain wayuuirua atijakana süpüla yoot'irawaa namaa na wattajeewaliikana otta na yalakana cha'ya sulu'upunaa mmakalü süpüshua'a.

5. A'walakajaa pütchi je a'yatawaa eere ayaawatünüin wane analu'u sünainjee wane kottirawaa namaa wayuuirua sulu'u kowennansa je tijitaalü, süpüla akaalija soo'omüin tü teknulojiikalü, sünainjee tia apütünüinjatü napüla na wayuukana je noumainpa'a.

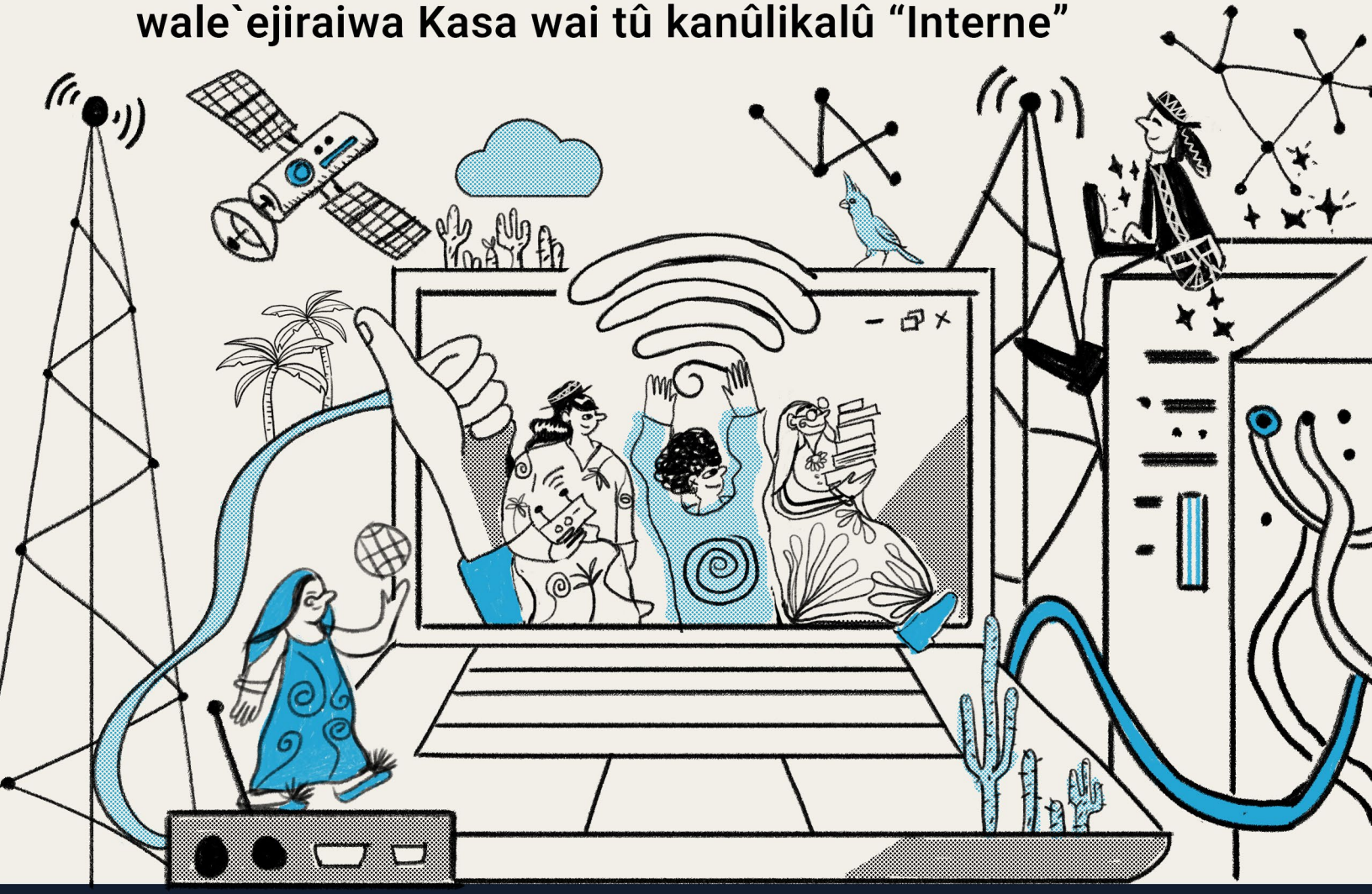
cade Civil Society Alliances for Digital Empowerment

Co-funded by the European Union

¿JAMÛSÛ SHIYATAAYA WANE INTERNE?

¿kasa eka sûcho'uje wane kawaralasû?

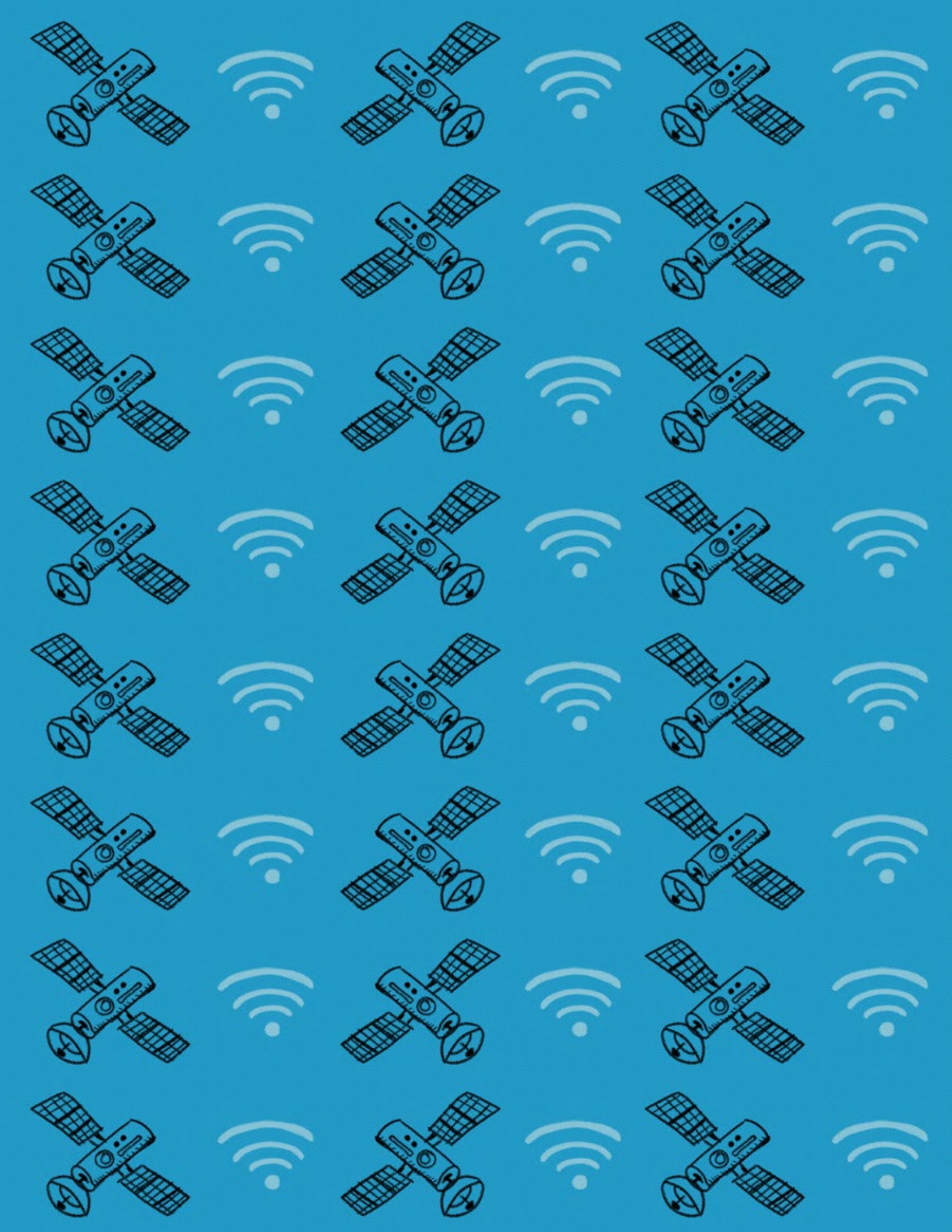
wale`ejiraiwa Kasa wai tû kanûlikalû "Interne"

Módulo 1

Eki'irajaaya süpüla alu'uwate'etnaa sulu'u interne

Fundación Karisma

E’ERAAJIRIA SÛPÛLA WATÛJAIN SA’U SA’IMAIIAKALÛ TÛ INTERNEKA

Tû e’erajiriaka sùpûla watûjain sa’u sa’imajianjatkalû Napûla na tepichikana, na e’ikûliikana chaya mojûipa’a

Ma’aka nain na atüjeshikana süpüla aluwatawaa wayuu su’ulûpûna eere naya, sükua’ipa otta wayuu e’irukukalüirua nnojolii apünüin süpüla ashatiraa tü pütchi internet. Nnojotsü ka’ikat internet sa’in tekiniika naya, eeje’e jia’injatü süma pütchi anasü, süma wayuu naa’inrua, süma anajirawaa, otta süma wayuu ayawatkana sa’u wane akû’apaa.

Tü shia tû palitkalüirua anasü süpüla nnojotsü tü pütchi internet eere ashatünaka süma wayuu aluwataashi kasa, eeje’e akumajünüinjatüin tü shiatayakat natûma na kama’anakana otta sükua’ipainjatka natuma na wayuu eekai América Latina otta Caribepûna

Tû e’iyataakalû yaapûna shia sukûa’ipainjatka shiataya

Tû wakuwajakalû sûma Civil Society Alliances for Digital

Empowerment (CADE), wane ayaatasû shi’ipaje

Asümaa proyecto CADE, tü eekat süpüla aluwatawaa wayuu süma pütchi internet, otta süpüla antüinjatüin wayuu süma eere pütchiirua mmaatshii eekai Sur Global, süka tü maleiwakat Unión Europea.

Sùpûla natûjain sa’u jamûinjatûin sûkua’ipa

TÛ AKÛJÛNAKALÛ YAAPÛNA APÛNÛIKALÛ SU'UNIAPALA EERE SHI'IYATÛNÛINJATÛIN TÛ KARALO'ÛTA SHI'IPAJEEYA MAKALÛ MA'AKA YAAPÛNA:

- **¿Jamûsû shiyataaya tû internekalû?**

  Shi'iyatûin tû shiinasekalû tû shi'ipa'akalû shi'iyataaya wane interne sûpûla sutûjaanajatûin sau sukua'ipa sa'apùna tû mmapa'akalû mûsia kasaein shûchiirueje tû sûpa'akalû, Jamûsû su'unia wane Pûtchi, kasawayu tû shipiakalû tigitaalù jamûsû je'ijaaka watûjain sa'u sûpûla wayaawatûin sa'u tû kajutajirain sûnain apashiinjanain waya wanawa.

- **Sulu'uwatayainjatkalû wane interne: wanteerû sûnain sûpushuaya tû kasa amojujetkalù wakua'apa**

  shi'iyataaya wane interne sûpûla sutûjaanajatûin sau sukua'ipa sa'apùna tû mmapa'akalû mûsia kasaein shûchiirueje tû sûpa'akalû, Jamûsû su'unia wane Pûtchi, kasawayu tû shipiakalû tigitaalù jamûsû je'ijaaka watûjain sa'u sûpûla wayaawatûin sa'u tû kajutajirain sûnain apashiinjanain waya wanawa.

- **Sûshajia sûpulajana eere shi'itaanûin tû kajûtajirawaakalû**

  Eerajiriya sûpûla wayawatûin shi'ipa'pa tû ajûtûnakalû wamûin sûtûma tû mapa`a mûlo'uskalû sûnain shian kakûmalain mûsia shi'itain shiki wanepia tû kasa ekalû we'erûin alatûin shûnainje tû akûmajûtkalû ayakûawa , mûsia sûntirûin kasa ekale ein sûmûin wakûa'apa ashatûna musia shia epûnale shi'iyatûnûin, yaapûna ya'aya jeijasû sûpûla weraajûinjatûin tû sûkojokalû wamûin sûpûla einjatûin wain suulia sûmojûjaiun wakû'apa sûjainje tû ayujatkalû ayakûa

Sunainje wane kotttirawaa, tû karalouta apûnuinkalûrûa alû'ûjasû sûchikûa akûa'ipaa wattasaali o'unûsû sûnainje sûchikûwa sûpûshûaya tû sûkumajikalû tû shikikûkalû wane sûma sûttûin eejere su'unuin sûpûshuaya tû sainjiakalû ma'aka sain tû sûttiakalû wane sûûmaapùna shi'iyataanûin wana sûma sûkûjûnûin sûpûshûaya tû kasain sukolonin tû interneka sûnainje shiyatainjatkalû musia sûpûsuaya tû sukûa'ipainjakat namùin na aapakana shia epûnaale naya: epûnakee su'unûin tû sûtchinkalû sûtûma tù shikiikalû.

SÛLÛ'ÛJAKALÛ ACHIKI PALAJANA SUPÛLA WAYAWATÛIN SA'U SULU'U WANE EKIRAJAPÛLEE.

Aco'omùjainjatù natùjala na tepichikana, mùshia na e'ikûliikana , mûsia tû epiapa'aa meraajûkalû amûliajûnaa ma'aka sain América Latina mûsia wajiira sûpûla shiyaawatûnûin wane che'ijawaa sûpûla kaalinInjatûin apûlaa sûka korolo je'ijain amûnii sûpûla eejirainjatûin apashii sûnain wane che'ijawaa ayu'ulakalû sûnainje wane yootirawaa otta wane akûmajirawaa akûa'ipaa sûpûla waapainajatûin tû sulu'uwatayakalû interne, sûpûla watta ka'i sheerûlain tû sûpûlajanakalû musia wakûmajirain su'unikalûirûa sûpûla wayaawatûin sa'u sainjipala tû kasain wayuu tû kaottirawwa sûma tijitaalû musia wanawajirain tû kojûtakalû.

Sulu'ujakalû achiki tû ako'mûjiakalû tû palajatkalû

1. **Tù wayawatûinjatkat** shia tû sainjiakat, sa'apûna mmpa'akat napûla na kamûinjanakat mûsia natûma na shikiishikana palajana tû Internekat, ejeere shipia miyo'uskat emûin tû sulu'uwatayainjatkalû einjatûle suwalakajûnûin.

2. **Anajirawaa** Tû anajirawaakat waneepia sûchikûa wane yooto suchikûa sûlu'uwatayainjatkat tû internekat, otta sûnajiraanajatùin süpülaa shian sûchajayain wane akua'ipa mûsia shian sukùmajian sûpûshayan wane ayatawaa sûlu'u mmpa'akat.

3. **A'ikaleera a'ani'i** sûpûla akua'ipakat tû sùpûla wayaawatûin tû e'inajikat ayakûa ajûtûiskat sûtûma merikaana mûsia wat`^ujainjatûin sa'u tû kojûtajirawakat suma tû che'ijawaakat ekakalû sulu'upûna wo'umain.

4. **E'itawa shinase wane yooto** Tû eejirawakat apashii sunain wane sûkûa'ipa mûsia wane sûno'utaaya wepia'apa, eere ain shi'ire sûlu'uwataaya tû internekat sùnain sûnaajûnûin tû atùjûskat sûpûla shi'innajatûin sûpùla watta ka'i sukujûnajatûin sûchikûa.

5. **Akumaja shiki wane aku'ipaa** Tû ayû'ulakat wane akûa'iapa sûpûla shiinase wane yootirawaa sûchirûa sûpansajia wane sûkûa'ipa sûlu'uwataya tu awalakajûtkalû ayaakua sûl'ûpûna kachuuera wattapûna ayataiwa sûntûa eemûin na wayuukana.

EKALÛ SULU'U TÛ ASHAJÛSHKAT

Ashajanajatykalû sul'u tû karalo'utakat 12

Shi'ipa'apainjatkalû tû Modulokat 13

Su`ûnia miyouskalû 13

Tû kasa keirekalû ainyu sûpûlaa wayaawatûin sa'u yaapûna 13

Palajana: ¿jamûsu sukua'ipa wane interne? Supûla lotuinjatûin sukua'ipa wayawataiwa sunainje'e tû whatsatkalû 14

Ayatawaa Palajatkalû sûmaainjakalû 14

Ayatawaa sûmaainjakalû 15

Ashajûûshii wainmajûinjatkalû 15

¿kasa wai tû interneekalû? 16

Interne: Shia tû alijunapiapa'akalû Tijitaalû 16

Epe'ipajiraaya musia sa'aniraaya sûpûla sûtchin 17

¿Kasa shiyu'ulaaka achipuna wane interne? 21

Jamûsû sûjûtia wane pûtchimajatû:
Sûnainje wane aapajûlû sûtchin korienta shi'ipaje wane aapajût mûsia sûnaije wane einjatûle sûntûin- sûka sûjûtia korientapala Kasa sûte'ejanaka wane interne 24

Sute'ejana palajatkat: Shia tû miichi alijûnapi'askat 26

¿Kasa akumajushika akaa tu paketetekat? 27

¿Jamûsû shiawatia tû jalainjatûn sûntûin wane paquete sûjûtûnûle suka interne? 30

Shi'ipolo 3: sulu'kalû mûsia tû shi'itaaya 32

ASHAJANAJATYKALÛ SUL'U TÛ KARALO'UTAKAT

Waneepia sul'upùna wane, Internet Sulu'usu ma'in ekiirujutuu anüikiimaajatü moo'ulu yaa aka tü anüikiikalüirua soo'u mmapa'akalü kama'anain akumajuushiirua pütchipijana, pütchi'ipajana, pansaakumajia, pansaalujuna otta pütchiirua wattain saalii suwashirüin sa'anasia otta süpülee eekalü atuma süpüla yootüin wanee wayuu namaa na wayuu wattan nûlia mainmashiikana. Akatsa'a alawaain otta mojuin shi'itaanüle supushuwa'aya anüikiikalüirua eein süma'ana pütchikalüirua supushuwa'aya cho'ujaakalü süpüla akülaa tü wattakalü aalii sünain kaalüpüshaanain sukumalaain a'yatawaa siensiakajatü, atijalaamaajatü otta akuwa'ipaairua kalu'upünaakalü waneenaa'in shia anaa akua'ipa katsüinka anainjatû, süpüla wo'ottaiwa waya, sunain ekirajaa, sûma tü süka wane , yataaya, otta süka wane shi'ipajeesû atûma

Tü módulo palajatkat shia süpüla aküjûnûin wamüin wane pûtchi anaajawaa, aluwatawaa shia süpüla atüjaa sûka Internet: yamûin ya'ya, eejerû tü kasa akûjûnakat sûpûla wayaawatûn sa'u tû kachikuaka, süma jarain na wayuu eirakaka sulu'u tü ayatawaakat süka aküjajaa sùchikûa tü Internekat.

Sajajayasemûin tû modulokat pûnteerû sûnain sukûa'ipa sûpûla pûyaawatûn shi'ipa'pa lotoiwa sûkûa'ipa wamûn

SHI'IPA'APAINJATKALÛ TÛ MODULOKAT

Su`ûnia miyouskalû:

Epe'pajiraaya musù sûnainje wane supûla katchininjatùin waneepia sûma chuatûinjatuin so'ukai napula naa jalo'ukana amûin.

Ayawatunajatu sau tu suluwataikalu otta ashajetnajatu jaamuin shiatayaa tu internekalu wanaa suma shirajanuin tu sutapaakalu tu supunoukalu puttchika esu eiyatiain sukuwaipaa tu puttchikaluiruwa mamasatkat otta tun shiyatayakat musia tu sukuwaipaa susurulia tu internekalu.

Tû kasa keirekalû ainyu sûpûlaa wayaawatûin sa'u yaapûna

- Erajanatu otta akujunatu suchiki tu apunuinkalu shipapa tu internekalu(shipiapapalaa,tu ashajushika supula shiyawase/ayataya aleinjatu otta tu sukumajiakalu suma tu suntiraka achiki)

- Anannesu tu ayatayakalu otta kasa achoterruin, otta ekai amojujain sukuwaippa shiyataya tu internekalu-sumaa einjatuin suluu tu ayatayakalu tu DNS otta ekai nnojoluin jayain wana suma shirajunuin tu sukuwaipakalu makatka sain tu wasappt munaka.

- Eiyatuin jatuin wanawi sukuwa tu ayataya mapuleein suluu karralouta otta eirakanajatuin amuin ekai amojujain sutchin tu internekalu , julujaintu anyu`u wanepia ayataya tu ekalu amanaa maka tu anajiakalu sau sulia susulujain tu internekalu (OBI) ayawajia,eiyatia otta akujia suchiki kasa ottain.

PALAJANA: ¿JAMÛSU SUKUA'IPA WANE INTERNE? SUPÛLA LOTUINJATÛIN SUKUA'IPA WAYAWATAIWA SUNAINJE'E TÛ WHATSATKALÛ

Sunainjee tû karalouta palajatkalû wachajainjatû tû suku'apainjakalû watûma supula pansainjatûin sûkujia tû sukùa'ipainjatkalû sulu'wataaya wane interne, we'iyatûinjatû sùnainje wane jamûin sujûtua wane Pûtchi sulu'upûna wane yooto suka ajûta pûtchi maàka sain wane yootirawa namaa wane ekai wattain wayuu sulu'upûna wane aJûta pûtchi wattamûi.

Yaapûna ya'aya we'iyatûinjatû eejere shiki tû internekalû, tù su'unika`lû ,
Tù sûtchinkalû musia lotûinjatûin sûkûa'ipa, mûsia pansajainjtûn shi'ipapa suulia sujutuuin sulû'û wane ponnuwain akau'apaa eekale mojûin. Mùsia tû interneekalû wainma kasa sulu'ukalû wattajeejatû mojusû supùla nojolûin wainmajûin

Ayatawaa Palajatkalû sûmaainjakalû

Akûjûnajatû jamûinjatûin sukua'ipa sainmajia tû interneekalû sûpûla lotûijatûin saapaya musia watûjainjatûin supûleerûa suulia mojujain watuma sukua'ipa, musia weìyatûinjatûin tû jamuijatûin sainmajia, sulu'uwataaya, sûjûtia wane pûtchi, wane ayaakua, kasa ekale wajûteein yaapûna sûnainje tû internekalû.

Ayatawaa sûmaainjakalû

1. Watûjainjatuin sa'u jamûinjatûin sûjûtia wane pûtchi sulu'upùnaa wane kachueera awalakajùt pûtchi sûka sûtchin wane sulu'upuna tû supûlajanakalû interne.
2. E'itanajaatû tû sainmajianjakalû, tû akalinjiakalû pûtchi, tû atûjalaakalû ma'aka tû sulû'ukalû interne je'ijasû wasa'awajûin shichikua supûshuaya sûpûla wainmajainjanain wakuaipa suulia interne
3. Jûlûjaijatû wain tû ajûniakalû sûtchin interne, ma'aka sûmojûjaale, ma'aka sûmatchinjaale sumaalû'ûpûna wane aya'atawaa suulia mojujain sukûa'apa wane a'yatawaa.

Ashajûûshii wainmajûinjatkalû

1. ¿kasa wayu tû interneekalû?
2. Anu'u sûchikua tû internekalû¿ sulu'u jamûi suttia sûmaiwaa? ¿sunain jaralûin shiki palajana sûpûlapûna sittûin ? ¿ musia jamûin sukua'apa ma'ulûjee ka'i sûchikejee sukumajûnûin tû internekalût?
3. Jamûsû sûjûtia wanee yootirawaa: Tû su'unia, tû sûpûlajanakalû, tû shi'ataayakalû sûpùla sûntûin e'ewarûle sùjûtûnuin sûka tû sûpûlajanakalû ma'aka sain wanee aapajia.
4. Tù na'atatain na shi'ipajeenaka interne.
5. Aimajûnûsù otta shia kasalajanasû nnjotsû sûpûla wanee ekale ein nee.
6. Ma'aka: chaya'a wattapûnaa ayo'utûnûsû ein tû ajûniakalû pûtchi ma'aka sain tû wasakalû.

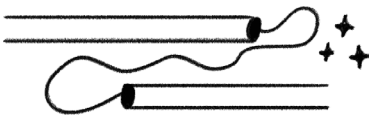
¿KASA WAI TÛ INTERNEEKALÛ?

Tù internekalû shia wane kachuerairûa waimaya mûsû koriente sûnain katsûinsû sulu'upùna mmakalû sûpushuaya. Mûsûka sain wane e'inûshi eje'epejiraaya mùsù shi'ipaje mmapa'akalù shupûshùaya suma wattasaali shiki aya'atasû suka computadora, koriente, musia wane sukorolo'urûa tû sûtsûinpala tû sujûtiakalû sûchiki tû shiatankalû supûla suwalakajain wattapûin tû yootirawaakalû musia su'unirûin supa'pûna mmapa'akalû supûshu'aya tù a'ayataayakuwa'pa.

Wainma sukua'ipa shi'iyatia tù internekalû eesu sûnain mùleka wane siruma, Tû shikiikalû main shia wane kasa miyo'ushaana eje'epajiiraaya mûsu sûnainje watatasaali sûtchin koriente, kekiiya mûsû eejere sûjùtûnûin supû'ûshûaya tû sûtchinkalû sûpûla suwalakajain sulû'pûna mmapa'akalû eepûnale su'nûin sûma pûtchi, sûma ayakuwaa cha'aya wattapûna sûnain shi'iyatûin sûpûsûaya tû we'itaakalû sulu'upùna wane awalakajûlû pûtchi sûpûla watûjaajirain sa'u sûpùshuaya tû alatakalû sulu'pûna mmpapa'akalù.

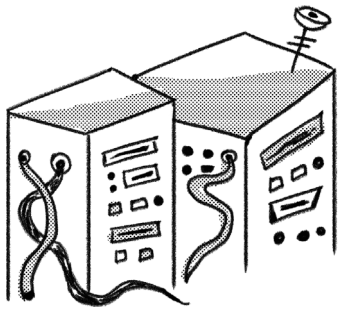
Interne: Shia tû alijunapiapa'akalû Tijitaalû

Jûlûjapa jain tû internekalû nnjotsûkai shia me'erûjûin suma matûjûnûin amojùjawaa, shiaka wane aljûnapiapa'a muyo'ushaata sûnain kapûlein main shia kanuliasû Aljûnapiapa'a Tijitaalû. Ya sûlû'û Aljûnapiapa'akalû tû awataasû sûpûshuaya tû sûtchinpalaka waneepia tû achikuakaû

Tu kayakalû shia tû epe'ipajiaakalû

Waima shi'ipapa'a tû sûkayankalû, eesû supa'ale ekale kawatirain wane sain wane anashii esû kakûwain tù sûtchinpalaka kawatirasû muinka anashiire sûpûleerûwa epûnaale sûlatûin tû atijaayakalû achikûwaa.

Tù miyo'uyuuka miichi shia tû aapajûtka a'yaatawajiraaya

Tû alijûnapiapa'akalû shia eere katchinin sûpûshuaya tû achikimajaatû eere shi'iyatûin wattasaali tû achikimajaatû: Sûnaije tû epe'eipajiraayaka e'eyalaasû ayaakûa, sûnaimîn pûtchi imeeirû otta ekale ansajaalain. Eesû ekale anaajain sûnian(ja'apûin sa'attûin tû atijaakalû), eesû sûnain motsoin sa'attûin tû atijaakalû o'unûsû sûchiuirûa Tû alijûnapiapa'akalû mûinka palitchonle sûnaijeejatû mùsù aka ne'e wane alijûnapiapa'a motsoyui kanûliashi¡i (aapajûlû ayaakûawapijana). Wawasû shi'iyatain sûma tû ayûleepalaKa ma'aka sûpû'shuaya tû epe"epajiraayaka

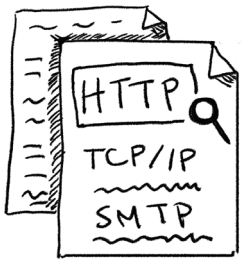
Na wayuukana nayainjana epe'ipajuulinjanaka musia ka'yataayakalû

Wama'anùsû tû anajiakalû, ma'aka sain tû talepono kekiskalù ajùtipalaka ayakuwaa... sùpûshuaya na sul'ukana na jayakana ayakûa naya na wayuu alijûnapiapa'akalii aapajiraashii sûka tû alatirû'ûtka achikûa (ma'aka nain na e'inajûliikana ayakûwaa sulu'pûna tû aapajiraayaka achikûwa mûshi'iya na ajûnaliikana pûtchi sulu'upûna e'iyajutkalû achikuwaa

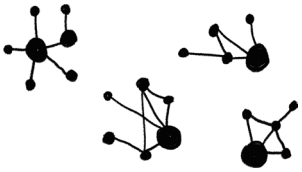
jía sûmaa tû atijaayakalû

wane ajûtûshi pûtchi, ayakua, shia she'etûka sûtchin tû ajûnatkalû achikûa.

Tû sukûwa'painjatûkalû sûma sulû'ûataayakalû

Ma'aka sain wane alijûnapiapa'a, je'ijaasû wane shi'ipapayankalû sûpûla lotûinjatûin sukûaipa saimajia tû internekalû. Eere tû alijûnapiapa'akalû kanulikalû tijitaalû esû tû akûwa'ipaainjatûkalû sûpûla sûlo'uiraaya ma'aka sain HTTP (Tù achajakalû shi'iyalaaya web), TCP/IP (tû sûpûlajanakalû shi'iyatia tû a'yatawajiraaya tû ayawatakalû wanewai sûkua tû epe'ipajuuka) o SMTP (Supûla ajûtia wane pûtchi imeerû). Tûirûa pûrotokoolaka sainmajia tû achikiikalû sûpûla sûntûin e'ewarûle shia sûnain lotûin mûsia sûpûla sua'alakajaaya sùmûin tù achikuakalû

Tû waariakalû shia shi'ipajanaka tû epe'ipajiraayakalû interne

Tû kaayakalû kottiraaya mùsû sûlû wane waaria, wane'ewai sukua waaria kanainya mûsû wane anaatùlû sûkua'apa tû awaanaajia sûpûla anainjatûin. Ma'aka sain, sukua'apa anatùlû sul'u wane miichi o'ulaka chi ajûnaikai sùtchin tû ajûnatkalù ayaakûa eekalû wama'ana.

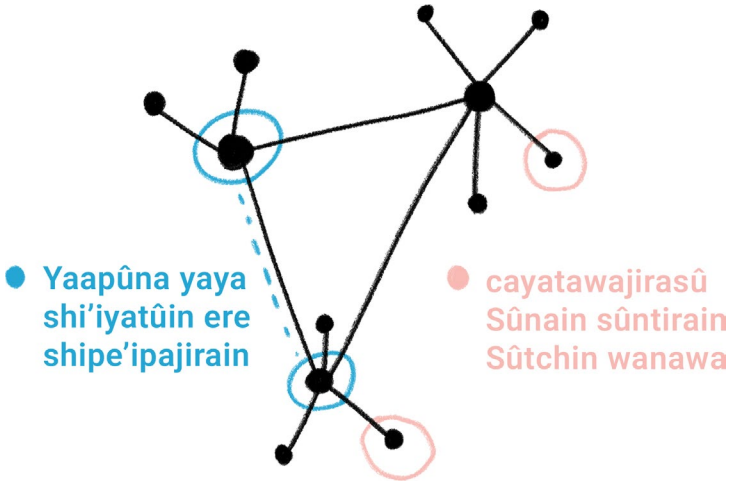
Na pûlûsiiakana mishia na wompeerokana naya ainmajûliika

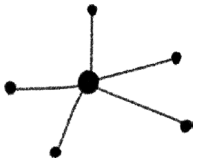
Jùlûjale pain shi'ira wane alaarma shialajûle shia aapitsûka shia pûlûûsiaka (antiwirus) aapÎtsû sûpûla sûta'ûlûin kasa ekale wojûlain sûntûi otta ekale sûntûin sûchiirûa shatein tû shaitaayakalû; jamûshija'a nimetûle wane ekale mûjûlain esû sûpûla shheperojoin sûtûma, yalasû antûin tû wompeerokalû

Epe'ipajiraaya musia sa'aniraaya sûpûla sûtchin

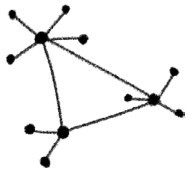
Tû interneekalû shia wane koriente antiraasû "sûma wane korienteya" shia tû epe'ipajiraaka sûma wane sûtchin ma'aka sûkûa'ipa ekai kasa sa'anirain kosho'oya mûsia eere sapajirain sûtchin suma tû motsokana otta na jouchenkana manin kanulishi epe'epajiraya jouchein, wanewai na susho'okana antiraaya mûshi sûnainje wanee ekale pejein sûnianje sûtchin tù interneka.

Wane susho'o apûshii nûtchin numa ekai pejejirain ajûniraashi koriente sûnaimûin tù eere tû nekiikalaû tû nayawasekalù shia tû jeerû e'itanakalû sûnain sûpula anainjatûin shiyataaya epûnaale sùntirain pansainjatù sutûma tû pûtchi ajûtunakalû sukaje mûsia sûlatirapùnainjatùin tû ayakuakalû einjatûle sûntûin.

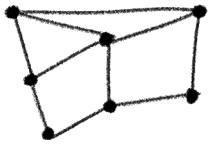

shiakûa sûtchin koriente sûntiraapa :
anû weiyatûin wane shiakua wane sûsho'o eere suntirain sûtchin mûsia epe'ipajiraaya nainje wane waneshua susho'o.

shiakûa sûtchin koriente ere sûpaajiraya sûmuin:
anu we'iyatûin shiaakua muinka waimale susho'o antiraaya mûsû sûnaije wane shi'ipaje ekale pejein epe'ipajiraasû sûma ani'iraaya sûmûin sûnainje wane shi'ipaje sulû'û nojolûin sûpûla suko'ojirain suma wane ma'aka taatain sûûlia

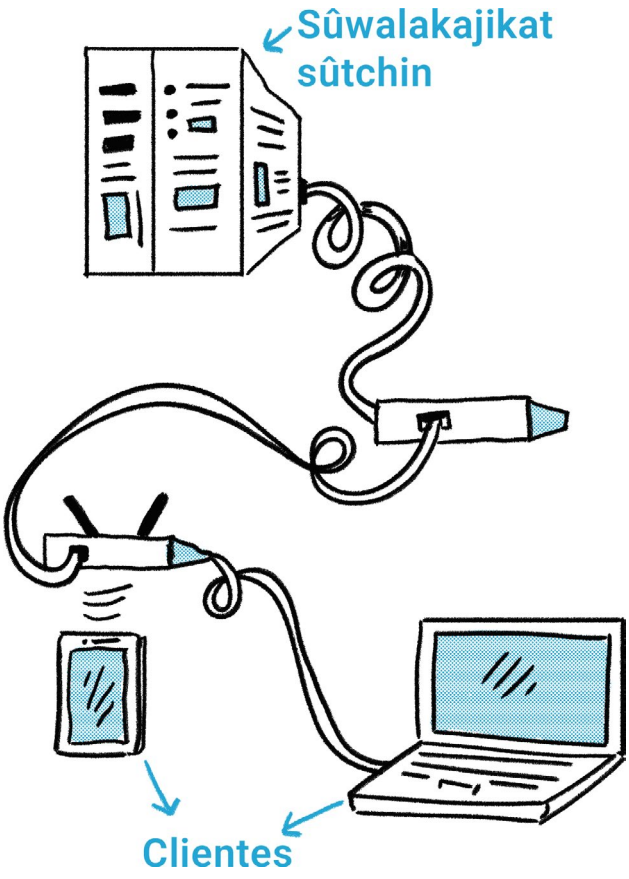

shiakûa sûtchin koriente ere shipe'ipajirain:
anu sukua'ipa wane'ewai tû shajeipajiakalû ere shi'iyatûin wanewai tû sheje'eipajikalû ere suntiraaya sûmûin suma wane sûpûla sû'ûnajirain wanawa tû shiyatainkalû nnojotsû je'ijain sûnainjein wane saja'apûin.

kettaapa watûjain sau yaapûna, tû sukûa'ipainjatka sûnain wama'anapa tû ajûnatkat akûa'ipaa sûpûshûaya tû sho``okalû akumajiraaya mûsû sûpûla sùjûtajatûin tû shejeipajiakat ejeere shiyûlain tû interneka, tû el tipo de estructura que predomina es la descentralizada. Sin embargo, scuando abordemos las problemáticas de la sulû'ûwatayainjainkat interne veremos que crecientemente algunos servicios marcan una pauta centralizadora del Internet. Tû sûsho'okalû: shia sujûnikat, na kamûinjanaka mûsia tû sûwalakajiakat

Apajûtka sûtchin

Ma'ulû yaapûna ya'aya kasa wayaawataka sûnain tû internekat tû sho'kalûirùa sûnain je'ijain sûpûla sûtûjaanajatûin sa'u jaralûin shiimùnin sûtchinpalain sûjûnia, na kamûinjanaka mûsia ajûniakat ayakûa.

Fonte: Adaptado e traduzido de How the Internet Really Works: An Illustrated Guide to Protocols, Privacy, Censorship, and Governance, por ARTICLE 19, 2021.

Aapajûlû imeirû

Tù aapajûtka imerû shia tû sheje'eipajiraayakat koriente sûpûla sûntira shiyataaya wane computatot suka wane wane unterne, shia tû korrinte eje'ipajiraayaka suma wane sûsho'o su'uniakalû sûtchin wane computadot sûnain awalaka ayaakûa sulû'ûpûna mmapa'akalû ajûnatkalû ayakûa suka wane koriente pe'eipajiraasû suma wane sûpûla sûntirain sûtchin sûpûla sû'ûnia sûpûshûa wane sûtchin computadot sûnaimûin wane ekai pejein sûnain sûpula sûntûin nûnaimûin chi matchantakai. Tû shi'atainkat apaajût sûnian sûkûmajûlûin mûsia sûjûnalûin wane achikii epûnaale sûjûtûnûin.

- Tû aapajûtka Sûtchin imererû shia tû ojutajûtkat shi'iyataya tû shaitakaalû jayakalû sûlu'upûna tû e'iyajikalû ayakûa tû wainmakalû jayain sulu'pûna sûjûtannapa, wainmaya mûsû sul'u eere shia jayain.
- Tû sûpûlajatka awalakaja Pûtchi sûpa'apûna mmapa'akalû (maka sain WhatsApp) kaPûlajanasû sûmùiwaa tû antirùtka pûtchi namûin na matchantakana sûnain sunaajain tù putchikalû eere wane sûte'ejana.

Wane compûtatot wane'e sûmûin shiataaya, naata sûmûin tû aapajûtka imerû, o'unûsû shûchiirûa je'erain su`tchinpala wane aapajûtka imerû kaû'ûleya mûsû sûla shainkînjatûin wattatsali tû ayakua ajûtûtûnakalû sulu'upûna sûpûshuaya tû ajûnatkalû akua'ipaa sûpûla shi'iyatajatûin sûpûshuaya tû ekale auntûin sulu'umûin.

Mûinka wayaawatûle sho'û wane sûchin computatot we'ereerû tû shiataayakalû esû sûpûla sûjûtalûn kojûya sûpa sûpûla shi'iyatûin tû sûtchinka. Alenjatia shiyataaya aunjûshi sûpûla muin shia shi'itajatûin kojuya shi'itaaya sapaanapa sûpûla sUjûtûnûin wane ayaakua sûka sûpûla shiitajûin sulu'upûna wane awalakjût pûtchi shi'ipaje.

Tù aapajûtka imerû shia wane koriente epe'ipajiraasû aapajiraaya mûsû sûtchin shipe'ipajûnapa sûma wane eere sûntirain. Tû shiatankalû main sukûmajûin tû shaita ekalû sûl'upûna tû awalakajûtka ayakûa, tû ajûnatkalû achikùa. Anù wane shi'ipa'pa esû tû aapajûtka imerû tû sûpûlajtka e'iyata wane tû shaitakalû tû achajanakat sùnainje wane imeeirû erjiakalû mi'iraa, tû aj^niakalû pûtchi wattapûna ma'aka sain tû sujûtakalû wasa.

Matchanta

Na sûmatchansekana naya napûaya eere sûko'oshojiranûin tû shipe'ipajikat eere sûntirain tû sûtchinpalakat sûma wane ekale shi'ipajen atûmaa, shia tû sûko'oshiraayakat sûma wane shi'ipajen eesû süpüla anaatiraa shiyaleraaya jee sheeruluin wanee analaaya, mûsia sûpûla Püka'apülûn analaayakalü süpüla e'raa pansaain ayaakuwaakalü ma'aka sain sûtchin tû imeirûkat eesû wane shi'ipajesssssssù (kanûliasû Outlook,

Thunderbird o Gmail) shia tûû Aliniaajüsü ashajuushi mashajuunainpa'anain epe'eru'u jee ekialu'u jee sükoo'omuinjain akatajiraaya soo'omüin pütchipünaa ma'aka choujaalein.

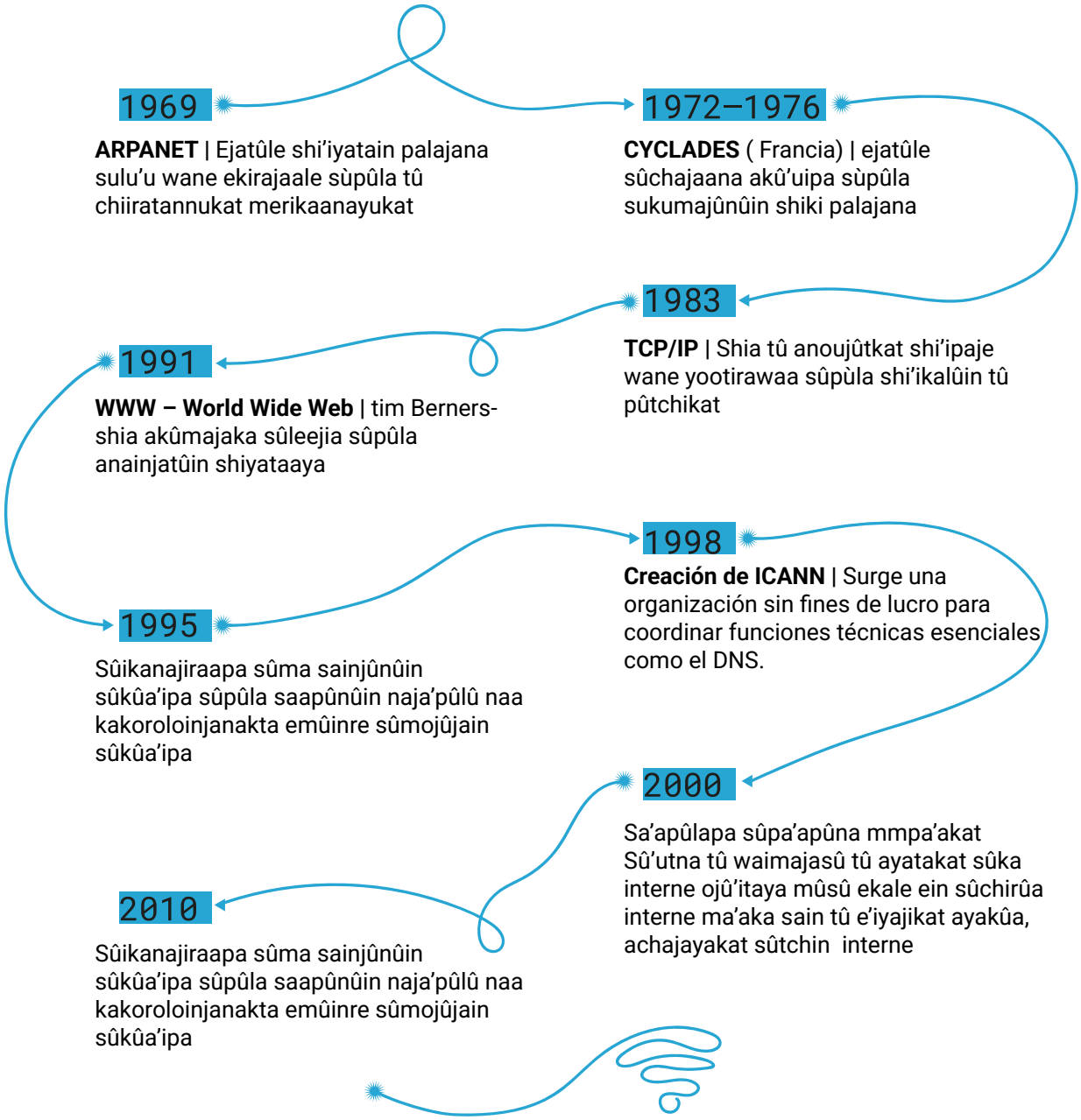
Süka ma yaa akumajaasü wanee wanaawakuwa'ipayaasü ayatapa'anain epe'eru'u jee ekialu'u sünain ee'iyalaayakalü.

Tü e'ipajirawaa süpüla süpüshi

Tù shipe'ipajiraayakat shia tû shipa'ajeeya makat epûnaapa sojojojiiranûin sûma wane sûpûshi. Shia tû koriente shiyataajirakat e'ipaje, eere pe'polojirain shia sûma tû sûpûshkat, eemûinre sûntirennûin shi'ipaje wane tû awalakajûtkat achikûa, aka wainma sûkûa'ipa tû shiyataayakat sûpûla sûpûla anainjatûin tû shiatainkat ne'ipaje na sûmatchatsekana mûsia ne'ipaje na a'yataashikana shi'ipaje sûpûla kawatirainjatûin ne'ipaje sujûniiranapa tû achikûakat.

¿KASA SHIYU'ULAAKA ACHIPUNA WANE INTERNE?

Shiawatia joujatûin sûttûin
wane motsoyui sûchikuamajaatû.

Tû internekat nnojotsû ayu'ulaasûn paala sûmaiwaje sûpûla sûikaanajatûin,sûnaijeejatû wane e'iiyajirawaa wane ayatawa sulû'u wane shikii ekirajie mûlo'usû sûnaije wane ayatajirawaa sûtuma alijûna la'ulayuu sûma a'ayatawaapûle. Tû shiyu'ulakalû achipûna palajana akùmajùûshi ma'aka sain wane miichi palajana eejatûle sûûtkajale na ayatataalikana.

1. **Internet:**Sûttia süpülaa wanee anain sükua'ipa julu'u pütchi wanee atunkat akua'ipa süpülaa wanee anain waneejiraa (jaloûlin) otta shia'in sulu'uka ekirajaayapûle ka shian süpülaajatûin tü pütchi waneepia, nüpülaa wanee wayuu sulu'u shiain anain, shiain sûjûtian sûkûia'ipa wanee komputatot süpülaa sûjûtûin wanee pütchi. Tü atunkat wanee akua'ipaa palajana shia ARPANET, wanee koriente epe'eipajirawùshi süpülajatû Departamento de Defensa natuma na merikanakana cha'aya Estados Unidos (sulu'ujanakana DARPA), süpülajatû komputatot tù ayatayakat sûlû'upûnaa tû eki'irajayakat mûlouskat shia palajatkat sukumajaya cha'aya otta centro de investigación eejatûle sûkûmajûnûin apajiraya sutchin tù ayatayakat sûpûlajta wane "asakiraa" ejatùle shi'itaanûin shiki tû ayatayakat. Tù internekat sùmaiwa akû'umajùshii sûnaije wane che'ijawaa sùpûla sa'imajûnûin tû mmpakat cha'aya eere no'umain na merikanakana saja'apûlaka mapa sa'akamùin tû alîjûnapiakat emûre sûikanûin.

2. **Akua'ipaa waneepia:** Süpülaa sa'apûlain waneepia tù sheje'ipaijiraayakat süma shiain je'ijain waneepia tû sûtchinkat sûpùla ekai Pùtchi nätakatain , anajiraasü wane yooto waneepia süpülaa sûtûjaanûin sa'u tû pütchikat suka shiain shikiin wane akû'aipaa yaaje ya aku'umajûnûsû wane kanûliasû TCP/IP, tü akua'ipaa aleejakat waneepia süpülaa anain shiyawatia tü wanüküin süpülaa tü sùtûjanûin sa'u shi'ipa'pa.

3. **WTriple W:** Süpülaankama jûyakat 90, anajiranûsü süma wane ep'eipajia sûtchin kanûliasû web (süchiki Netscape Navigator wane internet sümaa wane Internet naata sûmûin kanûiiasû Explorer),aku'umajirasù suma wane sûpûla kakûwain sûtchin tû internekat jee süpülaa shiain shi'ipajein tü Internekat. A'iniranùsü suma wane süpülaa shian shi'ipajein sùjûtia sûtchin tû pûtchi ajûtùnakat sûmûin apüshii. Süpülaa jia'in tü navegadorkana palatkana kapuleeshi wainma nasho'o, süpülaa shian tü navegadorkana anaajiranûsû süma wanee akua'ipa kanûliasû interpaz grápica sümaa hiperwínculos, estántar HTML sümaa URL, integración multimeria sümaa scripts, anajirawaa jee mûsia directorios, comercialización, diseño web jee shian waneepia süpülaa ein tû ayatawakat wayuukana.

4. **Sul'uwataaya namûin na wayuukana:** Sü'ûtnaa sûkûmajain sukûa'ipaa tù internekat sûpülaa shianjatûin sa'amûnin wane tü akua'ipa süpûla waneepian mûsia süpülaa anainjatûin shiyatain apaanùsû sûl'û jerûlûin sûkûa'ipa mûsia sûpûlajatûi sûkûa'ipa wane karalo'uta sûlu'upûna wane ayatawaapùle musia ashajûleepala sulû'ù wane la'ùlapia eere shi'iyalain wane kanûliasù achûntia wane yootirawa (RFC) Sùchûntia suka wane p^tchi natûma na merrikanakana wattaje'ewaliikana.

Ma'upûna yayapûna, tû shiyataayakat tû internekat ayatsia o'unùin sûnainje wane shiki mûlo'ûsù eejere sû'unia kekiisû wane alijûnapia mùle'ushaata main kanuasû (TCP/IP) Tû la'ùlaskat sa'u shûtchinpala sùjûtiakat ere waimain na ayatalikana suma ma'aka nain na akûjûlikana, na a'imajûlikana suulia p'onûain shiyatain sùpûla muinjatûinya shia sûmûin wayuu sùpûla najûtalûin wane achikimajatù su^lû'ûna mmpa'akat.

JAMÛSÛ SÛJÛTIA WANE PÛTCHIMAJATÛ: SÛNAINJE WANE AAPAJÛLÛ SÛTCHIN KORIENTA SHI'IPAJE WANE AAPAJÛT MÛSIA SÛNAIJE WANE EINJATÛLE SÛNTÛIN- SÛKA SÛJÛTIA KORIENTAPALA KASA SÛTE'EJANAKA WANE INTERNE

Waima shiwase tû sûkûa'ipakat interne: eesû apûnûin su'unia tû sheje'ipajikat Aka wanee pütchiin sümaa wane tû anatiakat, shia'aya wanee sûku'papala (sümaa apünüin tü shi'ipa'a), sümaa wanee TCP/IP (pienchi su'unia) jee wanee kanûliasû OSI (akaratchi shi'ipa'pa). Eijatûla sûntirain tü pütchi tüka wanee sûkûa'iapa wane sûmûin.

Sûkùa'ipa'pa erû sûkûjûnûn apûnûinsû palajana	**Modelo OSI**	**Modelo TCP/IP**
Capa 1: miichi alijûni'apa'akat	Capa 1: miichi shipiakat	Capa 1: shike'erolia
Capa 2: Pütchiin sümaa akuma-jaa kasa ere na ayataalikana	Capa 2: sheje'eipajia sûtchin	
	Capa 3: korienteirûa sho'opûle	Capa 2: Interne
	Capa 4: she'ejetû	Capa 3: she'ejetû
Capa 3: Sûpûlajana ere sûna-janûin tû shiyatainkat	Capa 5: sheerûlia	Capa 4: tû shiyatayakat
	Capa 6: sûchikûmajatû	
	Capa 7: shiataayapala	

Modelo de 3 capas

Tû shi'awasekat apûnûiskat sûkûa'ipajaatû jaûn sûku'umajaaya tû internekat akûjasû ere sûchikû sulu'u jamûn shiataya shi'ipaje wane eere' sûko'shojiraanûin shi'ipaje wane sûpûla sentirûin tû sûnchinkat ma'aka sain tû ajûniakat achikûa, sûnainmûi tû shi'iyatiakat ayakua mûsia tû pûtchimajatkalû. Tû shiawasekat yaapûna yaya shia tû akalijakat sûpûla shi'iyatain tû sûtchinkat tû internekat nnjotsû mûin aka wane kasa shaitain, shiakalû waneesia sûlù'û sûkû'aipa kapûleesû ka waimain tû shaatayakat

Anû wane shiawase , tû sûte'ejana sûnainkat internet shia tû:

(1) Sùte'ejana ere tû shipiakat alijûnapialû
(2) Sûte'ejana ere tû saimajiakat mûsia tû sainjiapalakat mûinka sûmojûjale.
(3) Sainmajia tû sûlû'kat mûsia tû sûkolochenkat ma'aka sain tû shiatayakat.

Shiakûa palajat: ere shi'iyatûin jamûin shiataaya wane internekat, Karisma

SUTE'EJANA PALAJATKAT: SHIA TÛ MIICHI ALIJÛNAPI'ASKAT

Tu shinasee akumajuunakat akaa shia waraitaka akaa tu internekat. Esu wane su'uwa miyo'usû tû shikikat otta suutku tû eesû e'itanûin tû shiiliwaala eitanaka,tu kouyatakaluiruwa suma tu etnakalu. Mayainje nnojoluin weruin suluu wanee rouya, nnojorulee wane shiki sunainjee tu koroloiruwa ekalu nnojotsuje supula wountuin tu aluwatawaakat putchi otta tu alukirakat ayolujaa.Tu shia supushuawa tu korolo ekalu ama'anaa supula sulujainjatuintu achikuakat waluwatakat otta tu antakalu wamuin.

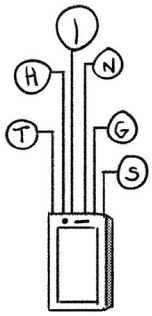
Tu shinasekat tu internetkat akumajushi sukaa wanee akouyajushi ko'uchairuwa otta koroloirûwa ma'aka tû routers munaka ejeipajirawushi waneewairuwa sukua watta nee saliin kekiya musuu sumuiwaa, kanuliasu internet points(IXP). Tuiruwa shia apireraka suwanajain tu puttchikaluiruwa, suluu tu mmulouskat supulajana anulie eree chuwatuin wanepia.

Shi'ipa'pa tû ajapulukat tu kasairuwakat tû sûkolokot interne:

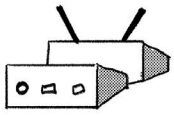
- Koriente ako'uyajushi shiroukupûna wuin otta suupuna mmakat
- kouwayasu otta kasa'ajsu
- eree akotchojûnuin anuliekat sûma tû ahikûakat
- Routers otta sujùnia
- A'wanajûlee tu sukua'apamajatkat tû internet (IXP)

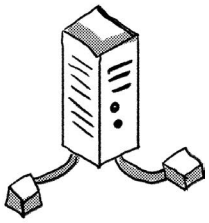
Computadot
(Sheje`'epenajia ere wane korolo suma ekale shi'ipajein)

Interne otta sû korolo
(lot, en ingles Internet og Thigs)

Epe'ipajia
(sùko'uyalayakat sûnaimûin computatora sûche'cheria shiyatain)

Centros de dados
(en ingles, data centers)

Fuente: Adaptado y traducido de How the Internet Really Works: An Illustrated Guide to Protocols, Privacy, Censorship, and Governance, por ARTICLE 19, 2021.

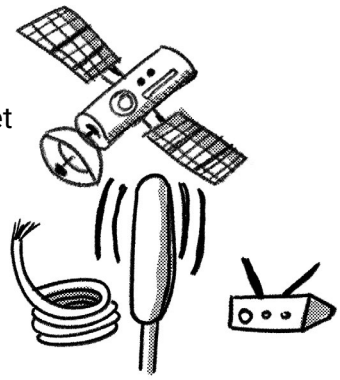
¿Kasa anaka apùla yapuna eere tû saajûnakat?

- Eitanùsu sùpûshuawa sunainjee wanesia sûsho'o ajûnia
- Sû'uniakat sûpûla Pulaterûin tu suchikuwakat sùma motsoin otta anai mai
- Puntirera sukuwaipa suma waneiruwa pûna'jirerapa suma ekale mapulein
- Puchechera supushuwa wanewai sukuwa tù internekat. sûka nnojoluin tû supulajanakat mojeerû

Wane a'yataajiraalû sumuiwajatu (AS) shia wane ayataya sumuiwajat maka sain tu apajutnukalu tu internet,wane ekirajûle mûlousu o wane ayatale ekai mulouin aimajaka sukuwaipa tû kasairuwa ekat sûm'aana

Shia wane apûlajanaa ere wattain Sali AS eere saapajirain otta nawalakajirain wane akuwai'paa lotsuu, 1nakumajûin tu internet kawachirasû, anasu otta jayasu natûma.

Tû acouyajunawaika alanirutkat suttchin anuipa'punaa sulujain tu suchikuakat suma kawatirain sulupuna mmapakat. Tu routers otta tu ajuniakat ayatasu suma sukuwaipa tu cheujakalu supula akujunaa suluu tu epunainjatule anain mai sukuaipaa,saimajuinjatu tu achikuawakat supula suntuin ewarulee. Mmulouyuu akuaipaa sumuiwajat alanirulu internet, ajunalu, ekirajulee mmulouyuu ayatale akumajaka supunou yalaya achikuwa namanajatu.

Koriente ako'uyajûshi sùpûlajana Tù sûtchinpala pejepûnaskat sûma tû ayataskat sùka sûtchin jolotsû

Sùkoloko- sûyatayaa	¿kasa sainjaka?	Makat sain
Korienta koinchensû	Transportan datos a gran velocidad usando luz.	Korienta mmatpûnasû epe'ipajûshi
Susa'a suma sûkatchinjia	Ajûtsû sûtchin	Sûsaà sûlajat taleepono
Jolotsû	Ajûtûsû shi'ipajûle shiatain wattapûna	Interne mojûipa'apûnaasû
Routers y switches	Sûinirûin achikûa e'ewarûle sûjûtûnûin	Shi'ipajûle mûinka ere pi'apa'a
Sain tû sû'uniakat	Sûntirûin emûinre waimain sheje'ipajirain	Sûntiraaya sû'ûnajia (IXP)

SÛTE'EJANA PIAMA: SHIAWASE SHIYATAYA SUPÙ'UYA (O SÛTA SHIMAINSÛ)

Tû sûtoutakat shia akumajaka sûpûlaa anashatainjatuin jiayatayaa tu internekalu . otta tu sutakat palajatkat mulekaa palaan suwachiraapale , supunou sulania wamanapuna otta sukujain jamuin sukuwaipa jiyataya juleyalia suluu wopouka. Maka jiyatayaa tu jiyawasekat wopou supula kemion, epunalee julatuin tu aniliekat otta jamuin jainjia tu juwachirapalakat suma emetuluin otta jiattain otta musia ekain ein sakapunaa. Choujasu wane supulajana sukuwaipa maka suluu ekirajulee ekai awalajushin ekai akotchojirawuishin suma supuyain naya tu sukuwaipakatotta ayawajulin tu suwanajiakat tu putchikat suluu tu internekat.
Interne.

¿jamûsû shenajiraya sûtchin shipe'ipajiranapa sûma wane sùsho'o?

Tu internekat choujasuwanewalinjatuin tu nodokat(ayalajulikana,na ayatalikana otta tu kachuwera kalupunakat). Enajirashi naya, supula anainjatuin sukuwaipa choujasu yotirawa suma wanawain supula wanewairu sukuwa tu nodokaluiruwa nayawajirain wanawa. Musejese ein wane akumajushi supula kayawaseya jumuinjatuin wane jukuwa supula yawain

- ¿Eesu sûpula teitain achikuwa sulu'u wane natajatû?
- ¿kasa alatetka maka teitale wane puttchi ekai nnojoluin anulie otta ekai manûlian?
- ¿jamusu suluwataya anûlie suluupuna internekalu?¿aluwatanasu anulie ekai muloin o eesu supula jumotsojunûin?
- ¿Eesu supulaa suwanajanûin wane pûtchi sumainrû sujûtunûin sulu'upuna tû internekat?
- ¿kasa alataka maka ere wane pùtchi ekai amuloilin? ¿esu supûla amuloinlin wane putchi sumainru sujutunuin?
- ¿kasa cho'ujaka sumûin wane anulie supula su'unuin suluupùna tû internekat?

¿ Kasa wayuu tû pakeete mûnakat?

Tu pakete munakat shia tù eree tu anuliekat wanewai sukuwa ere sùnajanuin supûla ounaa. Kottusu supushûwa tû achikuwakat supula sujûtunùinjatuin wanewai sukuwa tu ashajawaakat sùlu'u wane red. Apajiraaya mûsû sûwalakajûnapa .wane'ewai paquete piama sukùa'ipa.

- **Cabecera (header):** alu'ujasû sûjûtia shichiki sûtchin wane achikimajatû sûpûla sûntûin tû achikimajatkat einjatûle shia sûnain lotûin —ma'aka sain, shiawasekat kanûliakat Tû ashajûshi e'itanakat ma'aka sain wane sulûûmetese taleepono
- **Carga útil (payload):** shia tû sûlu'ukalû shiimain makalû sain wane achikûa ekale shi'itanûin sû'lû wane e'ikajûlû ayakûa, achikûa , achûntia, HTTP, otta waneirûa.).

Shiawasenjatkat sûpùla shira'ajûnajatûin

- **Fragmentación y reensamblado:** uwane pûtchi miyo'u waima sûkua'ipa apajirasû sulû'u piamain shi'ipa'pa antiraaya mûsù sûjûtûnapa sûnaimûin wane.
- **Enrutamiento:** Naya na sho'okana tû alejaka pakeete sûpûla sùntajaûin e'warûle shia namûin na kamûinjanaka.
- **Fiabilidad vs. velocidad:** protokolo TCP sûko'omûijiakat shiatayakat sûpûlajatka sumojûjale shiatain sûpûlajat shi'iyatûin tû achikuakat sûntapa; UDP shi'iyatùin sùatirapùla tû sù'ukat pûtchi.
- **Tamaño limitado:** shia sù'se'uruwai/ako'uyajûshi tû e'itakat sa'ajapûn tû paketekat (MTU); pakeete miyo'yuka shia akumajûnùsû yaapùna.

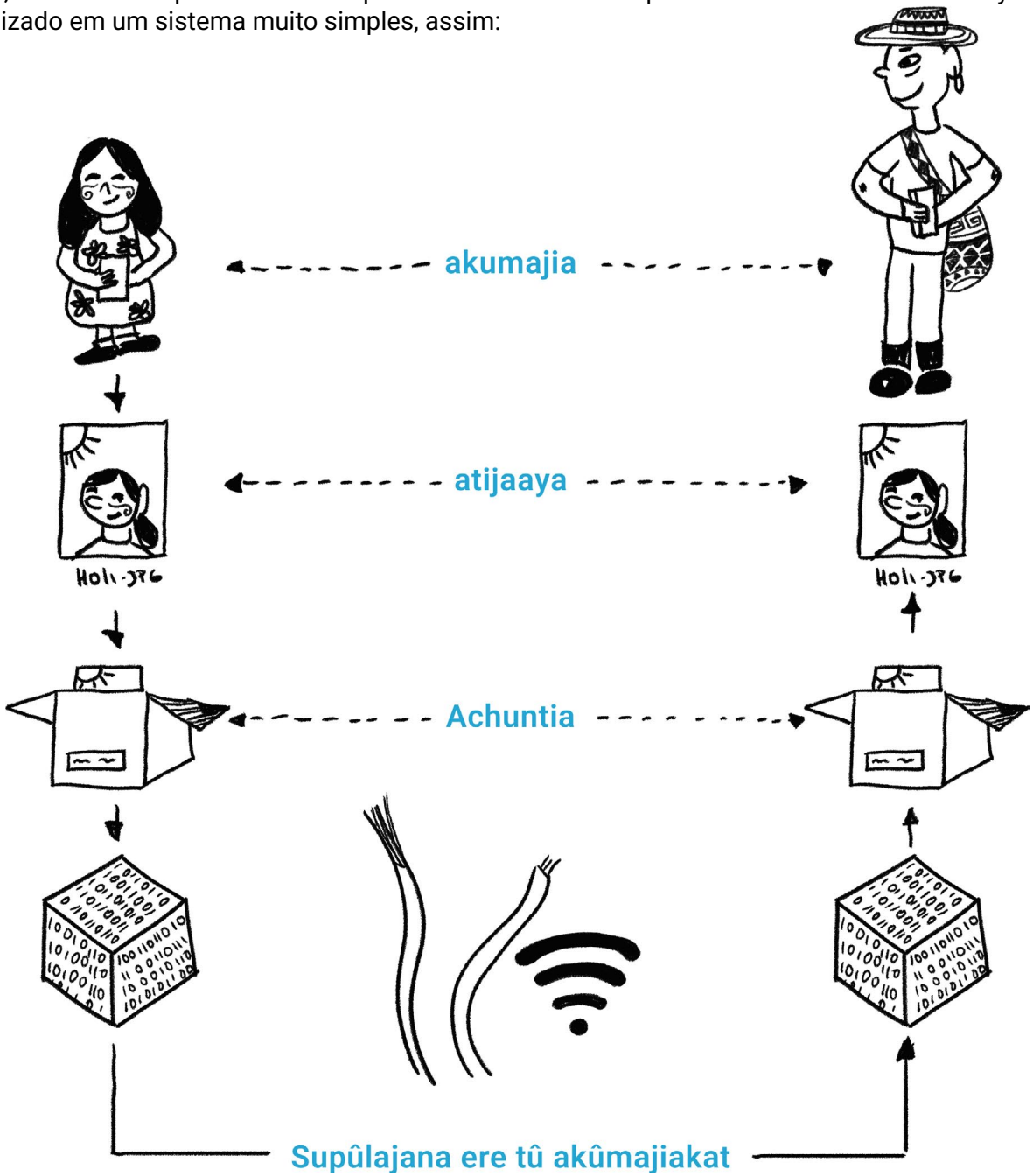
> Julûja pain sûjûtia wane achikimajatû. Tû shikiipû'ûjanakat shia tû e'iyatakat jaralûn kamûinjachin tû ashajûshkat akûjûnûnsù su sûkû'apakat sûnain jerain shipesain, saja'apûinn mûsia shinnûin wane sûma sûntûin tû pûtchi o'unakat sûnainje tù shi'ipaka

Weintain wane shiawasenjatkat sûma sujutunuin wane ayakûa sulu'u wasaa o wane natajatuin aluwatalee tiarûwa natawaiyaa mûsû sûtaa nnojotsû wanamain cheujashanasû kapûlajanaya sumùiwa'a suka jamûin anas amûloire ajutunamatasû suchukûwa
Tû yaapûna ya'ya e'inajûneesû sùpûla sùtûjanûin sa'u

¿ Kasa akumajushika akaa tu paketetekat?

Suluu tu supulajanakat mauluu tû kanûliakat tijiitalû sulu'usu wanepia supulajana ekai mapulein. Esu supula sunajanuin suluu wane computadora süpüla shian waneepia a'yatain mma'ipa'a sulu'upûna wane piama koriente ako'uyajûshi

Eje wane erajaya sutouta tuinternekat tu jiyatayakat tu enajiakatsaka tu nodokat esu supula jinnuin. Wane "Internet süka, akua'ipa a watûma shia tû sûna'alayakaa tû mmpa'akat sümaa wanee pütchi anasü, sümaa waneepia shiain sulu'u pütchi sUma wane akua'ipa süka shi'ikûn watta saali wayuu. visualizado em um sistema muito simples, assim:

Fuente: Adaptado y traducido de How the Internet Really Works: An Illustrated Guide to Protocols, Privacy, Censorship, and Governance, por ARTICLE 19, 2021.

Tû pûrotokolo kanûliakat TCP/IP

Supushuwa tu enajulekat choujasu jiyawase, kanuliasu protocolo munusu. Waima sukuwaipaa tu suttiakalu mai shikinainjetu internekat . shia ayataka suma akumaja sukuwaipaa supula anaijatuin suttiaotta sajattia supushuwa tu achikuwakat esu ejere suluwatanuin otta ewarule.

Sukuwaipa mai tu otta tu waneiruwa naya ajutaka supula suntirain suluupuna ekai ein nee tura awalakajutkat puttchi maka computadora, perulayutkat,otta ekai ein supula tu ajunaluin putchiesu turra wintou,Linux suma tu joukat mauku yaa

¿Jamusû shiyataya?

PPalajana sulia supushuwa eijatu tu internekat choujasu mai supuaa yotirawaa. Piama shipapa tu yotiakat

Palajana , süpüla tü pütchi anainjatka sulu'u wane red epe'eipajûle, che'ijasû ein wane su'unia , otta shi'itanûin wane shi'awase kanûliasû IP Tû shia süpüla sûntûn eemûin tû sûjûtûnûn.

- **sûmûinjat wayuu sûpûshu'aya:** shia tû interne maja'usatkat sûmûinjat wayuu epûnale shi'itanûin
- **Nnojotsû sûmûinjatûin wayuu sûpûshûaya:** shia tû interne nojotkalu jutatuin supula ekai ein nee maka tu router munakat suluusu ne ayatalee wane intene awalajûshii

Tû router munakat wane ayataya kapunosu sunainje wana supulajana tu ayatawaka supula supushuwa,sajapuluje wane supuyaa tu internekat(ashajaneru achiki joluu mapenaa)alatiraka sulupuna wanewai sukuwa tu ayatayakat pejepunaa makatka sain korolo sumuiwa.

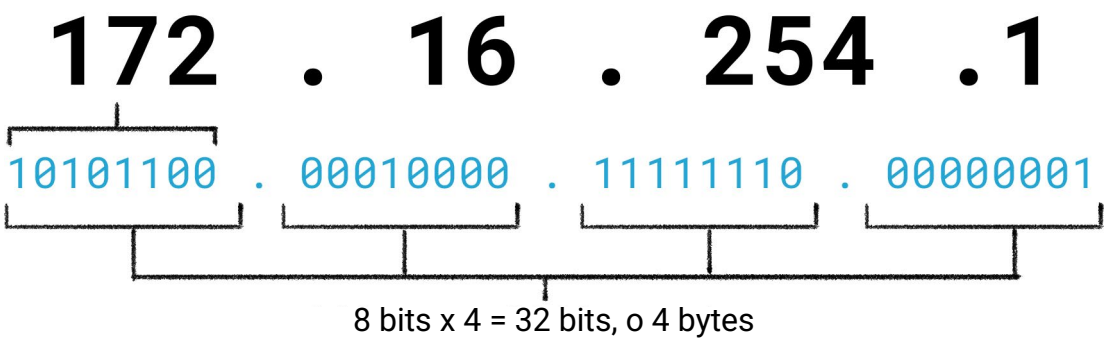
Wane akuwaipa cheujasu mai supula wayuuiruwa supushuwa otta ekai kekin sumuiwa s suluu wane akuwaipa. Tu akujasu suchii sunain nojoluin ein wane yalejeru muin aka sutchin.esu wanepia ewarulee otta kamuinjatkalu suka tu nojotsu wane mawaa supula yotoo. Maka puluwatale wane kasa miichimuin maka pipiyaluumuin maka eree piamasu wayuu muin aka sunulia tu pipiyakalu. Aishajan menaa.

¿ Jamûsû shiyawatiya ere sûpûl tû IP mûnakat?

mmaulia ya, esu piama shipapaa tu sukuwaipaka sunain einjatule , wanwai sukuwa natajatu sukuwaipaa:

- **IPv4:** SHIA TÛ sukuwaipaa kamairuka tu internekat, jaitairu nnojoluin amanaa tu ewarulee: Internet.maka eree 4.300 m.) supulaa supushuwa tu wayuukaluiruwa ekai kamanain
- Se componen de cuatro series numéricas entre 0 y 256, separadas por puntos sunainjesu pienchii shipapaa shiyawase 0 y 256 kayatawasu suka shiyawase
- **IPv6:** shia wane sûkûa'ipajaajat jeket anas sûûlia tû palaja'akat, katsûnsû sûpula ajûta'ala wane epe'ipajûûi ekale shi'ipaje sûnain shiatajirain mûinka sûko'uyatiran^Pule sûma wane. `2001:0DB8:0000:0001:0000:0000:0010:01FF`

Shiakûa wane shi'ipapa sùkûa'ipa shiatain IP
(Versión 4 o "IPv4")

Tomado de Paz Peña (2013, p. 17)

¿Jamûsû shiawatia tû jalainjatûn sûntûin wane paquete sûjûtûnûle suka interne?

Wane'ewai sûkua tû pakeetekat alû'ujasû wane shikipû'jana tù ere sûkûjain **jala'walûin sûntûin IP suma jalejeejatû sùjûtûnûin**. Tù e'iyalaakat sùpûla jalainjatûn sûntûn shia tû akûjakat wamûin sûpûla sûtûjanatûn sa'u sûnain sùntun:

1. Tû epe'ipajûi ajûnatkat pakeete shia tû akûmajakat sùkûa'ipa sûnain jalainjatûn sùntûn mûsia shi'iyatûn sùka tû shikiipû'ûjanakat einjatûle shi'itanûn ma'aka sain (wane routet wepialu'u).
2. Tù routetka sûpûlajat saapûn sûtchin ssûma ekale pejen sûnain apajiraasû sûtchin sûpûla shi'itajatûin tû shaitainkat Wane'ewai sûkûa tû shiatainkat epe'ipajiraya mûsû wane.
3. Wane'ewai sûkûa tû routetka ojûpajiraasya mûsù sûtchin shi'ipaje wane sûle'ejirûin wane achikua ekai sûjûtûnûin sûka.IP jalanjatûin, mûsia shi'iyatûin jalejeejatûin shipe'ipajiranûin sûpûla sûntûin einjatûle sûjûtûnûi.consulta
4. Tù pakeetekat o'unûsû sû'û sa'japûlaya sûmûn antiraaya mûsû sûma wane epûnaale wane router sûpûleerûa o wane eere red kanûliasû (backbones del ISP, routers regionales, etc.) tû shia tù antiraka emûinre sûjûtûnûin.
5. Eshi wane router aapajûi pakeeete sûmûin tû shi'ipajeeka eere sheje'epenajûin sûma wane awallakajaut achikùa.
6. Sa'u tû emûinre sûntûn wane alu'watawaûshi , tû pakeetekat akûyamaasû sûma wane pakeete (munika eere wane pakeete sûntiran sûma) tû achimajatkat sùkûjain tû sûkûa'ipakat mûinka (ko'omûre otta mùinka mantûnre TCP) shi'itatûi sûka wane sûleejia tû sûntiakat erajaana mûsia ekai cho'ujan sûnan sûlu'upûna tû sûpûlajatkat.

DNS: Aapajûtka sûnûlia tû achajaayakat tû kasa we'ereekat sûl'upûna interne

¿kasa wayuu tû aapajûtka?

Tû aapajûtka shia sûpûla anainjatûi suchajaaya sùka interne tû sûpûlajatka sûchajaya su'u pa anajirawaa wane ayaakua suka komputarora mûinka wachajaweere sûka wane achajaaya.

Tü achajaayakat sûka tû apajûtkat aya
kûa tû kanûliakat pagina web, shia sûpulajatkat tü kompurorakat tü e'iyatakat pütchikat sûma tû achikimajatkat. Wane aapajût shia wane sùkorolo computadora süpüla e'in su'nia sûnain otta shi'iyalain wane achajaawùish sùka internet. Naa'in ma'in wane compurora wane akoroloin, wane servidor anatia süpüla ayatawaa sümaa palaa jia'in jee joolu'u jia'in tü julu'u, jia'in tü anajirawaa jee akua'ipaaka süma (shia), süpüla atuntiranjatûn shiyatayakat

so'u wane ka'i, eejerû wateena juya o'ulaneerû tû sukûa'ipakat tû IP süpüla a'ainmaajatkaa julu'u pütchi, jia'aya jia'in sümaa tü nombre de dominio. Tü pütchi aka nombre de dominio jia'in anasü süpüla a'ainmaajatkaa sulu'u Internet, süma ma'aka jia'in atunkajaa tü Püntamaateerü anain süchiki kasa supushuwa'a paa'inraale süka achajaalü wane ashajûshi sûka muska sûka wane kulaala pünaateekalü aa'inmajuushi süka amoutiaa kanualasû dominio karisma.org.co sûna'in e'raajaa tü luumetkat IP sukoloro karisma 5.9.111.213

Süpüla tü, nombre de dominio jia'in aka wanee "traductor" süma tü dirección IP, jia'in süpüla jia'aya anasü tü pütchi jia'in atunkajaa. Anaa tü jia'ipa anasü süpüla atunkajaa jamüin tü páginas web sümaa caché, pero ma'aka jia'in jia'aya süpüla waneejatkaa tü pütchi, jia'aya jia'in süpüla tü Ciudad Digital.

Tü wanee mma (casa) o edificio jia'in, jia'aya süpüla wanee dirección anasü, süpüla tü wayuu otta süchii jia'in e'rajalaa jia'in sümaa ma'aka jia'in asaleejatkaa. Pero tü páginas web jia'in, jia'aya süpüla jia'in atunkajaa tü dirección IP.

Jintüin jia'in: süpüla jia'in a'ainmaajatkaa julu'u red social jia'in anasü, o tü sitio web tü universidad o colegio jia'in, jia'in süpüla atunkajaa wanee dirección IPv4 süma 172.16.254.1, o süpüla IPv6 aka 2001:0DB8:0000:0001:0000:0000:0010:01FF. ¿Jia'ipa asaleejatkaa, aa?

Süpüla tü, DNS jia'in aka wanee directorio telefónico, jia'in süpüla jia'aya anasü ma'aka jia'in atunkajaa tü dirección IP tü kasa jia'in. Tü jia'ipa jia'in jia'aya süpüla jia'in atunkajaa tü nombre de sitio web jia'in anasü, otta tü navegador o aplicación jia'in e'raajaa tü dirección IP tü sitio jia'in. —Anasüin süpüla, aa?—

Tûùirûa kottakalû yaapùna ya'ya shia tû sùchajayakat sûpûla wantûn sûnain

SHI'IPOLO 3: SULU'KALÛ MÛSIA TÛ SHI'ITAAYA

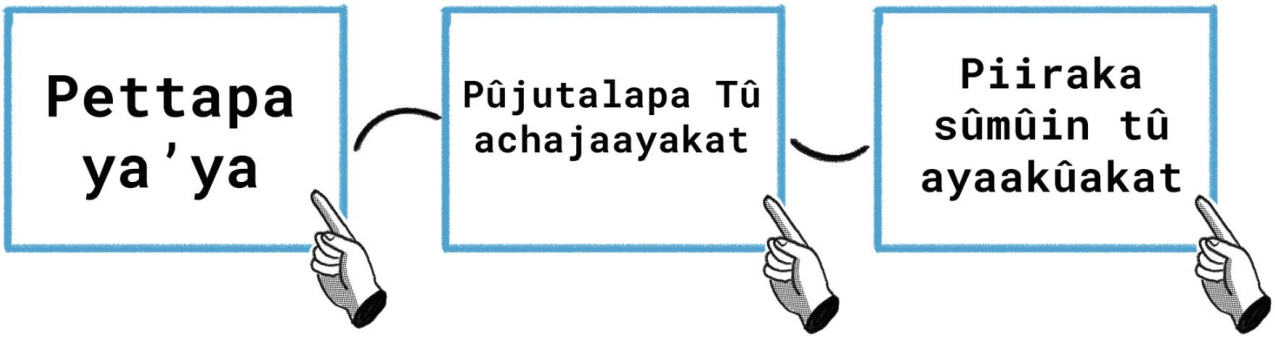
Aashajaanee achikirü müinya aka tü eewaakalü sünain tü a'yatawaajiraayakalü sünain ekirajawaa, ma'aka atijaa ashajaa tü anüikiikalü jee ma'aka a'yatawaa süka atijalaa tijitaatkuwa'ipalüin, sünainpünaasü eein wanee anüikii aapaakalü eeshaanain tü pütchikalü ato'upünaa otta sünain kasachikiirua jekennuu. Na wayuukanairua moo'ulu yaa nnojoishii kettaainjanain süka yootoo wayuunaikiru'u shimiiwa'a süchiki kaa'ula, anneerü, uujolu, luma, süi, susu otta tü yonnakalü.

Müle aka naa'inrülein, apumüinwaatatawaleerü ma'in tü anüikiikalü sutuma alijunaiki, tü anüikii oumainwaalujutukalü, aapakalü shikii yootoo süchiki watta saali kasairua. Süpüla süshowale'ennüin su'unuin sulu'u ma'yaa, cho'ujaasü otta ashapajawaa sukumajünüin mainmashaana pütchi aapüinjatükalü aashajawaa süchiki mainmapuluin achukuwaairua jekennuu eere eejiraain apashii chi wayuu ayatainjanakana.

Sünainjee tia kapülasü aa'inwaa soo'omüin tü atijaayo'upala shiimüinsükalü, ayapajünüsü wanee kajuyasü akoo'omüinjuushiirua achuntiaajatü wane'ewai sümüin apüshii pütchimaajatü jekennuu: sünüliairua leetüra sünain aachemaajatü wayuu, sünüliairia jeerü nnojotsü süpüla aacheemaajatüin, leetürairua küreesiaje'ewolu, amotsojuushi e'rajuushiirua ma'in, siiküla aa'inriaawaikalü ma'in, ka'iirua sünain semana otta kashiirua sünain juya, waneeyaawajiairua, sünülia oumainwaairua, ayaawajiaairua, e.s. Pütchiirua e'itaanakalü sulu'u akoo'omüinjuushikalüirua tüü soo'omüinsü alujutuu sünain

Anu wane sûkûa'ipa sûpûla wayaawatûi sa'u

- Shia tû wo'unûinjatka sûchiirûa sûsatia .
- Anu'uya tû sûshatianjatkalû watûma sûpûla pansain shi'ipa'pa

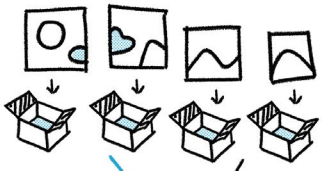
Supùshuaya tû wayatayakat suka Interne alatûsû yaapûna: Puchajapa sûka Google, pùjûtapa wane ashajûshi, pushajapa sûka wane WhatsApp, painjapa wane ayaakua otta pi'itaweepa wane achikûa. Sûnain tia waraitûsû tû sûjûniakat sûchiki sûpûla motso'o.

Pùne'ûka wane
ayakûa sûka
pûteleeponon

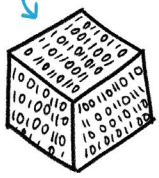
Pûjû'ûtala pûwasaase
pûneeka chi kamûnjachikai
tû ayakûa pûjtûnjatkat

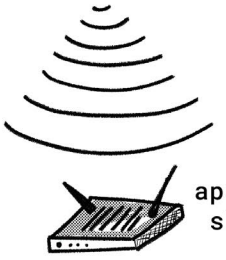

Tû ayakûakat paliraasû
sûlu'û wane pakeeteirûa
waimasû pûtalapa chi
pûjûtajatkat

Wane'wai sukûa tù paketekat
eesû tù e'iyatûtkat jala'awalûn
sûjûtûnûn tû achikimajakat(IP)
Mùsia sûpûla ekale shi'itanen

Wane'wai
pakeete
shia wane
achikua
piana sûkûa'pa

Tû routetka
apaajirasû sûtchin
shipe'pajûna pa

Koriente
siroupûnajat
wûin

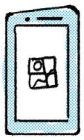
Tû ayakûakat antûsû
emûinre sûjûnûin
tû achikimajatkalû
sûma shi'iyatûin
tû mUika sûntûle

Koriente
shirokûsû
wûin
mûsia
mmappûnasû
sûnainmûin
wane

ROUTETÇ

Wane'wai
sûkûa tû
epe'ipajiakat
sûkûmajûn tû
achikimajatkat

Tû akùmajiakat
sûkûjain
sûntûle tû
ayaakuakat
mûsia
shi'iyatûin
na kamûnjatkat

Na kayataayakat
Ne'erûn tû
ayaakûakat

Sünainjatkat süma sa'imajiainjatkat: müinka eere ma'ama wane shi'itaaya wane interne ma'aka sain whatssApp pi'ireet sünain tü sü'upakat wane ayawatia Sútchin tú shiatayakat e'iyalaasü eepa süchuwatnüin. Tüwaalai je'ijaasü watújain sa'u jama'alúluin pütchi sükújakat achiküa süpüla wainwajüi tü pütchi ajününakat súnainje wane telepono.

Müinka wajütüle wane Pútchi eekale süttün, nia ojü'utalüinjachika chi kamüinjatkat nia chia kamüijachikai tü Pütchikat kama'anakat tü süjütaliakat. Aka shiain süküa'ipainya tü süpüla lotüin shia, súnainjejatü waimain süküa'ipa, wane shi'ipa'apa shia süka chi eekale wane ka'ama'ana interne einjatü nüma'ana tü kajütajirawakat suulia nüntajüin sünain wane joowaa apülaa sünainje wane ajüni'irawaa ayaaküa. Tú pütchirüa ajütünakat süma tü ajütünakat wamüin wayanajana atüjaaka sa'u wayakana wamüiwa'aya.

SHÜCHE'ERIAKAT

Jamüsü shiataaya wane interne: süka tü koriente shiroküpünakat pala ere shipe'ipajiranúin süpuaya tü súchiakat mmapa'a malekaliya.

Shiawatia súküia'pa wane interne sülu mmapa'akat süpüsúaya.

TÜ LA'ÚLAAPIAKAT SHICHIRÜASÜ WANEPIA MÜINKA SHÜCHOTOONÜLE WANE INTERNE MA'AKA SAIN YA KALI SÚUTNA WANNE ASÜRÜLA WANE MMA SÜ'ÜTNA JUYAKAT 2021

Shikiskat tü ayatajirawakat shia Karisma

SÜTTIA SÜKA TÜ PIAMASKAT SHI'IPA'PA: AKUA'IPA YAAKALÜ AYU'ULAIN SÜLU WANE INTERNE SÜMA ANS

Ka waküjaipain súka'ipainjatkat tú palajatkat karal'outa, eere waküjain shüchiküa jamüin shiataaya wane interne o'unüsú súnainje wane shiki eere joyotüin tü shiatayakat súpüla süjünirain süpúsúaya tü sainmajikat. Su'ulupuna tü karalo'utakat waashajainjatkat súchikuwaa jamüin sainmajikat suulia sümojüjain wane aküa'ipaa müinka nnojorúle lotúin atuma wane interne, esú wane kanüliasu suta'üliakat, shiyokojooyo músia shiyotooyo interne.

Müsia, wainmajainjanain süma tú watüjaitpakat ma'aka sain tü DNS je'ijaasü sütüjünün jamüin süküa'ipa suulia süchotoonüin tü internekat, sümaalü'üpüna tü eejesü wane ainmajirawaa süpüla lotüin süküa'ipa süchüwalia tü internekat.

Watüjale sa'u súchualia wane jamüin sükua'ipa shokoliakat müsia jamüin süpüla pansain tü shiataayakat otta DNS süma, anainjatü napüla na wayuu ayatainjanaka sülu ere gobernanza Internet, süpüla tü kojütuinjatüin atúma müsia einjatüle shi'iyatünüin sükua'ipa tü ashajaa sülu derechos humanos, süpüla tü werajüinjatüin kojütajirawaa.

Sülü'jakalü achiküa sulu'püna kottirain supüshaya

E'itanajatü tú atüjalakat suka shian shikipú'újanain süma tü sukua'ipajatkat supúshauaya supüla lotüin sükúa'ipa müika súmojüjaale müsia eere kasa mojüin otta kasale alatüin sumúin tü internekat süpüla sa'imajünajtüin waneepia (ma'aka sain tü DNS) suwala'ata wane shiataaya. Sülü'jakalü achiküa sulu'püna wane ako'omüinjiakat süpüla lotüin shaitaaya

Ayaawatujat süküa'ipakat jaralúin mojüin, suma jaralüin kaja atüma shaitain wane interne suma einjatüin waneepia süchjanüin tü súno'utianajtkat shichiküa süpúla lotüin.

E'rajiranaajatü, sukua'ipakalü süma tü shiataayakat cha wattapüna ma'aka sain chaya chiinapüna süma tü súküa'ipakat whasasApp, ere shi'iyatúnüin sukúa'ipa shiataaya eepüna shia müsia súpúla jayainjatúin süchikuamajatkat süma sütüjaanajatüin süpúla su'unüin sülü'üpüna tú kojútajirawakat tigitat.

 Alo'uinajatü jiatta tú su'uniainjatkat süpüla lotüin sa'anipala tü DNS shi'ipajejatkat suma shiyawatünüin ayu'ulaakat súnainje súpüla watijaajirain sau suulia ein wane pounnua akua'ipa.

ANÚ TÜ SA'IMAJIANJATKAT MÜINKA SÜMOJÜJAALE SÜMA SHIYOKÜJAA KÜ SÜMÜLE WANE INTERNE

Jülüjapa wain küjaipain súka'ipainjatkat tú palajatkat karal'outa, eere waküjain shüchiküa jamüin shiataaya wane interne o'unüsú súnainje wane shiki eere joyotüin tü shiatayakat súpüla süjünirain süpúsúaya tü sainmajikat. Su'ulupuna tü karalo'utakat waashajainjatkat súchikuwaa jamüin sainmajikat suulia sümojüjain wane aküa'ipaa müinka nnojorúle lotúin atuma wane interne, esú wane kanüliasu suta'üliakat, shiyokojooyo músia shiyotooyo interne. Cha'aya wattapüna, tü ISP eesü súpüla su'uletnüin suulia shi'ipajen tü shiatainkalü suulia kajajüin wane tü sheje'ipajiakat eje wane mmapa'a eere tü sainmajiapalakat suma tü anajiakat eere shi'iyatüin sükua'pa shiatain ma'aka sain wane karalo'utapüle,ekirajie, ayatawaapüle asaala koje süpüsuaya tú che'ejaiwaakalü tü supulajatkalü.

¿JAMÜSÜ SÜKÜA'IPA MUINKA SÜCHOTOONÜLE WANE INTERNE KASA WAI TÜ ALATAKAKA SÜCHIKIJE?

Apünüin shi'ipa'a ere shi'iyatünüinjatüin.

Süsha'awalaapünale

Shia tü eere süjütüpünain sütchin wane interne eere nnojolüin süjutalüin wane shi'iyatain eesü e'iyalain chi e'iyajütkai shi'ipaje na kanüliakai ISP, tú süsha'walale sütchin nnojotsü sainküin süjütalüin tü achajaanakat süka sülü'üpüna tü e'iyajütkat ayaküa, nnojotsü shi'iyatúin epünaale shi'itanüin wane achikua müika süchajaanüle süka su'ütnaa yaapüna. Müinka Süsha'awalaapünale eesü süpüla:

- A'yakalasü tü wojütujiraka sünain watüjawein sa'u wane achiküa.
- E'iyajaasü sülu'u nnojolüin lotüin, müsia nnojolüin pansain sükua'pa.
- Asürülaasü tü achajaayakat achikua súma tú ajütiakat ayakaua wattamüin, kakúapasü wane ayatawaa ekale sünainjein ma'aka saint tü anajiakat ayaküa, tü ayatanakat süka, tü achajayakat wane erajia, ma'aka sain tü ajüniakat ayaküa, ma'aka sain tü anjaleekat ayaküa.
- Ayu'ulasü süchikümüin tü süsha'awalaapünale tü süjüniakat sütchin süpüshüaya tü kasa sünaijeekat sünainmüin tú shi'ipajejatkat ma'aka sain wane ajütala achikimajajatü.

Watüjaapa sa'u shiatataaya súpüshuaya tü shi'ipajeekat sütchin ma'aka sain wane kasa ekale achualain sünainje korolo a'ayatain süchiirüa e'iyata achiküa süma süPüaya tü ayataayakat suchiirüajatkat che'ijawa, suma tü a'imajawaakat sulu wane wayatain súma tü wanawajirain süjütpala.

Sa’akapünaakat aco’omüjia shi’atain

Shiane wane erajia epúnaale súule shupüshuaya tü erajiakta saú tü sulu’ujaka achikua ma’aka sain ajütala wane achikü, suma wane ajüta wane pütchi ere jayain su’upa wane e’iyatiakat ayaküa ata’ünüsü ekale mojüin süülia eejüin wane kasa ponnüain ayu’ulain múinka su’ulanüle jútatüin süpüaya tü súlü’üjakalü achiküa kanainjeejanasü mapeena süka je’ijain watüjain sa’u tü süjütünpalakat müinka lotúle súkü’apa epúnaale aka je’eijain watüjainjatüin sa’u súpüla einjatüi wane kajütajirawa.

- Esü süpüla súmojüjiain süküa’ipa tü kajütajirawakat sünain yooto süka tü awalakajutkalü achiküa müinka nnojolüle süno’utünuin.
- Esü süpüla mojüin amüni otta shiyo’utünüin müinka nojorúle süküma-jünüin sünain lotuin súküa’apa.
- Wayawatüle sa’u wane ayatawa eesü watüjain sa’u jaralüin mojüin otta ekale jaralüin ano’utünajatüin súpúla anainjatüin sükua’ipa eemüinpa saapünüin amüni otta namüin na la’ulayukana a’akalaakana süchiirúa waküa’pa.

Ata’ülie (otta sümotsolia)

Súpülajat müinka sütüjanein sa’u jalejeejatüin su’unia súnain jalawalüin süpüla süta’ünüin tü sujütiakat kanüakat IP.

Sukumajipala

Süsha’awaleria tü IP

Shia süta’ülia tü süjüniakat kanüliakat IP tü aküjatkat süchiküa jalawalüin süjütünüin wane pütchi súpüla süta’ülia saja’apajiakat sütchin kanüakat IP.

Sa’akapünaakat aco’omüjia shi’atain

Ekai kama’anain shi’ipajat otta chi kokoroloin wane router eso süpüla ni’irüi süwatira suka süt-chin shiatain, müinka anale shaitaaya shi’iyatamatüin tü achajaanaka süka ma’aka sain wane achiküa, wane ayaaküa o ma’aka sain wane pütchi achikimajaatü.

Sünainjeejatkat tü kanüliakat URL

Shia tü sünainjejatkat wane sünakiakat shiaaküa tü URL tü süta’ülia pütchi ekale nnojolüin lotüin.

Süta’ulia DNS

Tü süta'üliakat DNS shia wane süküa'pa eere sa'imajünüin tü shaitaayakat süka tü DNS, eere süshakatütnüin sütchin wane shi'ipajat süpüla lotüin shiatain süpüla anaajawaa wane anülie ashajünakat sülü'üje wane interne müinka süno'utünajatüle süpüla nnojoluin ein wane süküa'ipa wane süta'ülia sütuma tü DNS süma HTTP(S) FTP, süma SSH.

Sünainjeejatkat wane pakeete

Tü routetkalürua akaalijüsü süleejia tü paqueetekalürüa tü shiküinkat süpula süchajain tü ke'ireekat achajaanakat, shi'iyatúin süpüla sütüjanüin sa'a wane jaralüin nnojolüin lotüin shiataaya, ma'aka sain wane tü amojüjatkat shütchin, tü ata'üjatkat paqueete, tü ayoküjatkat achikua supushuaya tü aimajutkat tü shipe'ipajiakat shaiatain súülia wane mojüjain sütüma tü ajüniakat achiküa.

A**najia shikiininje wane pakeete (DPI: Deep Packet Inspection)**

Mematüsü sain tü sünainjekat wane pakeete, nnojotsü shian ne'e tü süjütaliakat wane asha-je'era, eesü süpüla saashaje'erüin tü süchikikat tü süjütalikat sütchin ma'aka sain tü DPI shia wane süpülajat tü pakeetekat, otta ajünia kasachiki süpüla anaajawaa jia'in tü shikipü'janakat wane pakete; tü DPI süpülajat e'iyalia otta anaata tü sütchinkat süjütiakat wane pakeete.
Tü DPI shia wane software süpülajat achajaya wane achikii, süpüla anajawaa sulu'u tü sütchin wane pakeete süpüla anaajawaa süka sü'upa wane anajia süma e'iyatütkat sülü'püna wane anajiakat ayaküa. Otta tü shi'ipajatkat süpüla anainjatüin süpüla e'iyajaa tü ayaküakt süka wane datos, eere shinnüin süjünia wane interne.

Tü kanüliakat tecnología shia süpülajat wane anajaaya, epettia, ata'ülia, amootsolia suwatira wane interne otta anajirawaa ayaküa, otta süpüla ekirajawaa süchiküa wane paquetes sülüi'u shia'in e'iyatüin kasa maa'aka sain wane mojün.

Siokojokü sümüle wane Internet

Tü mmpa'akat esü süpüla sikirajain süchiirüa süsürülüin wane shi'ipajejat wane interne müinka nnojorüle lotüin süküa'ipa na akümajülika, shiatain mmapa'akat ma'aka nain na alijunakana shikipüjanakana shiaküakat mmapa'a süka Interne (BGP: Border Gateway Protocol). Eesü süpüla siotonüin tü Internekat sümaa ekirajaa otta alijünapiakat eere Tú shipiakat Interne.

Sulu'ukat otta remoción de resultados de búsqueda

Tü técnicas de censura püla anainjatü sulu'u fuente tü contenido, kasachiki süpüla tü red. Tü editores, autores otta proveedores de servicios anainjatü sümaa tü peticiones legítimas otta tü leyes aplicables süpüla ekirajaa, anüliajüin publicación, suprimir tü lista otta e'irajaa contenidos, müin süpüla anainjatü sümaa tü ley otta tü peticiones gubernamentales.

Bloqueo por puerto o protocolo

Bloqueo sümaa puerto o protocolo

Tü akua'ipa jia ekirajaa wane servicios, aka WhatsApp otta Tor, sümaa ekirajaa tü comunicación sulu'u tü canales jia'in anainjatü.

Süchiküa: Súta'ülia tü WhatsApp sulu'u wane mma wattapüna

Tü la'ulapiakat otta na ayatashiikana süka Interne (ISP) nojoishii e'ijain nama'üjain wane wasa, eeshi süpüla nasülajat tü achajaayakat müika nnojorüle lotüin ne'erüin sülu'upüna tü achajayakat ayaaküa Otta süpüla shiokojonüin eere jayain wane kasa ekale mojüin ka shi'itanüin shiki palajana süpüla anainjatüin süküa'ipa müinka ere ma'ana wane taleepono suma wane e'eyajütkat ayaküa.

ANÜ WANE SÜCHIKÜA TÜ WASAAKAT CHAYA WATTAPÜNA EJE'EWALIIRE NA ALIJÜNA MOLO'OCHOKO NOU SÜLÜ'Ü WANE MMA CHA'AYA CHIINAPÜNA

Cha'aya sul'upüa tü mma kanüliakat chiinapüna a'imajünüsü wanepia shiatain suulia tü sümüinjatkat erajia tü Internekat shia ai'imajünaka sülia kasa süpüshuaya suuliale'e wane mapa'a miyo'usü. Tü shiataya tü anajayakat ma'aka sain "Gran Cortafuegos". Tü erajiakat kanüliakat Facebook, Twitter, Google otta WhatsApp nnojotsü aapünüin, sütüma tü la'ulapiakat nnojotsü shiki süpüla süjütatnajatüin.

¿Jamüsü kasalajaka tü wasaakat?

Sunaije wane suma wane shi'ipajatü tü kanüliakat

WhatsApp shi'ipajeesü wane shipe'ipajia süpüla süküjain tü pütchikat shi'ipaje wane tü o'unirajatkat tü ajüniakat WeChat.

Aimajia tü achiküakat
Tú la'ulapiakat chiinokat anainjatü süpüla apüshii tü erajiakat mmapa'a ka shian aashajaa sümaa süküa kasa süpüshuaya, otta shia'in anajian tü achiküakat, ma'aka sain WeChat, tü sükorokot tü Tencent shi'inajalakat na la'ulayukana shikipü'üjanakat mmapa'a

Sü'ütnapüna jüyakat tü
2017: tü süjütalikat WhatsApp a'lakajüin. Sulu'u süpüla, tü videollamadas otta süjütia wane karaloutta anainjatüin suulia mojüjain shiatain
Juyakalüinka 2017: WhatsApp anainjatü bloqueado jepira sulu'u China. Joolu'u: süpüla anaajaa WhatsApp sulu'u China, anainjatü a VPN, otta tü VPN jia'in joolu'u

Tü jia anainjatü tü tensión e'iyajaa sulu'u comunicación digital cifrada otta tü control de la información sümaa akua'ipa autoritaria. Otta tü caso jia e'iyajaa jamüin tü políticas nacionales püla alijirawaa tü acceso a tecnologías globales, otta jia'in .

Süpüla tü sütüjünajatüin tü sainmajiakat, süka WhatsApp sulu'u China ekirajananüsü sünain palajana süpüla sütüjanajatüin sa'ü s´¨jütpala . Tü Estados —kasachiki China jia— anainjatü decisiones süpüla jamüin plataformas anainjatü otta jamüin tü anainjatü restringidas, sümaa tü akua'ipa süpüla seguridad nacional, autonomía tecnológica, protección de datos otta control tü flujo de información.

Sulu'u tü akua'ipa, promover plataformas locales, aka WeChat, jia wane parte sümaa wane estrategia jepira süpüla alijirawaa dependencia sümaa proveedores extranjeros, anainjatü industrias nacionales otta anainjatü capacidad de regulación sümaa datos otta contenidos. Otta, sümaa tü perspectiva de derechos humanos, tü anainjatü jia tü responsabilidad del Estado süpüla anainjatü tü medidas jia'in anainjatü acceso a la información otta libertad de expresión. Tü medidas anainjatü süpüla necesarias, proporcionales otta anainjatü sümaa normas otta vías de reparación.

- Otta, sümaa tü perspectiva de derechos humanos, tü anainjatü jia tü 6responsabilidad del Estado süpüla anainjatü tü medidas jia'in anainjatü acceso a la información otta libertad de expresión. Tü medidas anainjatü süpüla necesarias, proporcionales otta anainjatü sümaa normas otta vías de reparación.

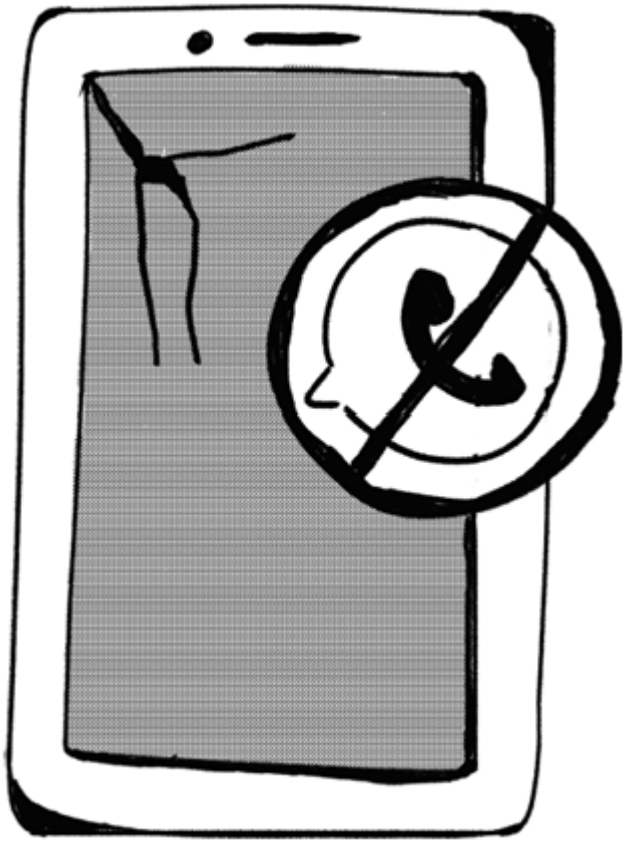
- 2. Seguridad nacional otta orden público vs. proporcionalidad otta transparencia

- Tü medidas de bloqueo jia'in e'iyatüin sümaa seguridad, otta sümüin süpüla kasachiki anainjatü controles independientes otta evaluación de impactos.

Anatawaa sunain yootirawaa suchiküa wane kajütajirawaasuüla shiawatünauin wane sa'imajia wane korolo ekale süminjatüi wane che'ijawaa

süpüla anajirawaa süchiirüa lotüin süküa'ipa wane sülu'ataaya wane kasa ekale süchiiräjatüi wane ayatawaa anajirawaa aka sümüinjatüi süpüshaya ekale cho'ujain sümüin.

Sa'imajünüle süpüaya tia süpüla süchajanüin shi'ipapa süpüla süjüte'erian süpüaya wane ayatawaa sülü'üpüna mma

SO'UMÜIN SHIATAIN SÜKA DNS

Wane süpülajat anainjatüin tü sülu'uwatayakat internet shia tü sh'ipajatkat súpüla anainjatüin waneepia sül'u jütatüin, sünain matüjanin sütsajünüin waneepia otta anainjatüin napüla na wayuu kayataayakat. Tü süta'uliaktat shia kapülajatka súkumajünüin tü DNS. Süpüla tü akua-majikat aküa'ipa süma, anainjatüin shaitaaya süka tü DNS aka shia wane shataaya süpüla süpüshaya na ayataakana otta tü aapajütkat achiküa süpüla shiokojoonüin.

Tü shi'ipajatka DNS ako'müinjiakat anainjatü süpüla kalinjirawaa süka tü süjütiakat DNS e'iyajaasü sümaa tü shiatainkat interne süpüla wane shi'ipaje DNS waneepia süpüla anain-jatü suma kawatirain, süpüla alijirawaa a'najirawaa sümaa wane si'ipajeesü kanüliasü DNS süpülajat süjütalüin tü süchajaakat

Shi'iyatia wane DNS ako'omüinjat sütchin tü ayatawakat.

1.1.1.1- Cloudflare: anainjatü sümaa rapidez otta privacidad.
8.8.8.8 otta 8.8.4.4 – Google Public DNS.
9.9.9.9 - Quad9: anainjatü sümaa protección contra malware.

Tú eekale achikua yaapüna

- Quad9: anainjatü süpüla filtrado de malware.
- Mullvad DNS: anainjatü süpüla a'imajirawaa.
- NextDNS:süpülajat ekale acheküin natüjain sa'u süküa süpüshaaya tü achikimajatkat.

Anainjatü süpüla e'irajaa müin jia wane ayataaya anainjatü, otta achiki süpüla ata'ülia ekai mojüin süküaipa, aka jamüin ka shia'in anainjatü sümaa IP otta anajütkat süchiiküwa tü pake-tekat (DPI).

Otta sulu'u wane mma, alijirawaa tü DNS süpülajat erajia o ata'úlia, otta sulu'u tü mmapa'akat süpüshüaya shiia tú achekanakat.

DNS over HTTPS (DoH) shia wane tecnología süpüla cifrar tü solicitudes DNS jia'in anainjatü sümaa tü navegador otta dispositivo, otta eirukujirawaa sümaa tü protocolo HTTPS, jia tü protocolo anainjatü süpüla conexiones seguras sümaa sitios web.

Tü akua'ipa jia anainjatü süpüla kasachiki wane wayuu eiruku süpüla tú otta tü servidor DNS süpüla anaajaa jamüin ahajaaya achikua.

Müin süpüla anainjatü wane sitio web, tü dispositivo e'iyajaa tü servidor DNS: "¿Jaleje tü www.organizacion.org?"Tü solicitud, sulu'u tü mayoría de casos, kasachiki cifrada. Wane wayuu süpüla interceptajaa tü tráfico aka proveedor de Internet, red pública otta gobiernos püla e'iyajaa jamüin sitios e'irajüin, aun müin tü contenido tü página anainjatü sümaa HTTPS.

AKÜA'IPA SÜPÜLA ANAINJATÜIN SHIATAIN:

Sulu'u tü celularkat, awanajaasü tü DNS alatasú sünainmüin Quad9

Süpüla anainjatü: Ayaawaa süpüla alijirawaa tü shi'ipajejatkat DNS jia'in predeterminados, süpüla anainjatü tü privacidad, velocidad de navegación otta acceso süpüla kasachiki e'irajaa bloqueos.

- ¿Jamüin tü beneficios jia'in süpüla alijirawaa tü DNS sulu'u tü dispositivo?
- Privacidad: tü DNS consultas jia'in cifradas sulu'u tü dispositivo otta tü resolutor, süpüla kasachiki tü wayuu jia'in sulu'u tü red —aka proveedor de Internet, redes públicas Wi-Fi otta atacantes sulu'u tü misma red püla anaajaa tü dominios jia'in consulta.
- Integridad otta seguridad: sümaa DoT (DNS over TLS) anainjatü tü riesgo süpüla wane wayuu jia'in sulu'u tü camino e'irajaa otta alijirawaa tü respuestas DNS.
- Protección sulu'u redes abiertas: sulu'u Wi-Fi públicas otta redes kasachiki confiables, tü akua'ipa anainjatü süpüla kasachiki wane atacante interceptajaa otta alijirawaa tü respuestas DNS.
- Compatibilidad sümaa seguridad otta privacidad: anainjatü süpüla apüshii wane servicio DNS jia'in filtrajaa sitios maliciosos otta rastreadores invasivos, sümaa eiruku tü privacidad.
- Ekirajaa filtrado pasivo otta censura sümaa DNS: tü akua'ipa anainjatü süpüla kasachiki tü operadores anaajaa pasivamente tü tráfico DNS süpüla anainjatü perfiles otta segmentación de usuarios, otta süpüla bloqueajaa servicios sulu'u Internet.

¿JAMÜIN TÜ EFECTOS NEGATIVOS PÜLA ALATÜIN SÜPÜLA ALIJIRAWAA TÜ DNS?

Sümaa tü calidad, estabilidad otta distancia geográfica tü servidor DNS jia'in configúra, püla experimentajaa latencia. Sulu'u akua'ipa, jia anainjatü süpüla wane sitios web anainjatü süpüla más tiempo süpüla cargar, süpüla kasachiki e'iyatüin süpüla e'iyatüin anainjatü. Otta püla alatüin tü contrario: wane sitios web püla cargajaa mucho más rápido sümaa tü DNS predeterminado. Kasachiki pütüjüin; püla experimentajaa sümaa wane servidor jia'in anainjatü süpüla tü situación. Anainjatü süpüla probar Quad9, Mullvad DNS, NextDNS otta Cloudflare DNS. Tü Cloudflare DNS anainjatü süpüla tü opción jia'in waneepia más rápida, otta sümaa menos enfoque sulu'u privacidad.

¿Jamüin tü pütüin?

Wane celular sümaa acceso a Internet, Android o iOS.

Datos süpüla configurar Quad9

Müin süpüla configurajaa tü DNS, anainjatü poner wane sümaa tü siguientes datos. Sümaa tü dispositivo, püla pütüin dirección IPv4, dirección HTTPS o dirección TLS. Tü TLS jia tü necesaria sulu'u tü casos de Android. Sümaa tü akua'ipa jia, tü dispositivo anainjatü pütüin jaleje süpüla anajawaa tü consulta DNS otta jamüin protocolo anainjatü.

IPv4
9.9.9.9
149.112.112.112
HTTPS (DoH)

https://dns.quad9.net/dns-query

TLS (DoT)

dns.quad9.net

Anainjatü sümaa tü instrucciones oficiales
Guía süpüla configurar DNS sulu'u Android
Guía süpüla configurar DNS sulu'u iOS

Süpüla verificajaa müin tü configuración anainjatü sümaa éxito, püla anaajaa:
https://on.quad9.net/

¿PÜTÜJÜIN SÜPÜLA AYAAWAJAA OTTA ANAJIRAWAA TÜ CASOS DE DISRUPCIONES DE INTERNET?

Tü Observatorio de Bloqueos de Internet (OBI)

Aashajawaa: tü anainjatü sulu'u Internet kasachiki censura otta bloqueos arbitrarios. Süpüla jia, OBI anainjatü süpüla wayuu herramientas, guías otta pasos süpüla anainjatü sulu'u tü akua'ipa. Sulu'u tü texto jia, anainjatü süpüla pütüjüin jamüin süpüla anainjatü paso a paso. Tü Observatorio de Bloqueos de Internet (OBI) jia wane iniciativa tü Karisma, süpüla wane wayuu püla anaajawaa, documentajaa otta denunciaraa bloqueos sulu'u tü red. Tü anainjatü sulu'u Internet kasachiki censura otta bloqueos arbitrarios. Süpüla jia, OBI anainjatü herramientas, guías otta pasos süpüla tü wayuu püla anainjatü sulu'u tü akua'ipa.

1. E'irajawaa süka achajayakat oficial
Punteerü sünain sulu'u yaapüna: https://obi.karisma.org.co/guia/
Sulu'u tü sitiokat pi'irerü, tü süchiküamajatkat, otta enlaces wane süküa'ipajatkat suka wane ayaküa.

2.puyu'ulapa tü guíakat "¿süttüskai shiaje?" nnojotsü kalian ainjüshii süpüla wayuu ekai che'ijain sümüin.

3. Pü'üyata süka ayataaya ekale shi'inajalain OBI

Sulu'u tü guíakat otta tü achajayakat, pi'ireerü waima karalo'uta ma'aka sain:
OONI Probe: Shia wane app maliasat eesü süpüla shi'itanüin sulu'u tü celular otta wane PC.
E'iyajiraasü sümüiwa süka wane página web esssssú süpüla pübloquijüin sulu'uje wane red.
VPN: süpülajat ata'ülia süjütajia mmapa'a otta wane red.
Sulu'u tü guíakat sulu'u sitio web OBI, pünteerü sünain süküa'ipainjatkat.

4. Püdocumentajaa tü bloqueo

Müinka puntüle sünain wane bloqueo:
Püshajapa tü sitio otta püchaja süküa'ipa.
Püna'la süka wane red suka Wi-Fi otta datos móviles.
Püshajapa pecha otta hora.
Anajirawaa jamüin mensaje de eere e'iyajüin, müin süpüla püshajüin.

5. Reportajaa tü kasa alatakat.
Eesü süpüla püjütüin reportekat sütüma OBI sulu'u wane ainmajawaa aküa'ipaa.
Sulu'u tü sitio web eesü wane karalo'uta otta wane correos süpülajat aküjia eere pi'itajatüin tü experiencia suma anainjatü süpüla wane base de datos lotüsü.

ASÜ'ÜRÜLIA TÜ ACHIKIMAJATKAT

Sulu'u tü módulo jia, anajirajüin tü capas fundamentales jia'in anainjatü süpüla Internet anaa: süpüla jamüin tü nombres de dominio anainjatü sümaa direcciones IP süpüla tü sistema DNS, otta süpüla jamüin tü sistema jia püla alijirawaa, filtrajaa otta ekirajaa acceso süpüla wane contenidos.

Ayaawajüin müin tü tecnologías aka HTTPS otta DNS sobre HTTPS (DoH) kasachiki anainjatü süpüla navegación más segura, otta jia'in anainjatü aka herramientas de resistencia süpüla tü censura, vigilancia otta bloqueos injustificados. Otta e'iyajüin müin tü alijirawaa tü servidor DNS jia wane akua'ipa kasachiki jepira otta anainjatü, süpüla anainjatü privacidad otta acceso a la información.

Joolu'u müin ayaawajüin jamüin Internet anaa sulu'u tü capas técnicas otta jamüin tü información eirukujirawaa, püla aashajawaa:

¿Kaseichi anainjatü tü reglas süpüla tü funcionamiento? ¿Kaseichi controlajaa tü e'iyajüin sulu'u tü red jepira?

Tü akua'ipa jia anainjatü sulu'u tü módulo süpüla Gobernanza de Internet ka shian su'uniain tü akümajikat wane aküjala süchiküa interne.

SO'OMÜINKAT TÜ AKÜMAJIRAWAAKAT

Sunaijejatü tü Asociación para el Progreso de las Comunicaciones. (n.d.). The (Internet) shutdown game. A'lakajüin septiembre 3 de 2025.

https://shutdowngame.apc.org/

Cute, B. (2019, diciembre 23). Evolución del modelo de múltiples partes interesadas de la ICANN: plan de trabajo y próximos pasos. ICANN.

https://www.icann.org/es/blogs/details/evolving-icanns-multistakeholder-model-the-work-plan-and-way-forward-23-12-2019-es

Fundación Karisma. (2024). Cómo funciona Internet. Fundación Karisma.

https://web.karisma.org.co/wpcontent/uploads/2024/01/Como_funciona_internet.pdf

Fundación Karisma & K+Lab. (n.d.-a). Guía para investigar bloqueos de Internet. Observatorio de Bloqueos de Internet. A'lakajüin septiembre 3 de 2025.

https://obi.karisma.org.co/guia/

Fundación Karisma & K+Lab. (n.d.-b). Observatorio de Bloqueos de Internet. OBI. A'lakajüin septiembre 3 de 2025.

https://obi.karisma.org.co/

Fundación Karisma & K+Lab. (2021, mayo 14). Bloqueo de archive.org y ghostbin.co en Colombia durante Paro Nacional. Observatorio de Bloqueos de Internet.

https://obi.karisma.org.co/2021-05-14-colombia-bloqueo-de-archive.org-ghostbin.co-paro-nacional/

ICANN. (2012). ¿Qué hace ICANN?

https://www.icann.org/resources/pages/what-2012-02-25-es

ICANN. (2024, septiembre). The Multistakeholder Model of Internet Governance.

https://itp.cdn.icann.org/en/files/government-engagementge/multistakeholder-model-internet-governance-fact-sheet-05-09-2024-en.pdf

International Centre on Censorship – Article 19 (with Uhlig, U., Knodel, M., Ten Oever, N., & Cath, C.). (2021). How the Internet really works: An illustrated guide to protocols, privacy, censorship, and governance. No Starch Press.

Paz Peña, O. (2013). ¿Cómo funciona Internet? Nodos críticos desde una perspectiva de los derechos. Guía para periodistas. Derechos Digitales.

https://www.derechosdigitales.org/wp-content/uploads/Como-funciona-internet-ebook.pdf

RIPE NCC. (n.d.). What is IANA? RIPE Network Coordination Center. A'lakajüin septiembre 3 de 2025.

https://www.ripe.net/community/internet-governance/internet-technical-community/iana/iana-stewardship-transition/3-what-is-iana/

KOROLO AKO'OMÜINJIAKAT TÜ AKÜMAJIAKAT TÜ AYATAWAAKAT

1. Infraestructura otta Funcionamiento de Internet

A Brief History of the Internet – Internet Society.
How the Internet Works – Cloudflare Learning.
Internet basics – CGF Global.

Who Makes the Internet Work: The Internet Ecosystem.
¿Cómo funciona internet? – Mozilla.

2. Gobernanza de Internet otta DNS

ICANN Learn Platform: Cursos gratuitos süpüla gobernanza otta políticas de Internet – ICANN for Beginners.

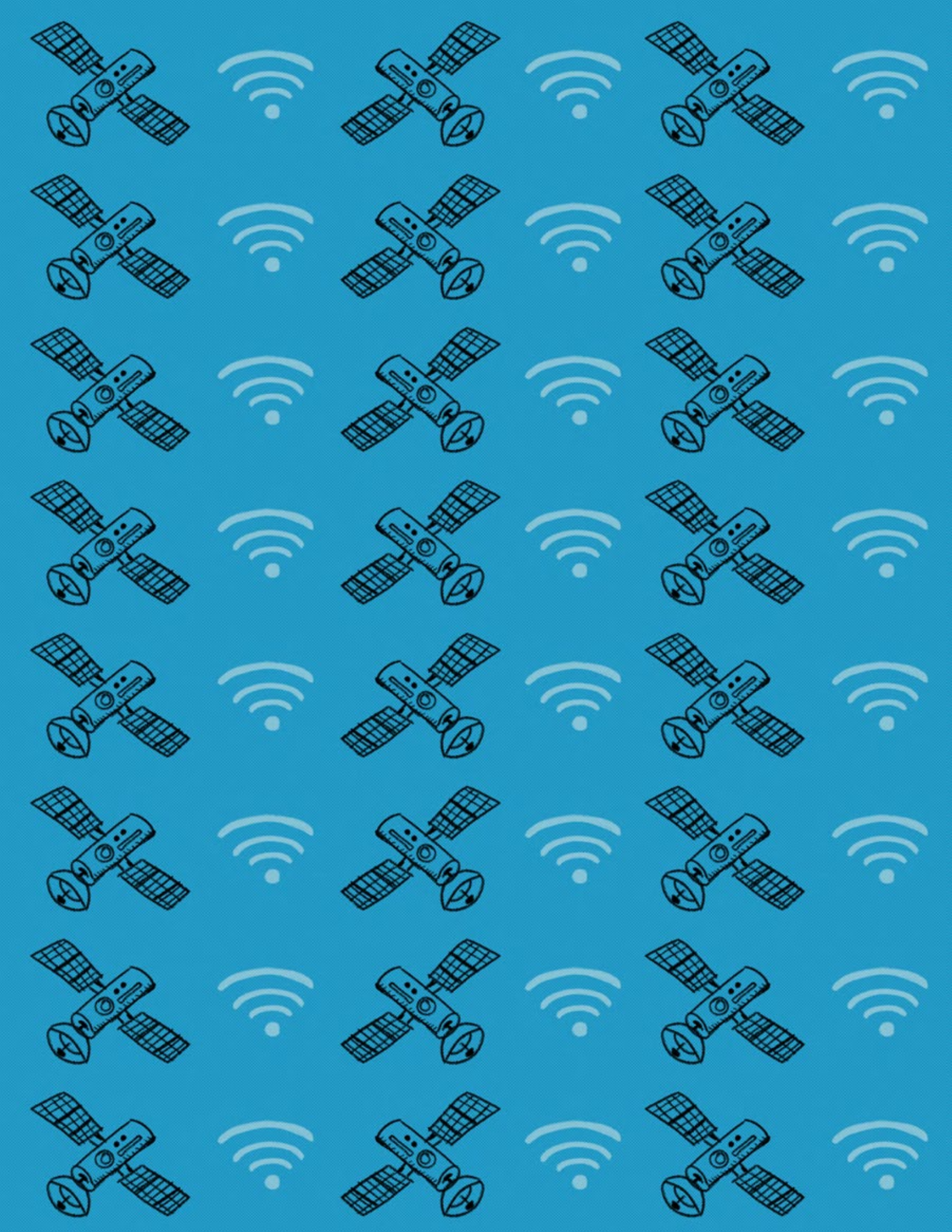
¿Jamüin tü Internet de las cosas (IoT)? – IBM.

3. Políticas de Acceso otta Brechas Digitales

ITU Report on Internet Accessibility in Developing Countries – Facts and Figures 2024.

Community Networks: The Internet by the People, for the People – Internet Society Dynamic Coalition on Community Connectivity.

Regulación del Espectro en América Latina – LACNIC.
Investigación clave süpüla uso del Espectro IMT sulu'u Colombia.

cade Civil Society Alliances for Digital Empowerment

Co-funded by the European Union

¿TÜ AJÜNÜTKA EESU SÜKUAIPA?

Jeratuaijatü ekirajunuin shikitu ekipujanatat ajünútka.

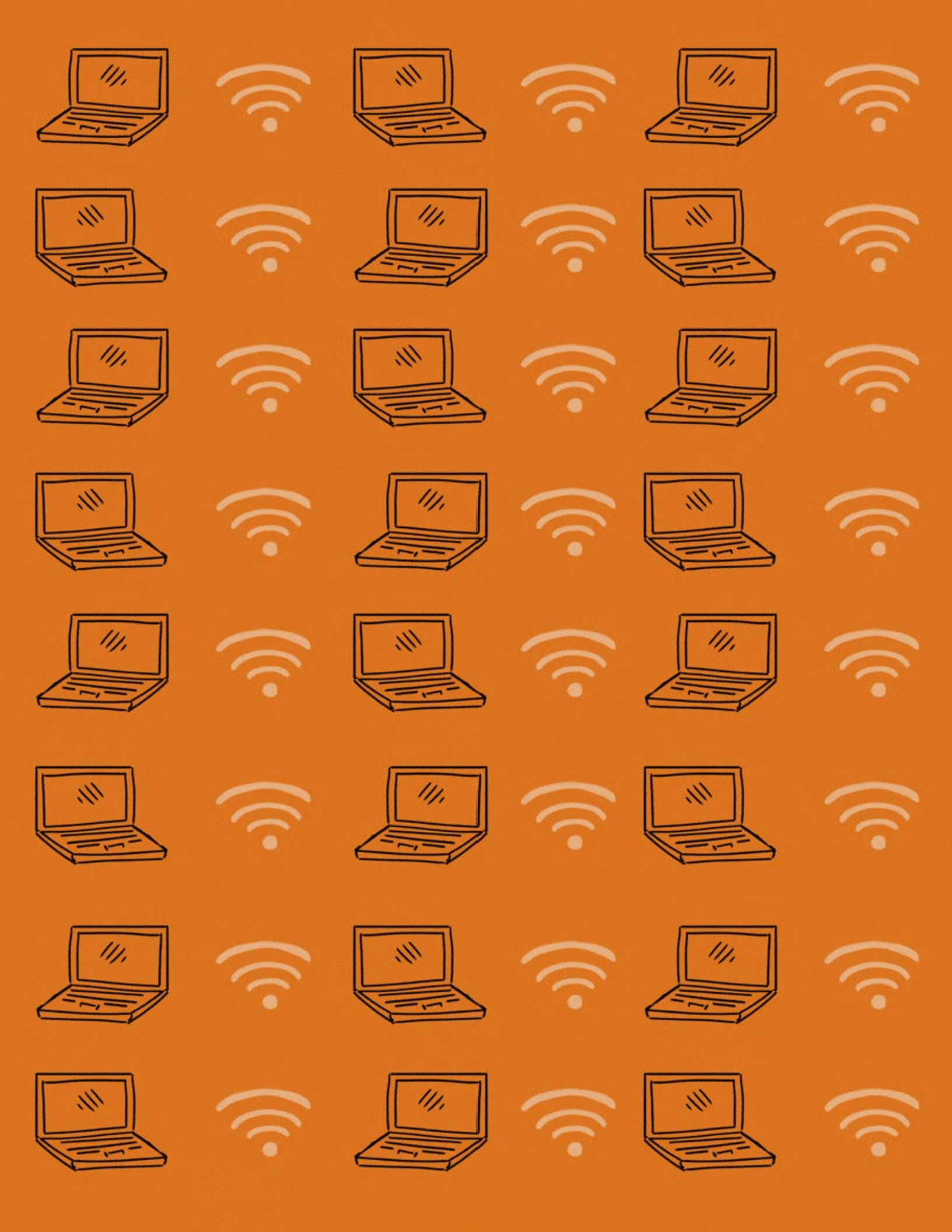
¿Kasa´aka en wapülaa?

Módulo 2

Eki'irajaaya süpüla alu'uwate'etnaa sulu'u interne

Fundación Karisma

AKATALAA PÜTCHI SULU'U AJÜNÜTKA

Eke 'rotaa 37

Süpüshua asawajünüinjat 38

Asawajünüinjat waneewai 38

Kotta: 1
Ounira 1: wayuu laulayuu : washajerüin wanüiki sulu'u ajünütka 39

- ¿Kasa apütünaka sa'u süchiki na wayuukana? 40
- ¿sotüsü jain pütchi sulujutka kalauta ekirajaka jamüinjatü shiyataaya ajünütka? 41
- suttia ekipüjanaka ajünütka 41
- süpülajana wayúu 41
- Süpülajana ayakua 42
- sünülia tü süpülajana sukuaipa jotta naa atajüshiikana ano'outta 42

O'uniraa:2
Einjanaina alooirüin sükuipa naa kakumalashikana 47

O'uniraa:3
Ajünütka sümaa süküaipakat 54

O'uniraa:4
Naa wayuukana suluu ajünütka 55

O'uniraa:5
Aashajaanaka achikii ma'alu 56

O'uniraa: 6
Ekeroto'o 57

O'uniraa: 7
Akatalaa pütchi sulu'u ajünütka 59

O'uniraa: 8
Süküaipa 60

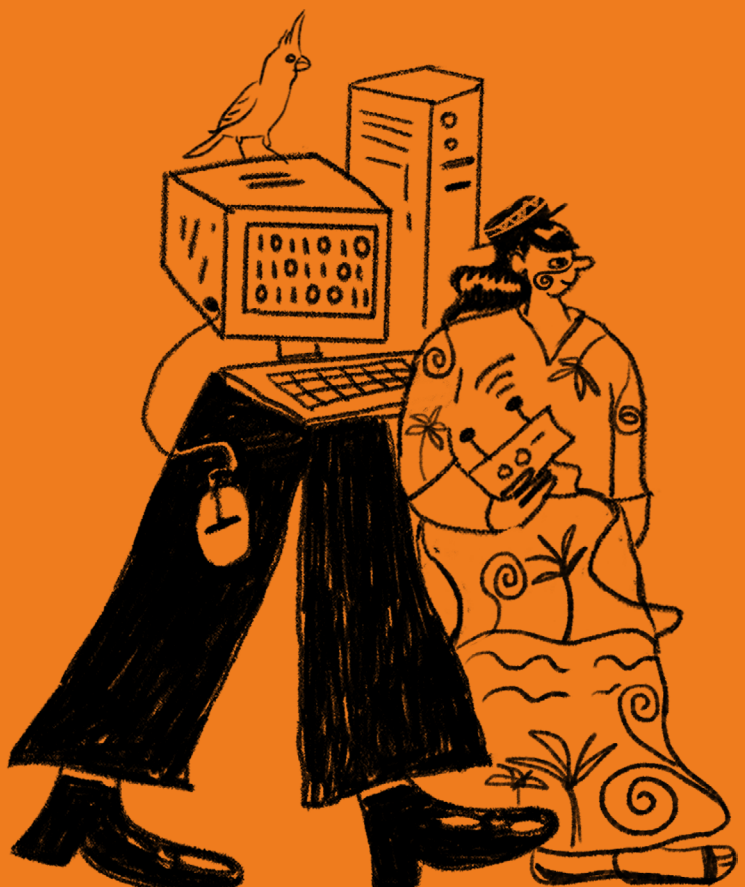
EKE´ROTAA

Tü ajünütka shi´a molouka a´o süpülaa sünaajainjatüin nekirajiana tü asha jiapule, atüjanüsa´u nojotsü shiain sümüiwaa a´panaa jottaa suma ainjushii jeketüinsainjiaa aashajain wayuukana. Naapain suma sa´u nutujainkaa, jeketüü makasain kachonsuu waapaya chikuaa. Süpula amüliajuinjanaa na wayuukana.

Kasaa muin süpülaa tü ekirajiakaa einjanain napushua jottaa asoutüinjanaa choujaasü watüinjainjatüin sa´u. Nojo-yshiain sümüwaa suiuu einjatüin sujuttia eesü tü wanee-Jatjkat süküaipa. Jarat ouniraaka wayaa sünain sapaya aJünütka.

shi´pa tü karaloutaka weruin kasaa süpushuwa sütoma tü ajünütka. Naa wayuukana wattaka epiia sulia tü alijunap´ia palitchon wayuu ahajainjatka wa´u. Nojottsü asouttinun tü tepichajanaka naa kepiakana suluu woumainp´a sa´u nawatain ajünütka.

Weruinjatü jamüin sümaa.

SÜPÜSHUA ASAWAJÜNÜINJAT:

Akumajalaa sa´u türaa atajalakat süchiki shikiipüjana ajünütkaa, ee'müsia tü ayeleraa nekiirujut süpüla naso'uttüin sulu tü ainjünüka suluu e´re kakuwa´ipain shikiipüjana tü ajünütka.

Asawajünüinjat waneewai:

- Achechetnüinjat tü tepichikana sünain tü era'jalakat jotta no'umainpaa sa'o jamüin shiyataaya tü ajünutka, jotta sa'inrüin tü ekiipüjanaka.
- A´püsü wanee ei´rakawaa sulu süpüshua süshajaaka türaa ajünütka.
- Ekerotaa sünain ekiipüjana suluje wanee e'irakayaa sünain aso'utta sa'o shi'tnüinjatüin shiyataayaa napüla naa shiirekana na ka'injanainka.
- E'iyataa wanee anikü napüla naa wayuukana, naapain wanee pütchi suluu mmaka süpüshuwa

KOOTTAA: I

OÚNIRAA I AKATALAA PÜTCHI SULU'U AJÜNÜTKA

Maka'ain tü akatalaa kasa sulu'u mma süpüleerua nnojolüin asakajiraa, eesü joolü tü akatalaa pütchi sulu'u Ajünütka.

•Tüü shia: aapawaa pütchi süpüleerua nnojolüin asakiijiraa namüin Na wayukana. Tüü mojusü sümüin na Wayuu laülaayu, na wayuu wattapüna'ajanakana otta na aa'inmajüliikana mmakat.

•Maka'aka: Akatalaa pütchi süpüleerua mmakat sükajee sime'eraya alijunaiki süpüleerua nnojolüin asakiijiraa.

E'itaa süpüleerua a'yatawaa eekai anain ne'e sümüin washinnüi otta achuntaka waneepia wuin eere wayuu matsüinsat.

WAYUU LAÜLAAYU: WAASHAJE'ERÜIN WANÜIKI SULU'U AJÜNÜTKA

Ja'itairü tü alijunapiapa'akat ee'iyataa anüiki sulu'u wammain, na Wayuu laülaayu eeshi waneepia mojuulaa süpüla naashaje'erüin wanüiki sulu'u Ajünütka:

> •**Mülia:** Kapüleelü pütchi alijunaiki süpüla waashaje'erüin pütchi. Nnojolüin anain ma'in tü Ajünütka wammainpa'a. Nnojolüin wayuu sa'aka na akumajüliikana pütchi. Nnojolüin eein pütchi shiimüinsü süpüleerua tü makuira sulu'u Internet. Wakuwa'ipa süpüla
>
> •**wa'yataajiraawaa:** A'yataajiraawaa sa'aka wayuu: A'yataajiraawaa sümaa na jierüiruakana jotta na aa'inmajüliikana mmakat süpüla kojutüin wanüiki. •Ayatashi na wayukana: Eeshi na wayuu akumajaka ayatainka süpüla eein naniki wamüiwa'a jotta süpüla aa'inmajaa wakuwa'ipa.
>
> •**Outkajawaa sulu'u luma jeketü:** Na Wayuu laülaayu eeshana joolü sulu'u na outkajaaka anüiki süpüleerua Ajünütka. Eker´tuin suluu aluwataat tü ajünütka

Süpüla sütüjunain jatüin jamüinjatüin sükuipa jamuin ajünütkaa (interneka) jameet wakuipa, ¿awanajawenche wakuaipa?

Shiaa maii choujaka Natüjainjat a´u jaralin a´panjanaka sa´u a´a muinjaka suluu eeinjatüin otta sinoutaain. Tü palajanaka a´shajawa apüsü chiki wanee ekerotoonsuluu türaa, jamusü keiraka nain maii napüla naa wayuukana suluu tü Mmaapaka. (América Latina)

¿KASAA PÜTÜJAKA A´U SÜCHIKI NAA WAYUUKANA?

Nayaa naa wayuukana nojoishikana sulujejenawanee ayatawa suma washinnu nojoishi sünainpunain alijuna Sülaüla Mmaa, ayatawa sümaaa shikipujana Mmaa.

Nojoishi ayatain suluu ekirajia

Aluwata´shi suluu noumain nojoishi sünainpünain tü sükolokatalijuna laülayuu.

Wairuin sükuipawanouttuin wakujain namüin wanee yalee´je süpüla e´yataa sükuaipa wachekün sa´u wauuinwayaa.

Kanainjatü waiin nojolüinjatïn naalain palainjanain naa alijunakana.

Pala´janainjat tü koju´taka sumaa aimajüin naalainjatüin tü wakuipakat namaa naa waneinnenua.

So´u wanee juyaa 2005 tü outkajaka entirusü sünul´ia shikipüjana anü jo´luu entirawaa sümaa kajuyasüin Mma wattapunaa tü ajünútkaa. (interneka) süpüla sainjünuinjatüin aluatatkas ejetütsü süapüla ekorolujatüin na aluwatalikana,tü ayatalee sükorolo washinnuu jootta na wayuukaninua waneewai na ka´luu sümaa pansainjanain, sünain tü nayatalaaka sümaa na Kuaipa süpülaa acha´jeera sükuipa sü´ki ajapülaasü tü ajünütkaa. (interneka)

Süpulajana

Süpula süpushuwaa wayuu, aliijuna tü süla´tiruin tü Pütschika, ayaakua suluupuna kachueera, (celulatka) suluusu Mma süpusuwa esü süpulaa sainjüin wanejetüin ayatalee.

Makasain: shiata´taya ajünütka joo jamu´in su´niaa sulumuin kachuera (dirección IP)

Akuaipa

Tü akuaipaka akumajüsu suuniia suluu tü werajaaka wapa´jirain joo wekeerotuin paalitchon wasajüin süchiki wanee kasaa.

Tü yalaain esü süpulaa wayuu süpüsuwaaanoutushii napushuwaa, tü ayata´lee molouskaa.

Joota esü süpulaa akuaipa ainjushii suluujee laulapia joo naa ainjirüli´kanaa suluu wanee Mma acha´jashi eitawa akuaipa namaanejejet süpulaa noumain.

Esü süpulenjatüin ekipujana waneejetnuu makasain ala´tiraa wana´luu sümaa wanee ajünüt esü süpulaa shitaanuin wanawaa sükuaipa süpulaa wayuu süpushuwaa, naa ekipüjanakaa,

esü süpulaa neiain wanee akuiapa sopunaa akuaipa eetajütka namüin naa wayuukana kamaanaka tü ajünütka.

Maka´sain akuaipa eisalajaka wanulia suluu tü kachueerakat su´ulia saakujünuin kachueerakat suluujee ajünütka.

Aapanee jamüin tü ajünütkaa süpulaa wekeero´tiruin suluu kachueeraka.

Kanaañeesüwain tü aluatatka suluu tü ajünütka, nojotsu alatüin suluu waneesia Mmapa, waneepiasü awa´najain naa toma naa kainjaninka.

¿SOTUSÜ JAIN PÜTCHI SULUUJÜT PALAAJATKA KARALOUTAA EKIRAJAKA JAMÜSÜINJATÜIN SHIAYATAAYA AJÜNÜTKAA?

Shiaa nee wanajakaat suluu jamüsin shiataaya ajünütkaa: ottusü sünainjee kapulee alatüsú suluupünaa tü kachueerakat waneepia.

Suluu tü chiruajatkaa karalouta waapainjatü wanee püthi suluuje, shiaasa joolu werüinjatüin suluujee waneejetüin sükuaipa naa shikipüjanaka, shgiaa ayatalee Mmolouskaa jootta wayuu süpushuwaa nayaa ainjakaa jootta nawana´jüin sükuaipa ajünütkaa.

Anü joolu eitanuin wanee süpaa soomuin eka´aluu wayuukana nojotsu shiian sümuiwaa tü kachueerakaa esü pienchi sü´üliaekaa aluu naa shiki´püjanakaa jünütkaa eeka wayaawatüin suluu mapüleinjatüin.

Süpülajana wayuu

Tü ajünütkaa sükumajala wayuu esü süpülaa weita´ain wanee süpülajat wayuu sa´u eínsoúkai sumana wayuu súpüsuwaa joottaa müsia naa nojolishiika waneepia, joottaa müsia eeshi:

- **Mmaapakat naamaa ekipüjanakat.**
- **Ayaatalee washitpalakat.**
- **Kootushikatsa´u**
- **ayaatala naa wayuukana.**

Süpülajat ayaakua

Anü süpüshii naniiki naa asoutüshikana sa´u ekipüjana ajünütkaa.

Nojotshiainjatüin esü süpülaa washajaa wekaa achiiki kojutuinjat sükuaipa wayuu.

Waima tü ashajawakaa sünainjee tü karaloutakaa makasain akuai´pa nojoluinjat ala´atinnüin süpüshuwaa.

A´injunuin

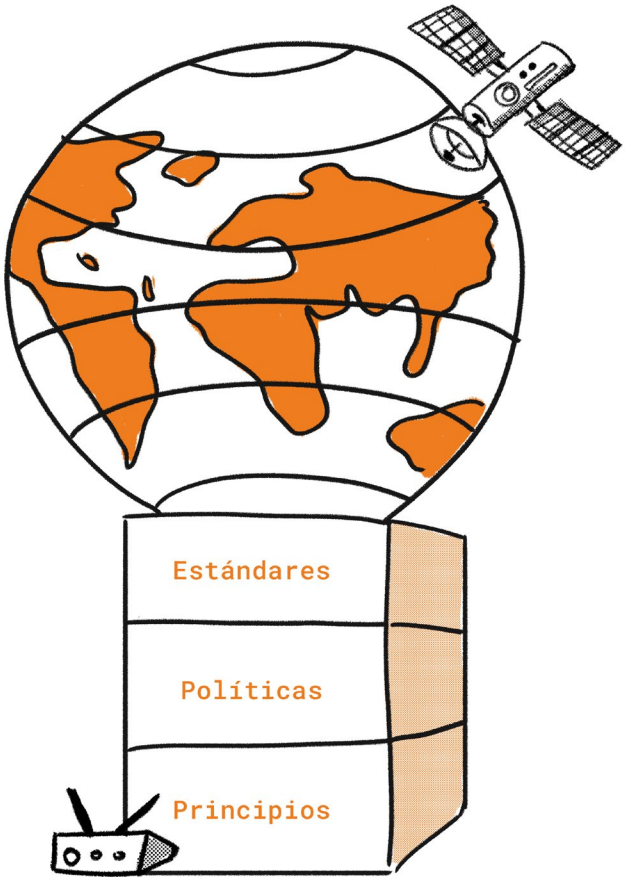
Anasü sushajanüin achiki tü ekipüjanaka ajünütka (IGF) saajüin aliijuna ashajanüinjaleet joo yale´jee süpüla süchajanüin naapushüwaa,naa ekipüjanaka jootta na wayuukana ashajüinjana süchiki no´ujain sa´u anain.

Sünülia tü süpülajanaka sükaipa shimüinka joota naa ata´jüshikana ano´utta.

Tü ajünütka eesü süpüla sujulüin süniki süpüla türaakachuerakat sa´u suulüin.

Makapain joota naa paleewainkana naama´nain püchi süpüla shaitua. Tü pütchikat akuma-jasü sünainjee wanee akuai´pasünülia tü alüwaipaka, tü outkajalee akotchijashi kojuyasü wayuu, süchirua.

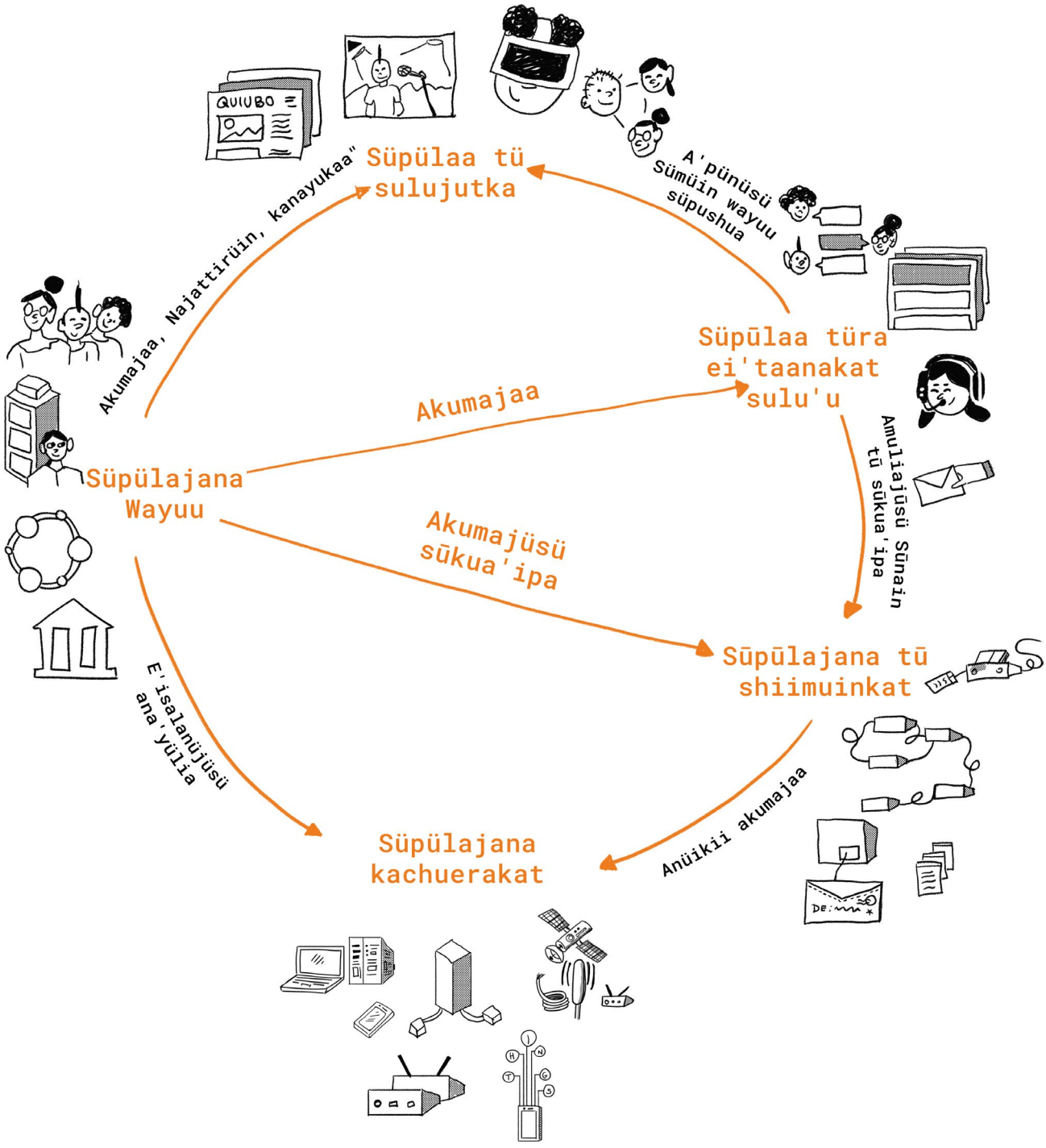
Anasümaii tü Mmakat kottuin sa´u anaa anüka sünülia (UIT kootain pütchi Mma miouskat) amüliasü sünain tü aluai´paka süpüla einjatüin süpüshuwain kachueerakat suluu Mma süpüs-huwa jootta ka´painjana sünainjee.

Anü süpüshuwa tü ka´sa wa´painjat, werajúin shiia akumajütka tü ajünütka enjatüin:

Tü kachuerakat cha´s iipuna moloushа´ta süpüna palaaka jootta Mma´püna shiaya.

Entirütka jootta suluu einjatüin sünajünain wai´ma pütchi. Eesü waima tü ou´kajalee, aya-ta´lee, naa ayaata´ka suluu Mma süpushuwa.

¿JAMÜSÜ SHIYATAAYA TÜ AJÜNÜTKA?

Esü piamasü sükuaipa tü jünütka:

- **Waima shikiipüjana:** nayaa nee o'utkajaaleka ano'utaka sükuaipa
- **Waimaka aluu achekakat:** shia tü mulo'uyuuka amukiajÜsü sa'o türa ayataaleka mulo'uska, wayuu atüjaka sa'o suluu waimain tü kachueraka, türa ekirajutnü napüshuwa otta wayuukana makaa wain.

¿JAMÜSÜ ANA´KA TÜ O'UTKAJAALEKA?

Süpüla nasou'tüinjanain napüshuwa süka nekiirujut jotta nachajain sükuaipa süpüla ana'injatü namüin na wayuukana napushuwa. Nnojoluinjatü apütainjatüin wayuu merajüin sükuaipa ajünütka, kamüinjatü wayuu süpushuwa, anainjatüin shiyataaya.

Süpüla aashajawaa: ¿Jamüinjatü aso'utia anaka aluu?

Süpüla waashajainjanain, cho'ujasü waso'utüin wapushuwa süpüla naapüinjatü wanikii jotta müsia natüjainjatü sa'o jamüsü sa'inria wanee kasaa, amüliajüsü sa'o tü watüjakaa, aashajanajatü achikii sümüin süpushuwa wayuu suluu analuut.

Esü wanee suttia anakuaipa sümüin wayuu

- **Jutatsü sümüin wayuu süpushua:** tü ajünütka jutatüsü süpüla wayuu süpushuwa, süpüla na'inrüin joo nayatain suluu.
- **Maaka sa'in: tü wikipetia**, esü süpüla washajüin joo wawanajain wanee putchi suluuje, nnojotsü süpülajatüin wayuu waneesia, wapülajatü wapushualeeya.
- **Anoipajüsü:** tü ajünütka nnojotsü shia'in sümüiwaa sünain kekiipüjanain, sainrüin wayuu süpushua (aluwataalikana suluu wanee mmapaa, naa o'utkajaleka, ayataale mulo'uska, jotta na wayuukana), shiaa makaa nnjoluin waneesüin shikiipüjana, nnojotpejee anain süpushua, esü shintülee shiipawai.
- **Maaka sain:**esü wanee ayatain pülasü, süjütüin pütchi(gmail,protonmail,riseup,etc), nnojotsü waneesüin süpüna, waimaa shiipapaa.
- **Aso'utaa:** anasü süka waimain naa akumaliika, aso'utüin anakaa aluu.

- **Maaka sa’in:** suluu tu ayataale a’injakaa wanee ajünüt mojutpalainjatü maaka sa’in LINUX. Waima wayuu suluu tü o’utkajaaleka akumajüshii jeketnuu kachuera.

- **Neutralidad:** Naa a’injuliika tü ajünütka, nnojotsü süpüla nasürülüin, nnojotsü palajanainjatü tü sulujutka naajuin naa keireka na’in.

- **Maaka sa’in:** tÜ achu’unajüshika C-206 2025 suluuje laülapiaka suluu m

  mapaa kolompia, shiaa ano’utaka sükuaipa. suluuje karalo’uta 56 sükuaipa 1450 (shiasaa suluuje tÜ laulapia, e’injatü tü ajünütka, nnojotsü wala’injatüin süpüshinee, eeinjatü wamaana masalo’i (whatsapp, faceboock).

- **UNESCO:** Süchajaka tü ajünütka wanawainjat sümüin wayuu süpüshuwa.

- **Süküaipa Wayuu:** Tü ajünütka amüliajaüijaat wayuu Mmakat taashii makasain asoutta, ashajawaa naasajüin wanee wapütchi nojolüinjatüin as´ainJünüin wanülia, wanainjatüin aküaipa wayuu.

  Ajütalaya jütatüsü süpüla mapüleeinjatÜin ekerotto suluu tü ajünütka eesü süpüla süshajanüin nojolinjatïn ayü´lajünain nojotsü einjatúin wanee outkaka suwala´u.

- **Jüjüinjatü:** tü ajünütka mapüleinjatü sümüin wayuu süpüshuwaa nayaa apünainjakamüin naa kepiiaka mojuleeka, süpüla wayuu eeka ayuulin masaain,jootta naa jimaliika.

- **Waima shipa´pa tü ashajawaka naa tomaa na keirekanaiin:** A´shajanain süchiki tü ajünütka jamüinjatüin sa´injiain einjanaa Mmaka naapüshüwa sünain asoutta.

AKATALAA PÜTCHI SULU’U AJÜNÜTKA

Maka’ain tü akatalaa kasa sulu’u mma süpüleerua nnojolüin asakajiraa, eesü joolü tü akatalaa pütchi sulu’u Ajünütka.

- **Tüü shia:** aapawaa pütchi süpüleerua nnojolüin asakiijiraa namüin Na wayukana. Tüü mojusü sümüin na Wayuu laülaayu, na wayuu wattapüna’ajanakana otta na aa’inmajüliikana mmakat.

- **Maka’aka:** Akatalaa pütchi süpüleerua mmakat sükajee sime’eraya alijunaiki süpüleerua nnojolüin asakiijiraa.

E’itaa süpüleerua a’yatawaa eekai anain ne’e sümüin washinnüi otta achuntaka waneepia wuin eere wayuu matsüinsat.

WAYUU LAÜLAAYU: WAASHAJE’ERÜIN WANÜIKI SULU’U AJÜNÜTKA

Ja’itairü tü alijunapiapa’akat ee’iyataa anüiki sulu’u wammain, na Wayuu laülaayu eeshi waneepia mojuulaa süpüla naashaje’erüin wanüiki sulu’u Ajünütka:

- **Mülia:** Kapüleelü pütchi alijunaiki süpüla waashaje’erüin pütchi.
- Nnojolüin anain ma’in tü Ajünütka wammainpa’a.
- **Nnojolüin wayuu sa’aka na akumajüliikana pütchi.** Nnojolüin eein pütchi shiimüinsü süpüleerua tü makuira sulu’u Internet.
- **Wakuwa’ipa süpüla**
- **wa’yataajiraawaa:**
    - A’yataajiraawaa sa’aka wayuu: A’yataajiraawaa sümaa na jierüiruakana jotta na aa’inmajüliikana mmakat süpüla kojutüin wanüiki.
    - Ayatashi na wayukana: Eeshi na wayuu akumajaka ayatainka süpüla eein naniki wamüiwa’a jotta süpüla aa’inmajaa wakuwa’ipa.

Recursos:

- *Al Sur, articulación regional. https://www.alsur.lat/*
- *Global Partners Digital y Fundación Karisma, Promoción de ciber normas inclusivas. Estudio de caso*
- *Derechos Digitales, Promoción de ciber normas inclusivas. Estudio de caso.*
- *Access Now, Digital ID Toolkit. https://www.accessnow.org/guide/digital-id-toolkit/*

- Outkajawaa sulu'u luma jeketü: Na Wayuu laülaayu eeshana joolü sulu'u na outkajaaka anüiki süpüleerua Ajünütka.

O´NIRAA: 2

EINJANAINA ALOOIRÜIN SÜKUIPA NAA KAKUMALASHIKANA.

Tü ajünütka nojotsü aluwattain sümüiwaa suluu waneesia Mma´paa ka´ja naawaneinua wayuukana joo naa aliijunaka.

Naa ekipüjanaka shiaa tiaa oujittaka suluuje naashajain süchirüa nainrüin naapüshüwaa naa koottushikana sünain türaa ayataleeka, ekipüjana süchiki ayatalikana, wayuukana. A´shajain süchiki jamüsüin sükumajaya türaa ekipüjanaka ajünütka, jameet süshajaya süpüla shikipüjanain ajünütka. Jootta eirakaweena sümüin tü Mmapaka (Americano)

Jee müsia suluu eeinjanain nasaajüinsuluu wanee pinchipa jootta suluu Mma süpüshuwalee makasaain (LACIGF) LACIGF.

Naayakua naa naa kakumalashika shikipüjana ajünütka.

Anü joolu weiyatüin nachiki naa kakumalakaa tü eekipüjanaka ajúnútka naa tooma naa koottüshikana sünain naama´nejejet natsüin jootta wanawuain sünain.

Shiia tü outkajaleeka ainrakaa ayat´awaa sünain sükuawaipa jamüin sükümajaya tü ajünütka.

ICANU INTERNET COPORATION FOR ASSIGNED NAME AND NUMBER:

Amuloulaa tü sünüliamajatka suluu.(makasa´ain tü ".org"".LAT") (IANA(ajünütka aapa anúlia alaula)

Türaa outkajawaka shiaa aluwataka sa´u sullin Mma süpüshuwaa.

Ejeere süjüttüin tü koottaka sa´u sünülia (DNS).

Joota tü (IP) aküjünüinjat süchki tü atüjalaka sa´u süpüla shiatainjatüin tü ajünüinjatka

- **IETF:** shiaa tü koottaka namaa naa kainjanaka süküwaipa ajünütka makasain tü HTTP joo TCP/IP.

- **UIT:** shiaa tü outkaleeka sümajat ONU, shiaa e´iraka süküaipa jootaa atüjanüin sa´u sütooma tü eintirütka wanee kasaa, pütchi suluujee Mma süpüshüwaa.

- **ISOC:** shiaa tü ou´tkajaleeka jütakaa süchiki tü aJünütka taashinja tü jootta shiatainjatüin waneepia suluu Mmapaka süpüshüwa.

- **IEEE:** Naa kootushika sünain akümajakat tü kachuerakat. Eita´shi süchiki wanee jekeetü pütchi jootta akümajüs wanee oütkajülee süpüla ayatawaa.

- **IRTF:** eesü wanee jutkataa süchirüa asa´kiraa süpüla tü sheinjatkaa ajütünüin einjasükaiyaa ekirajünüsü sünain süküwaipa sünain Jekeetnü.

- **IAB:** nayaa naa aluataalika atajüshikana anajüshika sa´u.

- **IGTF:** joota IRTF, ainjünüinjatü anaasüi shiyata´ya.

- **Ekiipüjana:** nainjüin jekeet süküawipa suluu Mmapa jootta noiküin sümüin katata Mmapa.

- **Mma süttüi:** ayatelee makasain Google, Claro, Meta. Eitashii türaa süsepü jootta amaajüt (pagina web) o red. Katnetsashii, washitnü.

- **Sociedad civil:** naa wayuukana ong outka´jalee jootta tü ainjawaliika anajiraa sümaa wayuu. Atajushii süpülaasajaattia pütchi naa wayuukana joota anajirawaa suluu jutunaa.

- **EKIRAJALEE:** naa atüjachikana neittain tü naachajalaka nasakijain süchrüa. Tü natüjaka´au.

- **Otkajalee wattajeeje:** einjatüin noütkajain napüshüwaa, jükatüin süpüla ainjat süküawipa ajünütka.

Ashajawaa, Ache´cherawaa, jootta nojolüin anaa süküipa süpüla aanain asouttüinjanaa napüshüwaa suluu eekipüjana ajünütka, napüshüwaa wanawa´in.

Nojoishii nainrüin napüshüwa

Ayaatalee: waima nneet nama´na naa wayuukana jootta naa aleewain.

Eekipüjana ainjashii wanee aküaipa sükaaein, jotta eekipüjana shiiasa nojolüin nerajüin sa´u tü kachueraka.

Nojoolüin kasainjatüin namüin kapülain wayuu namüin.

Nawayuukana:Nerajüin süküaipa wayuu joottaa ata´nalia waneesia eesü paliitchon nneet joottaa mülia süpüla asoüttaa.

- Müliakan´ain naa wayuukana.
- Süpüshüwa´lee tü süjashia aliijunaikirüsü
- Tü asouttaaka kojütsü sümüin wayuu.
- Maliasü süpüla eemüin wanee pütchi.

Acheecherasü süpüla ainjüsükaa:

- Aya´atalee achajaaka nneetka aitairii nojooli jütalüin naamüin naapüshüwalee wayuukana. shiaakua Mmapaakat anaska suluu tü ekipüjana ajünütka.

- Tü shikipüjanaka Ajünütka ainjüsüü apuninsü atüjawaa suluu Mmapapaaka.

- Tü Mmapaaka ainjasü aküaipaka süpülaa süliaa mojüjain pükoorolo.

- Anaalainjatü maka mülou tü Mmapaaka jootta jamüinjatüin jütatüin süpülaa tü wayuukaliirua süpülaa atüjaa süküaipa.

Süpüshüwalee Mmapaakat:

- **Pütchi sa´u shikipüjana ajünütka (IGF)**shiaa tü pütchikat ONU, süpüla wanaawainjaat süniki wayuu.

- **Ajüta´laaya müloüsü** eesü naapüla ekeerootüin naa wayuukana naapüshüwalee.

- **Anaasü** eiataa pütchikaliirüa jootaa eraaja wayuu.

- **LATAM:** eesü süpülaa ei´kajünüin tü pütchikaa suluujeejetka Mmakaat.

- **Wanawua** suluu pülaska Mmapaakat süpüshüwalee, shiaa türaa:

- **Anaasü süküaipa ONU**, süpülaa ainjaa süküaipa ajünütka.

- **Ajütalaaya** tü Mmapaakat kaniküshii süpüla natüjain aau kasaa kei´iresü sa´in wayuu.

- **napülaa** naa wayuukana ashajashii sa´u tü münakaa joottaa tü lotooka anaain wayuu, nojotka eein asouttaa.

LATAM: asoutaa suluujee ekipüjanaa joottaa tü pütchikat.

WSIS: ONU, ainjüsü tü IGF saa´u tü juyakat 2003 joottaa 2005: soukaii tü süchkejee piamashikii (20) juyaa.

Ajütalaaya tü shikipüjanaka ashajawaliin sumaa paliitchon aso´uttaka.

Naa pülaa naa wayuukana: kapülasü süpülaa sünalain maka eesü süpüla makatüinjatü türaa yalatuka yalaaya tü IGF.

LATAM: awaanajaa tü asakiraaka joottaa acheherainjatü ekipüjanaka suluuka Mmapaakat.

Suluu wanee Mmapaakat

- LACIGF: shiia tü Mmapaakat eere asouttia wayuukana.
- Ajutalaya: molousü eesü süpülaa shikeerooto wayuu süpüshüwalee.
- Anaasü yala´aya naashajawalin tü pütchika jolüinjatkaa saa´u tü LATAM, jootta tü alüjaka cha´yaa IGF suluu Mmapaaka süpülaa aso´ottawanee pütchi, süpülaa atüja a´au tü ajünütka.
- elac shia tü aküaipaka CEPAL süpülaa sainjüin tü ajünütka suluukat wanee Mmapaakat.
- Ajutalaya: shiia tü eere aluwata tú ekipüjana namüiwaa.
- Anasüka: tü ashanaka yaya ano´outasü tü akuaipa ajünütka.
- Suluu Mmapakat mulou´u jootta tü woumminpakat suluukat Mmakat mio´uskat:suluu tü Mmapakat eesü oummain süpüla aso´outta.

Suluu Mma miouskat latino America:

Muliia ajünútka nojotsü wanaawain,naa mojuipashii joottaa wayuukana nojolinjatü ekeroota, nojotsü kachuera joottaa nojolüin anaaja suluuwayuunaiki.

Aküaipa: sainjüin Mma nojolüin akúaipa wayuukana joottaa nojolúin pütchi suluu wanee Mma.

Kapülesü sütüsü, nojotsü aso´outta jootta nojotsu anikii suluu wayuunaiki.

Naapüla shipia wayuu: Nojotsü woopü süpülaa ajünütka,njotsü süpülaa shipia wayuu.

Nojotsü ajünütka, nojotsü kottira, nojotsü ashajia wayuunaikirü, tü ekipüjana mojushantasü.

Tü aküaipakat mojusü: kanainshatasü sain, nojolüin süpülaa ashajain jotta nojolüin süpüla aso´otakat, tü ano´outtakalirüwayaa.

Tü achajeraa anaain jainjüinjatü naama tú wayuukana.

Anasü:süpülaa anainjatü tü ajünütka tü kottiraka ainjhüinjatü ainjaka anasü.

Nojoli wayaa achuntüin süpülaa alata: achuntushi wayaa süpülaa naapüin wani´ikaa,kojüttaüijatü wani´ikaa wai´in jootta waküaipa.

AKATALAA PÜTCHI SULU'U AJÜNÜTKA

Maka'ain tü akatalaa kasa sulu'u mma süpüleerua nnojolüin asakajiraa, eesü joolü tü akatalaa pütchi sulu'u Ajünütka.

- **Tüü shia:** aapawaa pütchi süpüleerua nnojolüin asakiijiraa namüin Na wayukana. Tüü mojusü sümüin na Wayuu laülaayu, na wayuu wattapüna'ajanakana otta na aa'inmajüliikana mmakat.

- **Maka'aka:** Akatalaa pütchi süpüleerua mmakat sükajee sime'eraya alijunaiki süpüleerua nnojolüin asakiijiraa.

E'itaa süpüleerua a'yatawaa eekai anain ne'e sümüin washinnüi otta achuntaka waneepia wuin eere wayuu matsüinsat.

WAYUU LAÜLAAYU: WAASHAJE'ERÜIN WANÜIKI SULU'U AJÜNÜTKA

Ja'itairü tü alijunapiapa'akat ee'iyataa anüiki sulu'u wammain, na Wayuu laülaayu eeshi waneepia mojuulaa süpüla naashaje'erüin wanüiki sulu'u Ajünütka:

Mülia:

- Kapüleelü pütchi alijunaiki süpüla waashaje'erüin pütchi.
- Nnojolüin anain ma'in tü Ajünütka wammainpa'a.
- Nnojolüin wayuu sa'aka na akumajüliikana pütchi.
- Nnojolüin eein pütchi shiimüinsü süpüleerua tü makuira sulu'u Internet.

Wakuwa'ipa süpüla

- **wa'yataajiraawaa:** A'yataajiraawaa sa'aka wayuu: A'yataajiraawaa sümaa na jierüiruakana jotta na aa'inmajüliikana mmakat süpüla kojutüin wanüiki.

- **Ayatashi na wayukana:** Eeshi na wayuu akumajaka ayatainka süpüla eein naniki wamüiwa'a jotta süpüla aa'inmajaa wakuwa'ipa.

- **Outkajawaa sulu'u luma jeketü:** Na Wayuu laülaayu eeshana joolü sulu'u na outkajaaka anüiki süpüleerua Ajünütka. 3

Na wayukana sulu'u Ajünütka:

Na wayukana, shia pütchi sulu'uka wakuwa'ipa sa'akajee wayuu eekai outkajanüin süpüla jülüjain jatüin waa'in süpüleerua wanüiki sulu'u Ajünütka. Cho'ujaasü ma'in waashaje'erüin wanüiki süpüla anainjatüin tü jükua'ipakat tü alijunapiapa'akat süpüla waneepia.

Akatsa'a nnojolu'uin mapüleein tü kasa outkajaaka anüiki. Eeshi waneepia mojuulaa eekai kapüleelüin amüin wakuwa'ipa:

- **Kapüleelü pütchi:** Eeshi na ashaje'eraka pütchi alijunaiki eekai kapüleelüin watüjain apüleerua.

- **Nnojolüin nneerü:** Cho'ujaasü nneerü süpüla e'rajaa tü waa'inrakat sümaa na waneinnuaka.

- **Nnojolüin kojutüin wanüiki:** Eeshi na asakiijaka wayuu sümüiwa'a süpüla ee'iyataa anüiki, akatsa'a a'alaka süka nnojolu'uin kojutüin ma'in tü wanüikika sümüin alijuna.

Süchi'ree tüü, ja'itairü cho'ujaain wanüiki sulu'u Ajünütka, eeshi waneepia na eekai süpüttüin wanüiki süpüla nnojolüin waashaje'erüin ma'in süka akajee tü mojuulaakat

¿Jamüsü cho'ujaaka naashaje'erüin na wayukana sulu'u Ajünütka?

Na wayukana cho'ujaasü ma'in naashaje'erüin süpüleerua tü sükua'ipakat Ajünütka süka jamüin:

- **Nayakana aa'inmajaka wanüiki:** Ke'eiyataashi süpüla kojutüin waa'in sulu'u ajünütka

- **Naka'atüin wanüiki:** Naashaje'erüin pütchi süpüleerua wakuwa'ipa sa'akajee mma eekai outkajanüin.

- **Akumajüshii anüiki:** Ka'atüshii pütchi anasü süpüla akumajaa jükua'ipa kasa jeketü.

- **Ke'eiyataasü waneepia:** Naashaje'erüin na surulaatkana otta na washinnüinkana

süpüla ee'iyataa anüiki sümaa shiimüinsü.

A'yataajiraasü wayuu: Naapajiraasü anüiki süpüla ayu'laa mojuulaa sulu'u alijunapiapa'akat.

Wakuwa'ipa süpüla waashaje'erüin wanüiki:

Na wayukana a'yataashii süka wakuwa'ipa waneepia süpüla kojutüin wanüiki:

- **Pütchi süpüla wayuu:** Achikiirülee pütchi süpüla naatüin wayuu süpüleerua tü jükua'ipakat Ajünütka.
- **Aashaje'erawaa süpüleerua karalo'uta:** Aashaje'erawaa sümaa pütchi anasü süpüla aya'lajaa karalo'uta eekai mojuin sümüin wayuu.
- **Aashaje'erawaa namüin na pütchipükana:** Outkajawaa sümaa na e'itayajüliikana pütchi süpüla naapajüin wanüiki.
- **A'yataajiraawaa sa'aka wayuu:** Outkajawaa sümaa na ashajüliikana pütchi otta na ekirajüliikana süpüla a'yataajiraawaa waneepia.
- **Outkajawaa sulu'u luma jeketü:** Ma'aka yaa ICANN otta ITU, ee'i yaa naashaje'erüin wayuu pütchi kapüleelü süpüla jülüjain jatüin waa'in waneepia

Na wayukana sulu'u Ajünütka:

Na wayukana, shia pütchi sulu'uka wakuwa'ipa sa'akajee wayuu eekai outkajanüin süpüla jülüjain jatüin waa'in süpüleeruawanüiki sulu'u Ajünütka. Cho'ujaasü ma'in waashaje'erüin wanüiki süpüla anainjatüin tü jükua'ipakat tü alijunapiapa'akat süpüla waneepia.

Akatsa'a nnojolu'uin mapüleein tü kasa outkajaaka anüiki. Eeshi waneepia mojuulaa eekai kapüleelüin amüin wakuwa'ipa:

- **Kapüleelü pütchi:** Eeshi na ashaje'eraka pütchi alijunaiki eekai kapüleelüin watüjain apüleerua.
- **Nnojolüin nneerü:** Cho'ujaasü nneerü süpüla e'rajaa tü waa'inrakat sümaa na waneinnuaka.
- **Nnojolüin kojutüin wanüiki:** Eeshi na asakiijaka wayuu sümüiwa'a süpüla ee'iyataa anüiki, akatsa'a a'alaka süka nnojolu'uin kojutüin ma'in tü wanüikika sümüin alijuna.

Süchi'ree tüü, ja'itairü cho'ujaain wanüiki sulu'u Ajünütka, eeshi waneepia na eekai süpüttüin wanüiki süpüla nnojolüin waashaje'erüin ma'in süka akajee tü mojuulaakat

O´UNIRAA: 3

AJÜNÜTKA MA'A SUKUAIPAKAT

Sou'kai tü, supusualeupusuale wainjakat, wainjün süka tü ajünütka. Sutoma türa tü aso'outtakat sünainünain jamusü shiyatale, tü aso'outtakat süpülaüpüla atüja aa'u shiyatale tü kachuerakat jotta jamusü shiyatale shiyatale sulu'u wakuaipakat.
Tü anasüka:

Tü pukoloka süttaka, sukuaipa sainjia tü ajünütka süpüla shirajaya tü pükaloushika eere pünulia.

Tü müliaka sümüin wayuu.

Tü sukuaipakat sainjuin wanee erajaya wanepia jo tü ayataleka sui'ikünüin pükaloushika eere pünulia, pükoloka süttaka shirajawet supusuale wayuuiruwa.

Waneeirua mulia sulu'u tü mmapakat ajünütka

Suli tü pukoloka süttaka, tü ajünütka awanajüsü waneiru akuaipa süka apünisü ainja.

Pütchi kamaneesü jotta pütchi sü'ttaka:

Tüü kachuerakat nojotsu natüja a'u wa'in.
Pütchi sü'ttaka:

Esü eere ajuretnusü tüü putchika anasükat jotta shi'iyatünüin tüü pütchikat mojusükat.

e'rajaa wayúu sulüpuna kachueerakat:

Tüü ekiipu'ujana sápain kachueerakat supüla e'rajaa su'upüna wayúu.

Mulia:

Mülia chi aküjakai pütchikat shiimüinkat.

Waneejetüin sukua'ipa maka manneetshali:

Tüü kachuerakat nojolüin shirajüin anain jieyuukana jo a wayuukana'alüa.

sootolia kachueerakat:

Tüü ajünütka nnojotsü shi'rüin tüü wayuukana maka shi'rüin tüü alijunakalirua, tüü ajünütka mawachirasat jotta kojutüsü sümüin na wayuukana.

O´UNIRAA: 4
¿JAMÜSÜ CHO'UJAAKA NAASHAJE'ERÜIN NA WAYUKANA SULU'U AJÜNÜTKA?

Na wayukana cho'ujaasü ma'in naashaje'erüin süpüleerua tü sükua'ipakat Ajünütka süka jamüin:

Nayakana aa'inmajaka wanüiki: Ke'eiyataashi süpüla kojutüin waa'in sulu'u ajünütka

- **Naka'atüin wanüiki:** Naashaje'erüin pütchi süpüleerua wakuwa'ipa sa'akajee mma eekai outkajanüin.
- **Akumajüshii anüiki:** Ka'atüshii pütchi anasü süpüla akumajaa jükua'ipa kasa jeketü.
- **Ke'eiyataasü waneepia:** Naashaje'erüin na surulaatkana otta na washinnüinkana süpüla ee'iyataa anüiki sümaa shiimüinsü.

A'yataajiraasü wayuu: Naapajiraasü anüiki süpüla ayu'laa mojuulaa sulu'u alijunapiapa'akat.

Wakuwa'ipa süpüla waashaje'erüin wanüiki:

Na wayukana a'yataashii süka wakuwa'ipa waneepia süpüla kojutüin wanüiki:

- **Pütchi süpüla wayuu:** Achikiirülee pütchi süpüla naatüin wayuu süpüleerua tü jükua'ipakat Ajünütka.
- **Aashaje'erawaa süpüleerua karalo'uta:** Aashaje'erawaa sümaa pütchi anasü süpüla aya'lajaa karalo'uta eekai mojuin sümüin wayuu.
- **Aashaje'erawaa namüin na pütchipükana:** Outkajawaa sümaa na e'itayajüliikana pütchi süpüla naapajüin wanüiki.

ashajüliikana pütchi otta na ekirajüliikana süpüla a'ya

- **A'yataajiraawaa sa'aka wayuu:** Outkajawaa sümaa na taajiraawaa waneepia.
- **Outkajawaa sulu'u luma jeketü:** Ma'aka yaa ICANN otta UIT, ee'i yaa naashaje'erüin wayuu pütchi kapüleelü süpüla jülüjain jatüin waa'in waneepia.

O´UNIRAA: 5

AASHAJAANAKA ACHIKII MA'ALU

Tü ajünütka awanajaasü ma'ulu, tü alatüsü sütoma tü jeketka kachuera, tü mojujiraaka suluu mmapaa, jotta müsia tü ashajütka.

Sa'ujee tü awanajaasü sa'injia jeketnuka kachuera süpüla jamüinjatüin shikiipüjana ajünutka.

Shi´ipapaa ajünütka

¿Ka´saa wayuu ti'a?

Shiaa shiipapaa tü ajünütka, nnojotsü waneesüin suluu mmaka süpüshua, waima shiipapaa ajünütka suluu mmapaa süpüshua.

Esü mmapa nojotka alatirüin wayuukalirua suluumüin tü ajünütka, esü süpüla nakatajira'in suna'injee ajünütka suluu mmaka süpüshuaa. Esü wayuu ano'ujaka akaalinjüsü o'umainpakaa, jotta esü süpüla kekiipüjanain türa pütchika, esü süpüla nüyülajünüin jotta nojotsü taashin pütchi sümüin wayuu. Maaka sa'in Brasil, tü aashajaanaka achikii chayaa, anaajünüs tü nanülia naa alijunakana, esü süpüla ana'in sünajia, eeka süpüla anaaka amüin naa ekiipüjanaka na'uje.

Nnojorüle wanee akuaipa lotü'in Natoma, esü sümojujale tü namüinka naa wayuukana.jotta esü süpüla cho'ujain suluu shiimü'in sa'inria suluu tü anüliamajatka.

Sükua'ipa kachuera pülas´ka

, ´ukat jotta Waimaa aashajawaaka suluu sükumaja'aya tü kachuerakat pülaskat

Maaka sa'in, a'apiraa, pütchi suluuka ajünütka.

Nnojotpejee ana'I waneepia, esü mojüle pütchi suluuje sümüin wayuu,

¿kasa'a wayuu tü a'imajakat suluu ajünütka?

Esü wanee a'imajakat wanülia sulu'u tü ajünütka, su'ulia shirüin wayuu ekee'in.

Nnojorle tü a'imajaakat sulu'u ajünütka, esü süpula su'ulwajunüin wanülia süpüla a'inaja kasaa majusü sakaa.

¿kasaa eeka sulu'u?

Waima pütchi a'imajüneeka sulu'u ayataapüle mulo'uska. Tü ayataapüleekana kamaanasü sükua'ipaa sümüiwaa.

O´UNIRAA: 6

EKEROTO'O:

Tü ajünütka jutatüsü sumüin wayuu süpushua, sumüin wayuu, alijuna,tepichii, ji'eyuu, esü süpüla nekerotüin sulu'umüin jotta müsia nerajüin tü kachueraka süpüla ana'injatü shiyataaya kachueraka jotta mapüleinjatü namüin a'inja wanee kasaa sulu'u ajünütka.

Tü kachuera sümaa tü ajünütka jeketüka anasü süpüla amüliaja sünain tü ekirajaapüle, ayatawaa. Shiasaa ane'in shintia sünainmüin wayuukana, süpüla kottira'injatü sükuaipaa wayuukana.

¿jaralii eeka amaana kachuera jeketnuu?

Nnojotsü kamaanain wayuu süpüshua kachuera jeketnuu. Maaka sa'in:

- **Mmpaa:** esü mmapaa nnojotka shintüin alu'u tü ajünütka, sütoma watta'in shiaa, amatsüinjaasü wopulu'u.

- **Kojutaaka:** nnojorle nnerü süpüla aya'alaja wanee kachuera.

Paliitchon jieyuu eekeroloko sünain tü ajünütka müliaa naain.

Eere süpüshüwaa naa achonnika, aike´yua, tepichireeya naa aat´aka süpuleerüa türaa ajünütka noulia naa mulouyuusüchikana.

Sükuaipa joottaa aniiki: choujasü suluu tü wanitka. Eesü mojuschon ekerootüin atajaleesü: Nojotsü aanain süpüshüwaa kaamana tü ajünütka tü eekerootaka sünain jai´chireesü:

- **Jeetoto:** süpüla awalaaja

- **Süttütsü:** nojolinjaa kapülein nojolin atkawaa.

- **Sümaa suluujütka anaaka:** süka suluu süniikaa.

Eeinjanaapüshüwaa süpülaa ainjaa jottaa atajüinjana suluujee.

Püla´ska anainjat wayuu süpüshüwaa sütoma tü ajünütka

Joottaa wanee süküaipa sümüliajüin jootta ekerootta

Jüitusuu tü püla´ska anainjat sütoma wayuu jüitüsüü sünainjee nojolüin anain shiia.

Shiia tü anouttaka pinchikat.

Nojootsu najütüin naa shikiipüjaanaka neitain soomüin.

Ainjünüsü suluu outka´jalee sümaa wayuu tú kachueraka mapüleesa

¿kasaa ayatünanaka a´u?

Pin´chipaa:Naayaa naa wayuukana kajapülüka pinchejeewaliikana. Kachueera anaka süpülaa wayuu, tü naayatayaka shiaa tü mapüleesatka sümaa jayaasüin.

Soopüna tü kachueeraka: amüliajüsü sa´u akäipa, sa´u ekirajaa joottaa tü amüinjatü.

Shikipüjana pülas´ka suluu pin´chipa:

- Naa wayuukana nap´in wanee putchi süpúlaa süküaipa jamüinjatüin sa´paya tü pülas´ka.
- Nojotshiain kanainjee tü aya´taleeka joottaa ekipüjanakat shiia kanaijeeka türaa pin´chipa.
- Nayaa alüataka sa´u tü pülas´ka neisalajüin

Figura 21. Interfaz de Mastodon.

Figura 22. ¿Por qué usar Mastodon?

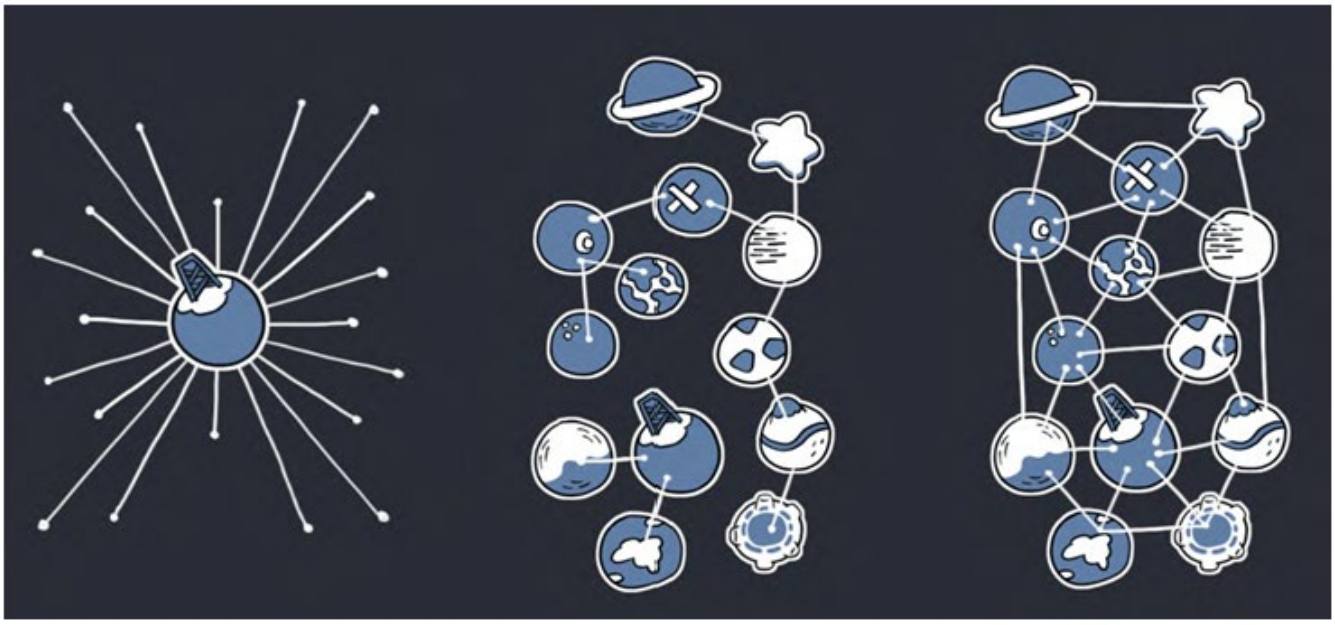

Figura 23. De izquierda a derecha: Centralizado, Federado, Distribuido. Tomado de: https://docs.joinmastodon.org/

O´UNIRAA:7

AKATALAA PÜTCHI SULU'U AJÜNÜTKA

Maka'ain tü akatalaa kasa sulu'u mma süpüleerua nnojolüin asakajiraa, eesü joolü tü akatalaa pütchi sulu'u Ajünütka.

- **Tüü shia:** aapawaa pütchi süpüleerua nnojolüin asakiijiraa namüin Na wayukana. Tüü mojusü sümüin na Wayuu laülaayu, na wayuu wattapüna'ajanakana otta na aa'inmajüliikana mmakat.

- **Maka'aka:** Akatalaa pütchi süpüleerua mmakat sükajee sime'eraya alijunaiki süpüleerua nnojolüin asakiijiraa. E'itaa süpüleerua a'yatawaa eekai anain ne'e sümüin washinnüi otta achuntaka waneepia wuin eere wayuu matsüinsat.

WAYUU LAÜLAAYU: WAASHAJE'ERÜIN WANÜIKI SULU'U AJÜNÜTKA

Ja'itairü tü alijunapiapa'akat ee'iyataa anüiki sulu'u wammain, na Wayuu laülaayu eeshi waneepia mojuulaa süpüla naashaje'erüin wanüiki sulu'u Ajünütka:

- **Mülia:** Kapüleelü pütchi alijunaiki süpüla waashaje'erüin pütchi. Nnojolüin anain ma'in tü Ajünütka wammainpa'a. Nnojolüin wayuu sa'aka na akumajüliikana pütchi. Nnojolüin eein pütchi shiimüinsü süpüleerua tü makuira sulu'u Internet. Wakuwa'ipa süpüla

- **wa'yataajiraawaa:** A'yataajiraawaa sa'aka wayuu: A'yataajiraawaa sümaa na jierüiruakana jotta na aa'inmajüliikana mmakat süpüla kojutüin wanüiki.

- **Ayatashi na wayukana:** Eeshi na wayuu akumajaka ayatainka süpüla eein naniki wamüiwa'a jotta süpüla aa'inmajaa wakuwa'ipa.

- **Outkajawaa sulu'u luma jeketü:** Na Wayuu laülaayu eeshana joolü sulu'u na outkajaaka anüiki süpüleerua Ajünütka.

O´UNIRAA:8

- **Mülia:** Tik tok, facebook, youtube, nojotsükojutïn namüin wayuu süpüshüawalee. Tü naküaipa joottaa tü neiyataka eesü süpülaa eiyatüinwaneesia joottaa eesü süpüla nojotsü eiyatüin türaa waneirüwaa.

- **Ekpüjana:** süttüsüin nayakana eita´nüsü kasaa shirüinjatkat wayuu,joottaa nojotkaa shirüinjatkat püroolotkaa.

- **Süküaipa:** Aya´watiraa a´in tü ayaataleeka alüatashii.

- **Akalinjaa:** Shiia tü ekipüjanat joottaa tü kachuera.

Sükurolo ekipüjana: Aküi´apakat alüwatasü mülia: nojotsü anain sainjiia sümüin wayuu. Mojusü napüla jieyukaa suluu ajünütka. Akeechajaa´in aküjaa saalain jootta alüwaatawaa jieyuukana sa´u ajünütka anaasü choujasü wamüin aküaipa eerajaa suluu wanee Mma.

PÜTCHI SÜCHIKÜJEE

Ajünütka nnojotsü shia ne'e wane a'yataaya, shia wane luma miyo'u eere waashaje'erüin süpüleerua wamüinjatü jotta wakuwa'ipa. Cho'ujaasü ma'in waashaje'erüin waniki süpüla jülüjain jatüin naa'in wakuwa'ipa wapüshua'a.

Tü jükua'ipa kasa sulu'u Ajünütka, ma'aka tü wakalaouttasha (datos), mojusü sümüin wakuwa'ipa müleka nnojolre waashaje'erüin wanüiki. Waashaje'erüin wanüiki sulu'u Internet, shia wane jükua'ipa süpüla aa'inmajaa (cuidar) wamüinjatü sulu'u alijunapiapa'akat.

Süchi'ree tüü, watüjaa o'unjoolüin: Ajünütka shia wane luma eere ayoujajiraawaa pütchi otta wakuwa'ipa. Sükajee ne'e tüü, eeshi süpüla kojutüin wanüiki, anain wammain otta aa'inmajaa na Wayuu laülaayu. Waashaje'erüin wanüiki sulu'u Internet nnojotsü shia ne'e süpüla waneinnua, shia wamüinjatü jotta wayatain wapüshua'a.

Ainja 1).süka tü outkajaawaakat: ¿Kasa cho'ujaaka supüla kojutuin tü waashajaakat? ¿Kasa a'yataka supüla anain tü wa'yataain?

Ainja 2). ¿Jamütsü tü akuipa mo'ujaka sulu'u tü kasa alataakat tüü?

Ainjaa 3).¿A'yataushi pia paala sulu'u outkajaawaa süchiki ajünütka süpüla anaa? ¿Kasa kapula?

- ¿Ke'rekeshi paa'in piyatain sulu ?
- ¿Püt'üjaashin pütchi mülo'ukalüirua su'upünaa wammakaa aashajaushin sulu'u outkajaawaa mülo'u su'utpünaa mmakat?

Ainjaa 4).

a)¿Kasa kapüleka wamüin süpüla wa'yataain sulu'u internet wanawain süpüshua'a? (maka tü: nojoluin señal, pütchi, walawaa mülo'u, mo'ujaa pütchi, nojoluitpa atüjaa).*
b)¿Kasa mo'ujaka wakuwaipalu'u süka tüü? (maka tü: pütchi lumasü, aashajawaa sulu'u anaa, achajawaa pütchi, kakuwaipaa).
c). ¿Jaralii eekai laülaain süpüla süitajnain tüü yala, jotta kasa cho'ujaaka namüin süpüla süitain?

Pashaja apünüinsü pütchi peje'ewasü süpüla a'yatawaa (piama liinia pütüja)

1. Wanee pütchi nüka ekipüjana
2. Wanee yamana wamaa
3. Wanee pütchi süpüla kaalinja y a'japaa.

Ainjaa 5).Tü a'yatawaakat: Ayatawaa süpüla pütüjaatüin apüleerua tü kapülekat süpüla aashajawaa süchiki ajünütka, y pashaja a'yatawaa peje'ewasü süpüla süitajnain.

1. Pümmapa'a: Pashaja jaralin pümmapa'a o'tta pu'yalamain (ej.: wayuuirua, eekai paüna'ain, ekirajaashii).
2. Tü kapülekalüirua (6 pütchi): Pashaja kapülekalüirua süpüla aashajawaa süchiki ajünütka (nojoishi ajünütka, walawaa mülo'u, pütchi, mo'ujaa). Sulu'u apünüin jo'tta ja'rai pütchi, pashaja jamüshi eeka tü kapülekat.
3. P'anainja tü palajatakat: Panee tü kapüleka mülo'ukalü jo'tta tü peje'ewasü süpüla a'yataa unala.
4. Apünüinsü a'yatawaa peje'ewasü: Pashaja apünüinsü a'yatawaa sau'u wanee jo'tta apünisü kashi. Süpüshua'a tü a'yatawaakat pashaja:
    - Kasa p'ayataaka (wanee liinia).
    - Tü palajatakat p'ayataaka chaya (wanee liinia).
    - Tü cho'ujaakat püma'ana (wayuu, ka'i, nneerü).

5. Tü mo'ujusü jo'tta jamüin p'anajain: Pashaja piama kasa kapülesü süpüla p'ayataain o'tta pashaja jamüin p'anajain tüü.

6. P'yataain tü ka'i tüü: Pashaja kasa p'ayataaka sulu'u sümana tüü jotta kasachi ka'i pi'yapajaka a'yatawaa.

Ainjaa 6).Pütchi Aashajawaa

- ¿Kasa cho'ujaaka süpüla kojutuin tü waashajaakat? ¿Kasa a'yataka süpüla anain tü wa'yataain sulu'u outkajaawaa?
- ¿Jamütsü tü akuipa mo'ujaka sulu'u tü kasa alataakat tüü?
- ¿A'yataushi pia paala sulu'u outkajaawaa süchiki ajünütka süpüla anaa? ¿Kasa sulu'u? ¿Ke'rekeshi paa'in p'yataan sulu'u me'e? ¿Püt'üjaashin pütchi mülo'ukalüirua su'upünaa wammakaa aashajaushin sulu'u outkajaawaa mülo'u su'utpünaa mmakat süpüshua'a?
-

a) ¿Kasa kapüleka wamüin süpüla wa'yataain sulu'u ajünütka wanawain süpüshua'a? (maka tü: nojoishin ajünütka, pütchi, walawaa mülo'u, mo'ujaa pütchi, nojoluitpa atüjaa).

b) ¿Kasa mo'ujaka wakuwaipalu'u süka tüü? (maka tü: pütchi lumasü, aashajawaa sulu'u anaa, achajawaa pütchi, kakuwaipaa).

c) ¿Jaralii eekai laülaain süpüla süitajnain tüü, y kasa cho'ujaaka namüin süpüla süitain?

- Pashaja apünüinsü pütchi peje'ewasü süpüla a'yatawaa (piama liinia pütüja):
- Wanee pütchi nüka laülaakayuu.
- Wanee yanama wamaa.
- Wanee pütchi süpüla kaalinja y a'japaa.

A'yatawaa: Mapa süchiki kapülekalüirua o'tta a'yatawaa peje'ewasü

Tü a'yataaka: Püttüjaain tü kapüleka süpüla waashajain süchiki ajünütka y pashaja a me'e a'yatawaa peje'ewasü süpüla süitajnain.

Tü cho'ujaakat: Karalo'uta o'tta karalo'uta sulu'u computadora.
Wopü süpüla a'yatawaa:

- Pümmapa'a: Pashaja sulu'u wanee liinia jaralin pu'yalamain (maka tü: wayuuirua, eekai paüna'ain, jieyuu, ekirajaashii).

- Tü kapülekalüirua (aipirua pütchi): Pashaja aipirua kapülekalüirua süpüla aashajawaa süchiki ajünütka (wanee su'utpünaa liinia). Püküja süchiki: nojoishin ajünütka, walawaa mülo'u, pütchi, karalo'uta kapülesü, nojoluitpa atüjaa, mo'ujaa sulu'u ajünütka, nojoishin aashajaashii, nojoishin nneerü.

- Sulu'u apünüin o'tta ja'rai pütchi, püküja jamüshi eeka tü kapülekat.

- Püküja tü palajatakat: Püküja tü kapüleka mülo'ukalü o'tta tü peje'ewasü süpüla a'yataa unala.

- Apünüinsü a'yatawaa peje'ewasü: Süpüla tü kapüleka püküjakat, pashaja apünüinsü a me'e a'yatawaa peje'ewasü süpüla wanee o'tta apünüin kashi (maka tü: ekirajawaa piama oora, a'wanajaa pütchi wayuunaikiru'u, achecheraa nulia wayuu süpüla ajünütka, aja'ttaja pütchi sulu'u WhatsApp). Süpüshua'a tü a'yatawaakat pashaja:

    - Kasa p'ayataaka (wanee liinia).
    - Tü palajatakat p'ayataaka chaya (wanee liinia).
    - Tü cho'ujaakat (wayuu, ka'i, nneerü).

- Tü mo'ujusü o'tta jamüin p'anajain: Pashaja piama kasa kapülesü süpüla p'ayataain y pashaja jamüin p'anajain tüü.

- P'yataain tü ka'i tüü: Pashaja kasa p'ayataaka sulu'u simana tüü y kasachi ka'i p'yapajaka.

- A'yatawaa süchiki wopü süpüla a'yatawaa

- Püküja wanee pütchi: Püküja wanee pütchi sulu'ujee tü aashajaushi paala süchiki ajünütka (maka tü: a'japaa pütchi lumasü, ajünütka, a'japaa kasa ashajaushi, nulia pütchi).

- Püküja piama o'tta apünüin wopü: Püküja jamüin p'yataan sulu'u tü kapülekat. Maka tü: ja'yateeraa pütchi, a'yatawaa namaa waneinnua, aashajawaa namaa laülaakayuu, o'tta pashaja pütchi su'utpünaajewata pümmapa'a.

- Pashaja a'yatawaa peje'ewasü: Süpüla wane'ewai su'utpünaa wopü püküjakat, pashaja wanee a'yatawaa peje'ewasü (maka tü: pütchi sulu'u ajünütka, outkajaawaa süpüla ekirajaa, a'wanajaa pütchi, karalo'uta namüin laülaakayuu, a'yatawaa namaa waneinnua).

| **Wopü süpüla a'yatawaa** | **A'yatawaa peje'ewasü** | **Jaralii a'yataaka** | **Tü cho'ujaakat** |

| **Wopü paneekat** | **A'yatawaa p'yataanaka** | **Wayuu a'yataaka** | **Wayuu, ka'i, nneerü** |

Ainjaa 7). Tü cho'ujaakat: Karalo'uta sulu'u ajünütka o'tta laütapala sulu'u ajünütka.

1. Püttüjaatüin pütchi a'wanajaasü

- Wane'ewai wayuu nü'rakichajeerü wanee pütchi ashajaushi süchiki: computadora ekirajaasü o'tta pütchi nojoluitpa wanawain, laülaawaa sulu'u ajünütka, o'tta a'japaa y kaalinja sulu'u ajünütka.

- Sulu'u tü laütapala sulu'u ajünütka, wane'ewai wayuu nashajeerü sulu'u karalo'uta jo'uuchon:

    - Wanee kasa a'wanajaasü mülo'u sulu'u mma Colombia jo'tta su'upünaa wammakaa (maka tü: a'yatawaa süka kachuera ekirajaasü sulu'u ekirajawaa).

    - Tü kasa wanainkat eekai süpüla mo'ujain.

2. Pa'wanajain pütchi

Tü outkajaakat sajantajeerü tü karalo'uta jo'uuchikalüirua sulu'u apünüin pütchi mülo'u:

- Kachuera ekirajaasü o'tta pütchi nojoluitpa wanawain.
- Laülaawaa sulu'u ajünütka.
- A'japaa sulu'u ajünütka.
- Sulu'u tü karalo'uta jo'uuchikalüirua, pashaja wopü süpüla ja'yatuin jamüin su'wanajaka tü pütchikaitua (maka tü: a'yatawaa süka kachuera ekirajaasü sulu'u ayaawajaa a'wayuu mo'utsu pütchi lumasü süka nojoluin laülaawaa sulu'u a'japaa pütchi).

Ainjaa 8).Tü karalo'uta mülo'ukat süpüla wanee ayaawataia ashajaushi mülo'u, wanee ayaakuwaa peje'ewasü o'tta wanee pütchi jo'uuchon.

Tü a me'e a'yatawaa a'yataka
Wanee mapa ayaakuwasü sümaa:

- Tü kasa a me'e a'wanajaasü e'rajuushi süka tü outkajaakat.
- Tü kasa wanainkat eekai süpüla mo'ujain su'wanajaka.
- Wanee pütchi su'utpünaa wayuu süpüshua'a ja'yasü süpüla a'yatawaa.
- Achajawaa pütchi o'tta aashajawaa
- Achajawaa pütchi: Achajawaa pütchi süchiki tü kasa a'wanajaasü sulu'u mma Colombia o'tta aashajawaa sulu'u outkajaawaa süchiki tü kasa wanainkat eekai mo'ujain y jamüin wa'yataain wayuuirua süpüla süitajnain.

Anaajaa pütchi sulu'u karalo'uta: Sulu'u outkajaawaa jo'uuchon, anaajaa nulia pütchi jeketüi sulu'u karalo'uta süchiki computadora ekirajaasü, pütchi lumasü mo'ujasü sulu'u ajünütka, o'tta a'yatawaa sulu'u ajünütka:

- ¿Jaralii a'yataain sulu'u?
- ¿Kasa cho'ujaka wakuwaipalu'u?
- ¿Jamüin wa'yataain wayuuirua süpüla a'japaa tüü?

Ainjaa 9). Tü kapüleka sulu'u ajünütka namüin joolüinshi

1. Jaralii tü joolüinshikalüirua: Püküja jaralii tü joolüinshikalüirua pümmapa'a (maka tü: ekira-jaashii, joolüinshi paüna'ajewalii, outkajaashii waneinnua).

2. Tü kapüleka süpüla ajünütka:

- Püküja jalapünaa y kasa süka a'yatawaa sulu'u ajünütka (kanüiskat, kachuera).
- Pashaja tü kapülekalüirua: mma watasü, pütchi y kakuwaipaa, ekirajawaa, jo'tta mo'ujaa sulu'u ajünütka.
- Sulu'u wanee pütchi, püküja jamüin su'wanajaka tü kapülekat.

3. Tü mo'ujusü alataaka: Pashaja piama jo'tta apünüin liinia süchiki tü mo'ujusü alataaka süka tü kapülekat (maka tü: nojolüin ekirajawaa, mo'ujawaa sulu'u ajünütka, jo'tta ashajününaa sulu'ujee a'yatawaa).

Ainjaa 10). Anaajaa tü kapüleka

Püküja peje'ewashanain:

- ¿Jaralin tü mo'ujaka amüin y jamüshi?
- ¿Jaralii eekai laülaain sulu'u tüü (laülaakayuu, outkajütka, outkajaashii wayuu)?
- ¿Kasa mo'ujaka wakuwaipalu'u?

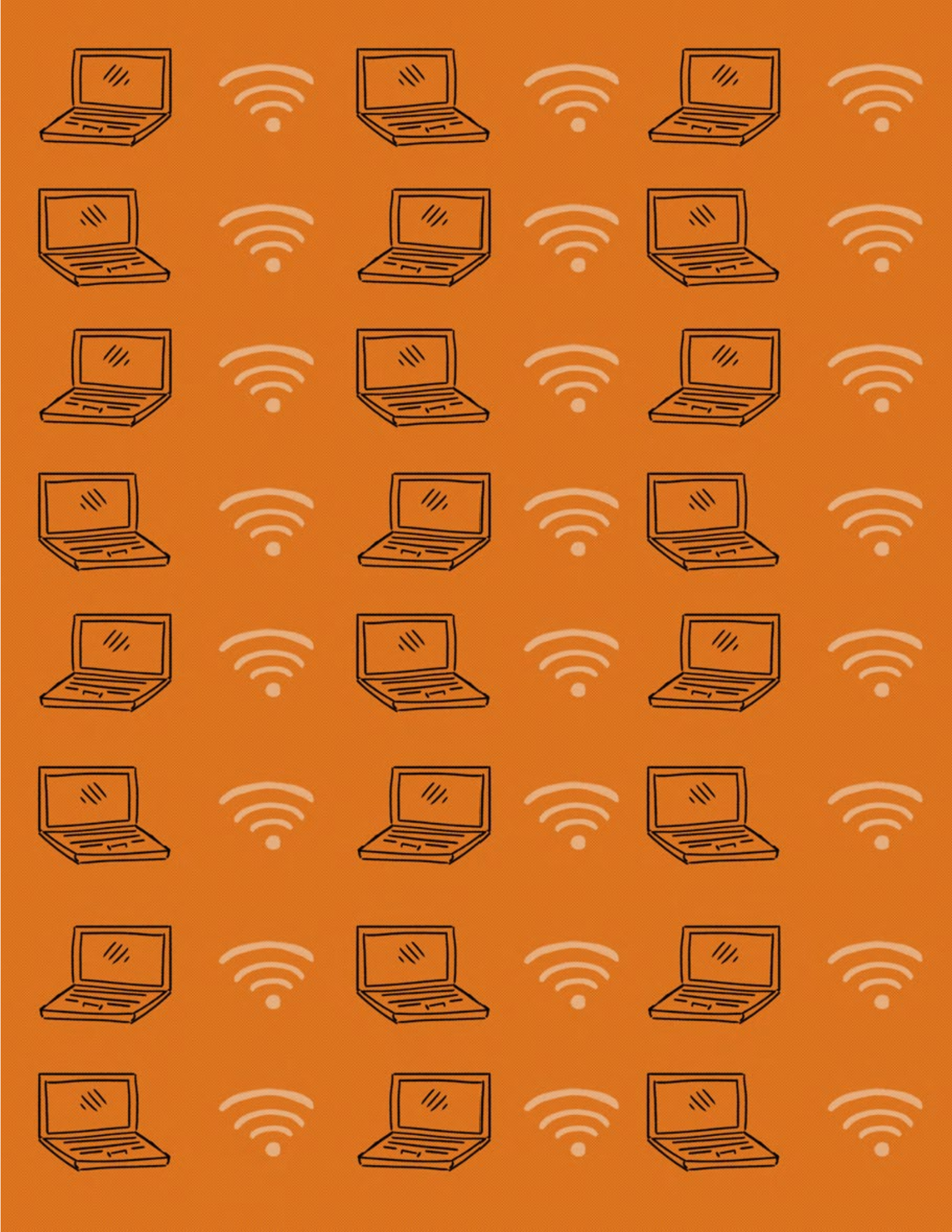
A'yataa süka anaa wanawaka süpüshua'a

Pashaja jamüin tü akuipa y a'yatawaa wanawaka süpüla a'japaa tü kapülekat:

- Tü akuipakat: ¿Kasa pütchi cho'ujaaka (maka tü: ja'yasü pütchi sulu'u ajünütka, pütchi ka'yapüsü süpüla mo'ujaa sulu'u a ajünütka)?
- Tü mülo'ukat: ¿Kasa palajataka (maka tü: kaalinja, a'yataanamaa süpüshua'a wayuu, pütchi su'utpünaajewata)?
- Tü aashajawaakat: ¿Jamüin outkajaaka wayuu süpüla pütchi (maka tü: a'yatawaa süka outkajaawaa, achajawaa pütchi namaa wayuuirua)?
- Tü ajünütkat: Eekai a'yataanüin süka, ¿jamüinjatü tü a'yataakat süpüla anain namüin jieyuu y wayuu süpüshua'a (maka tü: peje'ewasü süpüla wayuu süpüshua'a, a'japaasü, nojolüin mo'ujain pütchi)?

A'yatawaa namaa wayuuirua

Pashaja wanee a'yatawaa peje'ewasü süpüla a'yataa unala (maka tü: ekirajaa wayuu, a'yatawaa namaa a'yataashii waneinnua, aashajawaa sulu'u outkajaawaa mülo'u).

cade Civil Society Alliances for Digital Empowerment

Co-funded by the European Union

ATIJITAALÜJIAA, KOWENNANSA JEE A'YATAWAA

Módulo 3

Eki'irajaaya süpüla alu'uwate'etnaa sulu'u interne

Fundación Karisma

AKATALAA PÜTCHI SULU'U AJÜNÜTKA

Pütchi Palajanakalü 63

Tü ke'ireekalü saa'in moorulo 65

Uniraa 1: tü epe'ipalajaakalü sümaa aluwataasükalü mulo'u, teknolojiia jee pansawaa akuai'pa 66

Uniraa 2: ekiirujunaa a'wanajawaa tijitaalü 72

Sulu'uwataaya tijitaalü 73

Sukua'ipa wayuu sünain tijitaalü 75

Pütchi shiimüinkalü süpüla ayaawataa tü tijitaalükat 76

Awakua'ipakalü pansain 78

Uniraa 3: shiyaawatiakalü tijitaalü je kowennansa sulu'u interne: sünainje tü oumainkalü sünainmüin mmapa'akalü 80

Shiyaawatia tijitaalü jo tijitaalü id 80

Ayaawatia shiyolojo wayuu 83

Sukua'ipa tü ayaawatiakalü süchiki wayuu soo'opünaa mmakat 84

Ayaawatia suka tijitaalü je kowennansa sulu'u interne 89

Sukua'ipa shia'ataaya wayuuirua 91

Asürüla'aya moorulo 93

Ayaawatia 94

Introducción

PÜTCHI PALAJANAKALÜ

Müima'aa yaa na alu'uwataashikana mulo'u a'yataashii sümaa wayuu otta jo aapüshii neerü namüin süpüla anainjatüin na'yataain sulu'u tü tijitaalü anünakaa.

Shia saa'a jo eesü süpüla nnojolü eein wanee pansain akua'ipaa natuma na a'yatakana saa'u tü tijitaalüka, nnojotsü süpüla shikerotüin wayuu sulu'u eere yotüin naya jee ne'iyatüin nakua'ipa, chekusü nayaawatüinjatüin tü choujaakalü namüin na wayuukana, kasa ke'irekalü naain sünain türa a'yatawaakalü, maka shiale jo neerü, wane kasa namüin, akaaliijanainjanü sünain namüliain. Nnojotsü ne'erüin tü alatakalü sümüin wayuu noumainpa'a, mo'upaashin süpülapünaa, nnojoishii pawalawain sünain na'yatain, ma'awaka wayuu natüma. Sünainjee tia nnojotsü ayaawatünüin wanee akua'ipa, wanee oumain, wanee ekirajaa sünain tü kachuweerakalü, maka cho'ujaale eki'rajünüin wayuu sünain, eekein nee'e.

Nnojotsü eein wanee kasa pansain sünain tü ne'iyateekala amüin,na shikiipükalü, nnojoishii pawalain namaa na wayuukana, sünain tü a'yatawaakalü, e'itaanüsü nee'e sulu'u karaloutta eere nnojoluin ja'yain wanee pütchi saa'u analu'u, kamaneewa, cho'ujaaka jülüjüinjaatüin aa'in tü wayuukalüirua sunain makaralu'u.

shiasaa'a ma'i cho'ujaakala namüin tü yootirawaakalü otta jo sotuinjatüin na'in sünain kasa ke'ireekalü wain, watijaajatü aa'u kasa na'inraka na yalakana shikiipü türa aluwataasükalü mülo'u, jameerüin watuma tü a'yatawaakalü yalasü ne'ee jimatüin natuma, tü a'yataawakalü suka tijitaalü nnojosü akanajaa neerü, eeinjatüin shi'aya süpüla yanama, kottirawaa, painwaa, yootirawaa, talatüinjatüin wayuu sumaa, nayawatüinjatü nakua'ipa na wayuukana, kojutüin naya. Eesia ma'i werajirai süpülain tü tijitaalü amünaka, tü eekalü wama'ana. Tü tijitaalükalü arütkeerüinjatü wayuu nnojotsü suwalakajainjatüin.

Shia saa'a shia'ataaya, sükümala oota jo sukua'ipa tü tijitaalükalü yalasü sulu'u tü kowennansa amünaka, tü aluwataasüka ma'i sulu'u internet: waima jo sukua'ipa, püchi saa'u, otta jo wayuu eekai a'yatain süpüleeru, ekirajüshii sünain, süpüla ayatawaa, tü makaralu'u anas süpüla ne'iyatüin jamüin sukua'ipa wane kasa müinaka saa'in tü. Wayaawatüin nnojoluin shai isain wachiki. Müin jo sukua'ipa choujaasü wamüin watijainjatuïn aa'u, lotüinjatü shia, paünsainjatü shi'ataain (wayuu yalayalasü, anaa akua'ipa, arütkeera otta müsia pansawaa) cho'ujaasü ekirajawaa sünain tü tijitaalü, shiainjatü wanee a'yatawaa súmüin tü wayuukalüirüa supushua'alee, nnojotsü shia süpülainjatüin aparatsee.

TÜ KE'IREEKALÜ SAA'IN MOORULO

Shia Süpüshua'a tü ke'ireekalü aa'in

Eerajünüinjatüin süpüshua'a tü saa'in tü a'yatawaakalü süka Tijitaalü, sükaralouttase, sukua'ipa pütchi jee tü sükaalijakala amüin tü aluwataasükalü mülo'u, süpüla nainmajüin wayuu saa'u nakua'ipa.

Tü ke'ireekalü aa'in watuwo'u

- Atijaawa oo'u sukua'ipa otta jo eere shia'yataanüin, aluwataain sutuma tü aluwataasükalü mülo'u.

- Achajaajünüinjatü tü anakaralu'u otta jo tü nnojotka ma'i anain namüin na tepichicana, jimaaliikana, suumainkalü wayuu, otta müsia tü wayuu muliakalü sünain tü tijitaalüka süpüla akaaliijanüin naya.

- Cheküsü atulunüinjatüin sukua'ipa tü aluwataasükalü sulu'u internet sümaa wayuu sumainpa'a süpüla sünasia, anaatawaa sukua'ipa sulu'u tü tijitaalükalü natuma na aluwataashikana mülo'u.

UNIRAA I: TÜ EPE'IPALAJAAKALÜ SÜMAA ALUWATAASÜKALÜ MULO'U, TEKNOLOJIIA JEE PANSAWAA AKUAI'PA

Teknülojiia , aluwataasükalü mulo'u jee pansawaa akua'ipa.

Sünainjee tü tijitaalükalü a'wanajaasü tü akuwa'ipakalü, tü a'yatawaakalü otta jo tü waku'ipakalü namaa na aluwataashikana mulo'u. Joolu'u woumainpa'apünaa otta jo so-tpa'apünaa palaakat (LAC ma'uliaa) sünainjee maka po'oloo juya tü mülo'uska sünain tijitaalü nnojosü wanawain shi'ataain sümaa tü oumainkalü wattajeewalü. Shia'ataaya tü atüjakalüirua süpüleeruu tü tijitaatkalü so'ujee tü oumainkalüirua.

País	Nombre de la estrategia (español)	Año
Argentina	Estrategia aplicada al Programa Federal de Transformación Pública Digital	2022
Barbados	Programa de Modernización del Sector	2019
Bolivia	Público Plan de implementación de gobierno electrónico 2017 -2025	2017
Brasil	Estrategia de Gobierno Digital / Estratégia de Governo Digital - 2020 a 2023*	2020
Chile	Estrategia de Transformación Digital del Estado	2019
Colombia	Política de Gobierno Digital (2022)	2022
Costa Rica	Estrategia de Transformacion Digital hacia la Costa Rica del Bicentenario 4.0	2018
República Dominicana	Agenda Digital 2030 - Eje de Gobierno Digital	2022
Ecuador	Plan Nacional de Gobierno Electronico 2018-2021	2018
México	Estrategia Digital Nacional 2021-2024 - Línea de acción: Política Digital en la Administración Pública Federal	2021
Panamá	Agenda Digital Nacional 2022 - Facilitadores Transversales del Gobierno Digital	2022
Paraguay	Agenda Digital - Componente: Gobierno Digital	2019
Perú	1. Política General del Gobierno 2021-2026 - Eje 8: Gobierno y transformación digital con equidad. 2. Reglamento de la Ley de Gobierno Digital	2018 y 2021
Trinidad y Tobago	Plan Estratégico de las TIC 2018 - 2022 - Estrategias de Gobierno Digital	2018
Uruguay	Plan de Gobierno Digital 2025	2021
Venezuela	Plan Nacional de Gobierno Electronico 2014-2019	2014

Figura 1. Estrategias Nacionales de Gobierno Digital (ENGD) en ALC (2022)

Noota: Asanaanüjü sulu'ujee sükaraloutase sülijitaalin aluwataasükalü mülo'u mapa'akat Ameerika otta jo sotpa'apünakalü palaakat.

Construyendo servicios públicos inclusivos y responsivos (p. 48), por OECD/CAF, 2024, OECD Publishing. Recuperado el 8 de septiembre de 2025,de https://www.oecd.org/es/publications/revision-del-gobierno-digital-en-america latina-y-el-caribe_7a127615-es.html

Tü a'yatawaakalü sümaa kowetnansa sülu'u tü intetneekalü, e'iyatüsü wanee akua'ipaa süpüla anainjatüin tü a'ayatawaakalü, jamüijatü sukumala, nnjotsa shia ma'awainjaüin chekusü pansaijatüin sukua'ipa.

Na aluwataashikana shikiipüjee tü a'yatawaakalü sümaa tijitaalü epe'ipajiraashii sümaa tü akua'ipaakalü, je'itairü sümüin wayuu shimiiwa'a otta jo wayuu süpüshuaalee, shia saa'a süpüla nee'e anainjatüin sukua'ipa.

Tü pütchikalü akumajünakalü sünainjee tü makaralu'u, shia wanee anaatetnaa akua'ipaa, anas süpüla ayaawatünüinjatüin tü ke'ireekalü naa'in naa a'yataashikana sünain, süpüla ainmajünüinjatüin tü süliakalü wayuu tü sujutuinkalü saa'u sukua'ipa.

Tü shi'atakalü anain tü shikiipüjekalü mulo'usu sünainjee tü tijitaalükat ,cho'ujaasü yootüinjanü sümaa tü alu'uwatasükalü wattajee ekirajaka sünain apansajiirawaa sukua'ipa wayuu, shian jo tü ainmajaka wane kasa süpüla anainjatüin sukua'ipa.

Cho'ujaasü wanee arükawaa pansaain süpüla tü a'yatawaakalü, peje'wai shia namüin naa wattajekanü oumain, chekusü nayaawatüinjatüin tü pütchi yalaka sulu'u tü Convención Americana sobre Derechos Humanos (CADH), el Protocolo de San Salvador amünakalü sütüma alijuna. otta jo tü ekiipüjanakat Corte Interamericana de Derechos Humanos, achiaasü sünain wanee akua'ipaa otta jo sünain türa teklojiiakalü maka tü ayaawatakalü akua'ipa sulu'u kachueera, cheküsü alaüleerajütüin saa'in sünain nnojolüinjatüin wanee alawaa, eeinjatü wanee shiimüin, otta müsüsia wane analu'u, cho'ujaakalü, wanaawaa.

PANSAWAA :	CHO'UJAAKALÜ:	WANAAWAA:
Tü shia wanee püt-chi süpüla apansaa-jirawaa akua'ipaa so'ujee tü anakaralu'u.	Shia nee süpüla wanee kasa eekai anain, maka cho'ujaale ma'i shia, nnojotle wane shipi	süpülajatü wanee analu'u, nnojotsü akumajüinjatü wanee kasachiki

Figura 1. Estrategias Nacionales de Gobierno Digital (ENGD) en ALC (2022)

Tü a'yatawaakalü sümaa Tijitaalü cho'ujaasü ayawatünüin shia süpüla nnojatüin ma'awain wayuu sünain apansaaji'irawaa sukua'ipa.

Tü pütchi yalakat sulu'u tü Resolución A/HRC/RES/48/4 del Consejo de Derechos Humanos amünakat, achecheraasü sukua'ipakalü süpüla anajainjatüin tü a'yatawaakalü, saa'ujee tü nekirajaaka anain, tü naapirakalü anain, ipünaaje eere tü aluwataasükalü mülo'u.

MATERIAL DE ADICIONAL O DE PROFUNDIZACIÓN:

- Convención Americana sobre Derechos Humanos. Interpretada e ilustrada por y para niños, niñas y adolescentes de América Latina y el Caribe.
- ¿Qué es el Protocolo de San Salvador?
- ¿Qué es la Corte IDH?
- A/HRC/RES/48/4 Asamblea General

Cho'ujaasü atüjaanüinjatüin saa'u sukua'ipa tü teknulojiiakalü, jamüin shi'ataain sümaa tü aluwataasükalü mulo'u otta jo sümaa tü apansaajiakalü akua'ipa, cheküsü sotüinjatüin aa'in tüü:

1.- Sukua'ipapala suumainpa'a wayuu otta jo teknulujiikalü
Shia soo'u tü oumain eere a'yatanüin tü makaralu'u, maka saa'in :
Awalakalaa wayuu süpüla a'yatawaa tü teknulojiikalü otta jo sukua'ipa tü süliakalü.

2.- Sukua'ipa tü a'yatawaakalü soo'opüna mmakalü süpüla anainjatüin shiitajia otta jo a'imajünüinjatünüin sükua'ipa wayuu, sümaa sünülia süpüshua'a tü wayuukalüirua.

3.- Apülee otta jo ayaawatia sukua'ipa tü a'yatawaakalü, süpüla akumajaa süka tü teknulojiikalü soo'opüna mmakalü.

4.-Sukua'ipa wane Yanama eere saapünüin nanüiki na wayuukana, süpüla akumajawaa wanee kasa , nnojotsü ne'e süpülainjatüin tia, süpüla lotüinjatüin shia atumawaa.

Shia saa'a eesü süpüla eein wanee kasachiki yalainyala waneepia wanaa sümaa tü a'yatawaakalü natuma naa alu'wataashikana mulo'u , saa'ujee tü: Ainmajaakalü sünülia wayuu, atijawaa saa'u sukua'ipa wayuu, anaatiraa tü a'yatawaakalü sünain tijitaalü, ainmajaa tü awalakajutkalü pütchi, ayaawataa otta jo kasa eekale eweetüin. Shia saa'a tü oumainkalü Kolompia ekusü waneepia sünainjee tü aluwataasükalü mulo'u otta sümaa tü impüreesa IDEMIA amünakaa .Naya na alijuna wattajeewaliikana na aapaka wanee anüliaa namüin.

Eesia Teknulujiia eekai mojuin, pa'araatain, nnojolüin lotüin sukua'ipa, ajaraitüsü kasachiki sümaa, maka saa'in tü a'yataakalü sümaa shiaawatia sünülia wayuu sütüma Worldcoin chaya Meejika, Chiilee, otta jo aumaikalü supushua'a.

Ya'yaa LAC eesü o'ukajawaa soo'u pütchi sünainjee tü a'yatawaakalü namaa na alu'uwataashikana mulo'u sünain tü pansaakalü sümüin wayuu otta jo teknulujiikalü, otta müsia tü kowetnansakalü sulu'u internet, makat sa'ain tü pütchi palajanakalü.

ASAKIRAA: ¿Jamüsü saa'in pümüin tü a'aleewakalü namaa na aluwataashinkana mulo'u, na apaünsawe'erakana akua'ipa otta jo tü teknulijiikalü soo'opünaa puumain?

TELEEPANA ALÜ'ÜJÜÜI JE KOMPÜTATOORA : APÜLEE, SOO'OPÜNAA OTTA JO EKEROTAA

Tüü teleepanakalü otta müsia tü kompütatoorakalü nnojotsü shiain nee'e süpüla yoot'irawaa süka tü App amünakat süpüla yootaa motsomüin otta jo tü a'walakajütkalü pütchi sümaa perulawaa, shia wanee akoroloo süpüla a'yatawaa tü anakaralu'u, eere kojutuin wayuu sünainjee tü tijiitaalükat; shia saa'a sünainjee tü makalü yaa, wa'ayataapa sümaa kojutushii waya sutuma, yootushii waya soo'u wajutia. shia saa'a watijaaipa soo'u kojutuin tu kachueerakalüirua cho'ujaasü wanee apülee süpüla shiate'enüinjatüin: cho'ujaasü luusa, cho'ujaasü tü señatkalü, eere e'itaanüinjatüin sünülia wayuu, anteena otta jo eere antirain süpüshua'a. Tü a'yatawaakalü tü shia süpüla emeriija maka anale ma'i shia, soo'opüna, tü apülee eere shia, müsia ekerotaa sulu'u internet.
Maka saa'in:

Anüü tüü so'uyaakua eere e'iyatünüin tü moowil 5G Movistar yalakalü soo'pünaa Wokotaa , kolompia.

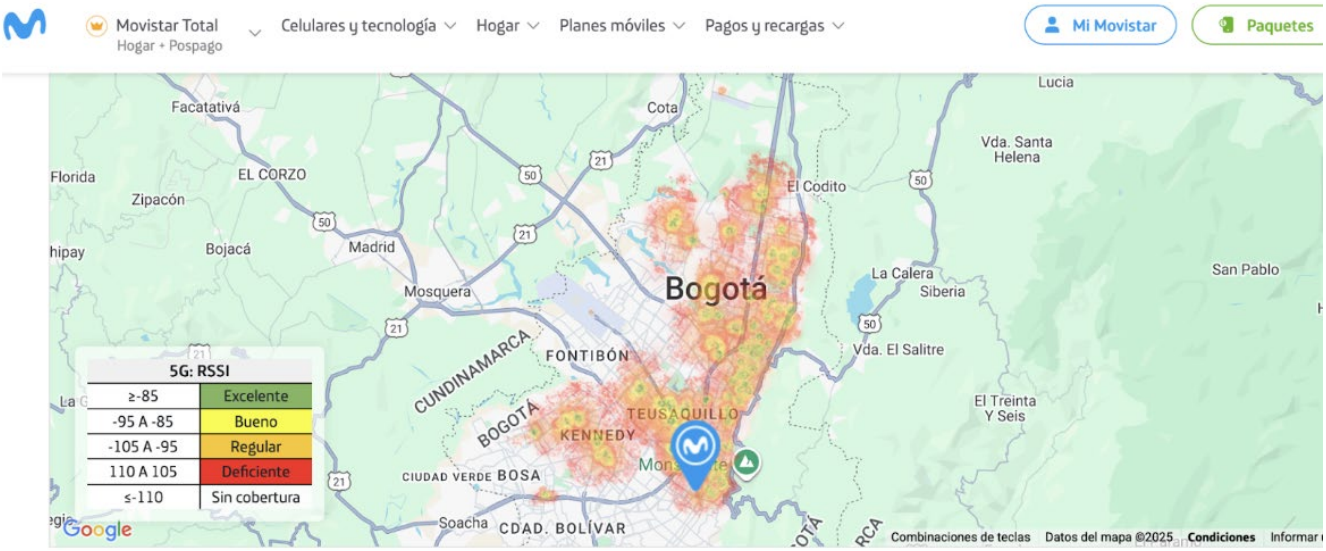

Figura 3. Cobertura móvil 5G de Movistar en Bogotá
Tomado de Movistar. (s.f.). Mapa de Cobertura Móvil 5G. movistar. https://www.movistar.com.co/mapa-de-cobertura-movil

Tü shia cha'aya Monteriia Kolompia, shia'aya nee tü a'yataashikana sümaa tijitaalü

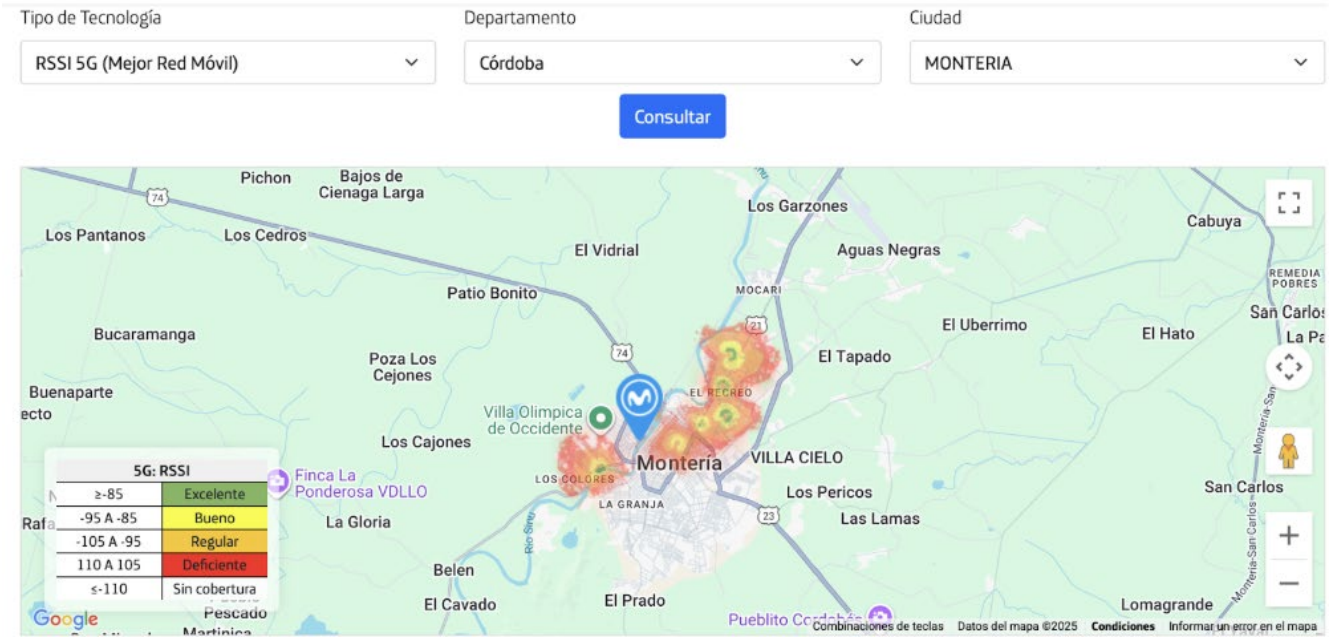

Figura 4. Cobertura móvil 5G de Movistar Montería, Córdoba.

Tomado de Movistar. (s.f.). Mapa de Cobertura Móvil 5G. Movistar. https://www.movistar.com.co/mapa-de-cobertura-movil

Sukua'ipa eere e'itaanüin tü apüleekalü süpüla a'yatawaa shia sünainjee je'erale wayuu kepiain yalapünaa, jamüle sukua'ipa tü mmakalü, otta müsia maka anale na'letse süpüla tü a'yatawaakalü. Shia saa'a süpüla wattainjatüin nakua sünian tü a'yatawaakalü cho'ujaasü na'yataajirain namaa na alu'uwataashikana mulo'u, achiiaainjanü saa'u pansaaji'irawaa akua'ipaa otta müsia wanee nakoloin. Ja'itairü jamashaanüin na'ayataain, tü makalü yaa nnojotsü ma'i anain woumaimpa'apünaa müsiaka nee'e eere müliaa, nnojotsü müinka saa'in sumainpa'apünaa alijuna eere washiraa, kojutaa.

Tü Movistar anünakalü yalasü nee'e soopünaa wanee 55,4% yaa kolompia, müsü tü karalo'utakalü saa'ujee ere süpülee otta jo tü soo'opünapünakalü mmakat süka tü sükorolo (süpüla juunia 2024) e'iyatüsü saa'u jamüin sukua'ipa tü a'yatawaakalü eere jo waya kepiain.

Shia saa'a sünainjee tü, tü a'yataakalü sümaa aapiraa sünainjee tü kachuweerakalü kapülainsü süpüla oukajawaa wayuu müsia tü kowetnansa sulu'u internet. Sulu'upüna sumainkalüirua LAC tü selulaatkalü/ teleepana alü'üjüüi ni palajanaakai, nia nee'e nimiiwa

cho'ujaka süpüla ekorotaa sulu'upunaa internet. eesü süpüla amojujain tü korolokot (eesia korolo eere mujuin, mama'ajaasü, chou'ujaasü kekiin shia, motsosu tü saa'inkalü) eesia süpüla shikerotirüin müliaa, nnojotpa'a shia mujuin ma'i eesü suntirui analut sünain wayuu sumainpa'a otta kasa eeka anain.

https://www.crcom.gov.co/es/noticias/comunicado-prensa/crc-presenta-analisis-sobre-infraestructura-y-cobertura-movil-en

Tü amünakalü joolu'u anas süpüla si'iyatünüin tü a'yatawwakalü süka teknulujiia (maka saa'in selulaalu) nnojotsü mma'i a'wanajaain tü nakau'ipakalü na wayuukana maka nnojotle natijain saa'u tü makaralu'u süpüla apansajaaya nakua'ipa, eesüjaa wane kasachiki soo'omüin sütüma türa tijitaalükat, maka saa'in tüü:

Nnojlüin wanaawi'iraain sümaa tijitaalükalü: waima wayuu ekai nnojolüin sütüjüin sükua'ipa tü a'yatawaakalü, sheiteeshii nee'e süka, nnojotsü natüjüin apüleerü eisalajaa nanülia otta nakau'ipa, asanaashi jo sükaralottuse alijuna supushua'a, müsia tü a'yatawaakalü sulu'upunaa türa kachuweerakalü, tü makalü yaa amotsolaasü tü a'yatawaakalü sünan tijitaalü shian joo wanee a'yataaya yala'yalatsü.

Nnojotsü wanaawain wane akua'ipaa sünainje suuyase otta toolole je jierüle: Wainmai wayuu, jieyuu, laülaayu otta wayuu eere sa'in süchiki wane kasa nnojolüin sütüjain aa'u tü makaralu'u , sükua'ipa tü tijiitaalükalü,Shiasa'a kapüleeka ma'i wanaawainjatüin.

Nnojotsü A'yatawaa: Tü tijitaalükalü otta tü ashajaakalü anülia sulu'u internekalü nnojotsü akaalijain sünain a'yatawaa, nnojotsü wanee pansawaa sünain, tü a'yatawaakalü sulu'u tijitaalü nnojotsü saapüin wanee kojutaa otta wanee a'imajawaa namüin naa a'yataashiikana.

Sünain tüü a'yatawaa sümaa Interne otta jo wanee akumajaa akua'ipa eere kottüin wayuu süpüshua'a cho'ujaasü shi'yataanüin sünainjee taashii, washiraa, ayaawasee sünain tü makaralu'u. Shia jo süpüna tü sukua'ipakalü eere alaüleerüin saa'in wane kasa, jimataa, ainmajawaa sünain wane akua'ipaa.

TAASHII	WASHIRAA	AYAAWASEE
Shia wanee akua'ipaa otta jo apüle, wane akoroloo cho'ujaaka süpüla a'yatawaa sulu'u interne	Shia tü suwashirüin wayuu, kojutakala anain süpüla shikerotüinjatüin sulu'u interne	Shia sujutia shi'atainkalü wayuu, sünain tü tijitaalükalü

UNIRAA 2: EKIIRUJUNAA

A'WANAJAWAA TIJITAALÜ

Shia tü a'wanajawaakalü akua'ipaa sünain tü a'yatawaakalü sünainjee sukua'ipa wayuu sulu'u tü sociedad sümakalü alijuna. Cho'ujakalü namüin nee'iranajainjatüin tü ashajaakalü süka laapi otta karaloutta saa'u na'yatain sulu'u tü tijitaalükalü. Nanate'rüinjatü tü tijitaalükat, jeketüinjatü tü akorolokot, tü apüleekalü süpüla anainjatüi tü a'yatawaakalü sütüma wayuu, impüreesa, müsia tü alu'uwataasükalü mulo'u.

Shia saa'a ma'i eesü süpüla nnojolüin ekerottünüin wayuu alaülaayuu saka shüchiki apülee tü a'yatawaakalü suka tijitaalü , pueewulo eekai nnololuin wanee senñalü süma'ana, jieyuu ekai müliain eere ne'ee sümana wanee korolo apünaka namüin wattajee. Nayainnua nnojoishii akaliijünüin, yalashii nee'e so'uluu tü tijitaalükalü.

Wane kasachikü yaaya Ameerika Latiina

Yaaya soo'opünaa tü mmakalü waimaa tü kasachiki sünain sünasia wayuu, tü nakaralouttasekat yalasü joulu'u sulu'u tü tijitaalükat , achuntünüsü yalapünaa. Wanee pitaarü eesü súpüla su'uwanajain tü karalo'utakalü saa'ujee tü tijitaalükalü, eere ni'irajaain chi toutotkai sulu'upunaa wanee kachueera, otta jo no'utpünaa na wayuukana, acahajaaka nasiitain sulu'u wanee apülikasion saa'u SMS. Tü anas süpüla nnojolüin maa'awainjatüin tü pütchikalü otta sukua'ipa wayuu, anas shia'aya süpüla tü püeewulocheñu eere jiattachon tü señatkalü.

Esü süpü piyaawatüin tü oumainkalüirua:

México
IDDE 2023.

Uruguay
Uruguay Digital.

Perú
Política Nacional de Transformación Digital.

Colombia
Estrategia Nacional Digital de Colombia.

Sünainjee tü ayuulekalü COVID-19 eweetüsü tü a'yatawaakalü sünain tijitaalü , eere jo shi'inajain tü mapa'akalü, süchecherüin tü alu'uwataasükalü mulo'u süpüla anainjatüin jo shia. kojutirawaa,pansajirawaa.

SULU'UWATAAYA TIJITAALÜ

Yootapa waya saa'u tü alu'uwataasükalü mulo'u,wakujeekala amüin shia saa'u tü sukua'ipakalü, a'yatawaa, ekiirujunaa, yootirawaa, e'iyataka akaliijawa natuma na alu'uwataashikana mulo'u sünainjee tü tinulujiikalü sulu'u tü a'walakajutkalü pütchi (TIC). Tü makaralu'u cho'ujaasü süpüla paünsaainjatüin tü a'yatawaakalü, na akaaliijanaka sütüma tü tijitaalü, sünain ayaawataa akua'ipa otta pansawaa sulu'u tijitaalü.

Sukua'ipa mmakalü Latinoamérica

Eesü wanee sukua'ipa tü alu'uwataasükalü mulo'u sünain tijitaalü, süpüla akaalija wayuu ke'irepa saa'in wanee karaloutta,wanee awalaaja neerü, eesü wanee wentaanachon eere awalaajünüin tü ajuyaalakat. Sulu'upunaa tü tijitaalükat ekerotüshii süpüla awalajaa otta müsia apansajiraain nanülia. Shia saa'a na wayuukalüirua eesü süpüla nayu'uluin tü ke'ireekala naa'in, nnojotsü cho'ujain namüin karalouttairua, keraasü nee'e namüin tü nanüliakalü sulu'u tü kachueerakat. nnojotsü ma'i cho'ujaain namüin na wayuukana no'unajain nanaimüin, anas süpüla pansainjatüin tü akua'ipaakalü, otta jo eesü süpüla mma'awain wayuu sutuma ya'asan, wane kasachiki.

süpüla watijaainjatüin aa'ou tü aküjünakalü palajanaa cho'ujaasü aküjünüin tü naatakalü akua'ipa nanain na alutwatashikana mulo'u elektüroonica je alutwatashikana tijitaalü.

SÜNAINJEE TÜ SULU'UWATAAYAKALÜ ELEKTÜROONIKA SÜNAINMÜIN ALU'UWATAAYA TIJITAALÜ (GOBIERNO ELECTRÓNICO)

Palawalaashii na sulu'uwataayakalü elettüroonika nümaa chi alu'uwataakalü Tijitaalü, shia saa'a eere wane kasa otta a'yatawaa waneejatükalü nanain. chi palajanaakai a'yataashi sünain tü yalakalü sulu'u tü tijitaalükat tü akua'ipaa katakala o'u yala. a'yatain sünain antiraa otta akaliijawaa sulu'upunaa tü kachueerakat, süpüla anainjatüin sukua'ipa , jerottüinjatü je kalapainjatü shi'yataaya, nnojotsü mojuinjatüin suurala sütüma.

Otta jo tü alu'uwataayakalü tijitaalü cho'ujaasü sümüin wanee awanajawaa süle'erujee je

shi'yataain: Akumajüshii sükua'ipa na'yataain süpüla nakaaliijain wayuu otta jo pawalaawain namaa, eirakaashi palajana sünain wanee kasa pansain sümüin wayuu, tü yalayalakalü, tü painwashikala sümaa a'yatashiikana otta müsia tü pütchi pansaakalü.

Paseeta 1 **süpüshii mapa'akalü**	**Paseeta 2** **ashatia akua'ipaa**	**Paseeta 3** **sükorolo a'yatawaa**
Aja'apüinwaa 1.1 Akua'ipaa je apülee Sukua'ipa kasa süpushua'a	Aja'apüinwaa 2.1 Apülee mulo'u	Aja'apüinwaa 3.1 Akumajawaa je a'yatawaa
Aja'apüinwaa 1.2 süpüshii sukua'ipaa neerü	Aja'apüinwaa 2.2 Ala'ulaa sünain a'yatawaa	Aja'apüinwaa 3.2 Sükorolo a'yatawaa sünain püroyetta
Aja'apüinwaa 1.3 Süpülee tiknulujiia otta akua'ipaa	Aja'apüinwaa 2.3 Apnasajirawaa jee akaliijawa	Aja'apüinwaa 3.3 Sukua'ipa a'yatawaa sumaa neerü
Aja'apüinwaa 1.4 Analaa sünain mmapa'akalü	Aja'apüinwaa 2.4 Kottirawaa jee akalijawaa	Aja'apüinwaa 3.4 sukua'ipa pütchi pansain

Fuente: OCDE (2021[3]), The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government, https://doi.org/10.1787/ac7f2531-en

Figura 6. Marco de la OCDE para la gobernanza del gobierno digital Tomado de Revisión del Gobierno Digital en América Latina y el Caribe: Construyendo servicios públicos inclusivos y responsivos (p. 29), por OECD/CAF, 2024, OECD Publishing. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://www.oecd.org/es/publications/revision-del-gobierno-digital-en-america-latina-y-el-caribe_7a127615-es.html

SUKUA'IPA WAYUU SÜNAIN TIJITAALÜ CIUDADANÍA DIJITAL

Shia eere kojutuin wayuu, na'yatain je nakua'ipa, süpüla ja'yajatüin na'yatain so'uluu wayuukalüirüa , na'akapünaa , nawashiruin sulu'upunaa tijitaalü.

Sulu'u tü karalouttakat sukatalakat na alu'uwatashikana mulo'u sünain tijitaalü so'u Ameerika wopumuin je Kariiwe naa'u OCDE/CAF (2024), sukua'ipa wayuu sünain tikitaalü wanaawasü sumaa sitijaakalu aa'u:

- **Ayuntaa** sünain tiknulujiia je interne wanaawiraa otta waneepia
- **Aapawaa** sukua'ipa shi'iyatain tijitaalü (sünülia tijitaalü,süpüna wayuu sünain achajawaa sükaralou'tase) süpüla pansainjatüin sukua'ipa otta kojutaji'iraain naya.
- **A'yatawaa** sünain apansajirawaa otta anaatirawa wane kasa sulu'u tü internekalü (asakiraa, sukua'ipa neerü,apüleekalü sümüin wayuu)
- **A'inmajirawaa** otta ala'üleera aa'in sulu'u tü tijitaalükat, a'inmajaa suku'ipa tü pütchi amünakalü.
- **Asülajaa** namüin na ayuraajüshikana, achajakana sukua'ipa sünasia tijitaalü sünain cho'ujaakalü sümüin wayuu.

Shia saa'a sukua'ipa wayuu suluu'u tijitaalü nnojotsu shiain nee'e ekerotaa sulu'u internet, shia ma'in tü sukua'ipakalü supushua'lee, sünainje atüjünaa sukua'ipa otta müsia arütkeerüin wayuu, sünasia otta jo apainwajirawaa.

PÜTIJA SOO'OMÜIN SUKUA'IPA WAYUU SÜNAIN TIJITAALÜ NÜKA WILEEWOKAI CHII:

¿ Kasakai tü sukua'ipakalü wayuu sulu'u tijitaalü?

TIJITAALÜAKUA'IPALÜ

Tü tijitaalükat akua'ipaa shia tü a'yatawaakalü sünain akumajaa pütchi otta jo akua'ipaa sulu'uu tü kachueerakalü, otta müsia sükaralottase wayuu, sunaatirüin, sünajain jo shia sülee'erü, sümaiwa nnojotsü müin ya, jooluu pejesü wanain esü súpüla waapain.

Tü tijitaalükalü akau'ipaa sutuma tü aluwataasükalü mulo'u cheküsü pansainjatüin atumawaa, anainjatü shia, supula akotchajaa anülia (Shimüinpala) eesü süpüla neitajirain wanee kasachiki otta jo pütchi na'akapünaa (jimataa) nachajain sukua'ipa.

5. OECD/CAF (2024), Revisión del Gobierno Digital en América Latina y el Caribe: Construyendo Servicios Públicos Inclusivos y Responsivos, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/7a127615-es

PÜTCHI SHIIMÜINKALÜ SÜPÜLA AYAAWATAA TÜ TIJITAALÜKAT

Shimüinpalakat

shia sukua'ipa wanee oo'ulawaa saa'u sünülia wane wayuu, shikerotapa sulu'upüna tü serüwiisio tijitaalü sutuma tü aluwataashikana mulo'u. Tü shimüinpalakat sünain a'yatawaa aajünüsü sünainjee apünüin kasa: Wane kasa te'eraajaka (wanee amoutia jee PIN) wane kasa tama'anakat (maka wane token otta selulaala) otta maka saa'in ayolojo o'upunaa (shüchikanain ajapü, ayaawatia o'upünaa otta wane sukua'ipa süpüla ayaawataa)

Tü ke'ireekalü a'in: ainmajaa tü sukua'ipakalü wayuu,maka nayale na ekeroloko sulu'u.

Analu'ut : Pansawaa sünain na'yatain otta nnojolüin ma'in tü pülaakala aa'in namüin na wayuukana.

sukua'ipa wanee kapüleewa

1.- Waneejatü na'yatain, nnojotsü ayatüin,ke'irakasü natuma shia saa'a kapüleeka tü kottirawaakalü süpüla ayaawataa wane kasa shimüinle shia.

2.- Tü korolo e'iyatakalü wanee akua'ipaa pansain (selulaalü, token, tarüjeeta) cho'ujaasü namüin na wayuukana, otta musica esü süpüla nnojolüin wayuu kama'anain tü korolokolü.

3.- Wayuu eekai mo'uupa'ain, mmasaa'in, mache'in eesü süpüla kapülein namüin, maka nnojotle akaalijünüin naya süpüla nekerotüinjanüin sulu'u tü kachuweerakat.

4.-Eesü süpüla jayain namüin na wayuukana naya'alajüle wane korolo palawalain sümaa tü interne otta jo tü senñaatkalü.

Ekeroti'iraa

Tü apüleekalüirua yooti'iraashi namaa otta jo aküjiraashi nakua'ipa sünain wanaawain tü nanüikikalü. Maka saa'in wanee karalo'uta, eere jo awaalajünüin suka neerü otta musica na aminmajakalü wanasia, süpüla nnojolüinjatüin aluwataanüin suchukua'ya tü anüliakat.

Tü ke'ireekalü a'in: anaatirawaa tü a'yatawaakalü, amotsoloin tü piantuakalü otta jo kalapainjatü tü karalottakalüirua

Analu'ut : nnojoluinjatü wanee kapüleewaa namüin na wayuukana, eeinjatü jo wane kasa pansainjatü namaa na waneeinu.

sukua'ipa wanee kapüleewa:

1.- waima tü a'yatawakalü sulu'u LAC eere jülüjüin nee na'in tü nakua'ipakat, nnojotsü jülüjüin na'in nanasia na wayuukana. Nnojotsu natijaa a'u tü ke'irekala namüin.

2.- waneejatü shi'ataain tü apüleekalüirua sünain karaloutta, pütchi, anüikii, shia saa'a kapüleeka sümüin wayuu shikerotüin sulu'u.

3.- Nnojotsü eein wanee pütchi pansain süpüla eejiraain otta jo pawalawain.

4.- chekusü eeinjatüin wanee kottirawaa, wanee anajirawaa sünain tü pütchikalü shiitajünapa nakapünaa.

Sukua'ipa ekerotirawaa

ekerotirawaa sünainje a'yatawaa: Eesü süpüla pawalaawain sükua'ipa na'yatain na apüleekana , shia sütüma jo wanaawain tü nakorolokot.

- **API** (Shiyolojo a'yatawaa sulu'u kachueera) shia tü " awanajalükalü pütchi"eere jo yootiraain naya jai'tairü waneejatüin nakua'ipa.

- **Tü apüleekalüirua motso:** Shia tü apüleekalü otta tü a'yatawaakalü pawalaawakat, eere na'yatain waimairua sünain tü e'iyataakalü pütchi.

Ekerotirawaa sukua'ipa pütchi: Sukua'ipa wane putchi, anajaalia akua'ipaa otta müsia aneeka kasa, süpüla wanaawainjatüin sulu'u mmakat süpüshua'a.

Ekerotirawaa apansaajia: akua'ipaa, wanee alaüleera a'in, otta wanee a'yatawaa paunsaain lotochonjatü sünain tü aapirawaakalü.

Ekerotirawaa lotüsü: Pütchi lotüsü eere wanee analu'u, süpüla ayawatirawaa sukua'ipa tü sünüliakalü wayuu sulu'u, süchecherain achikii'ipa subinformesünain wanee kasa anain.

Achikii'ipa

Shia Saa'u jamüin na'yatain na alu'uwataashikana süpüla, nakotchajüin, nanaajain, na'awalakajüin jee na'yataain tü anüliakat tü pütchi saa'u sukua'ipa wayuu, sünain na'yataain eesü:

- **Sukowennansain achikii'ipa:** Apansaajia otta a'yatawaa namüin na a'yataashiikana.
- **Achikii'ipa jutatüsü:** Wanee achikii jutatüsü sümüin wayuu eekein nee'e, ja'itairü wayuuin je empüreesain.
- **Ainmajaa süchiki sünülia wayuu:** Anasia süpüla eisalajünüin sukua'ipa wayuu.

Tü ke'ireekalü aa'in: Aapanüin tü achikikalü süpüla shi'yataanüin, shiaaluu e'iyatüinjatüin shia, eesü wanee anaa sünainjee, eere apünüin nanüiki, eere wanee akua'ipa pansain, eere akalijawaa ekai shimüin sünain sukua'ipa wayuu.

sukua'ipa wanee kapüleewa

1- Süshataapa apülewaa: Waima eekai sünaajain achikii sulu'u wanee apülee nnojolüin wanaawain.

2. Anasia otta jeketülü: süchiki wanee kasa nnojolüin jettaain, piantuain, otta jo laülalain, tü makalü yaa amotsolaasü je nnojotsü anain kasa apüla ssa'u tü achikii'ipa.

3.- Motsochonsü eere shi'itanüin , nnojotsü wayuu atijaka saa'u tü a'yatawaakalü, natijaain saa'u, mulo'u ma'i shia, kajuyasü.

4- Achecheraa aa'in sünain akua'ipaa ,moleema sünai aküjaa saa'u nakua'ipa sümaa tü apüleekalirua otta jo moleema sünain amülolüin natchin saa'u.

5- nnojotsü wanee apülee anain süpüla a'yatawaa, wakatasü tü wopu cho'ujaaka süpüla arutkaanüinjatüin otta müsia nnojolüin wanaawain tü oumainkalü.

6-Akaalijawaa je ataralawaa amaa wayuuirua; moleema saa'u nnojolüin natüjüin, machiküle tü pütchi, sünülia wayuu, shikejee nnojoleenü ja'amüin na wayuukana sünain shi'yataain tü alu'uwataskalü mülo'u.

AWAKUA'IPAKALÜ PANSAIN

shia saa'a palainka, saa'u tü juyakalüirua alatakat wanee ayu'ulaa karaloutta, akaliijawa wayuu, wanee karaloutta wanüliamaa, maka shikerotale sulu'u tü kachuweerakat a'wanajaasü sünainmüin tü liinia amünakat, tü tijitaalükat. Tü eesia sünaatirüin sukua'ipa wayuu sulu'u tü makaralu, waiima ma'i wayuu sünain, ajaraitüsü kasachiki süma'asan.

Jülüja paain wanee wayuu shikeroteere sulu'u wanee apülee tijitaalü, shia saa'a tü sükua'ipakat nnojotsü shiyaawatüin sükaralouttase sünainjee mojuin shia sulu'ujee tü tijitaalüka.

Watilijitaapa wanee akaliijawaa namüin na wayuukana, cheküsü pasainjatüin maka saa'in:

- **Ainmajaawaa akua'ipa:** Ainmajaa süchikü sünülia wayuu süpüla nnojolüinjatüin aapanüin. maka eere wanee sükaralottase wayuu suluu'u wanee küliinika cheküsü a'inmajünüinjatüin shia, ne'erüinjatü nee'e na toutookana asa'awataka apüleerü, nnojotsü aapaanüinjatüin süpüla wanee mojuluut.

- **Ekerotaa:** sünain süchiki sukua'ipa wayuu, pansaajatüin shai otta müsia. Jaichii, wanee wayuu eesü süpüla saki'ruin sulu'upunaa tü kachueerakat jeerale apünüin namüin sutuma tü akaaliijakaluirua, nnojolüinjatü kapüleein namüin.

- **Nnojoo ayoutüin:** cheküsü nnojolüinjatüin alerajüinüin wayuu sulu'upünaa tü kachueerakalü. Maka eere wane aneekawaa sulu'u (anüliaa, nepiapa'a) akumajüsü wanee mojulawaa, nnojolüin namotsolüin shia.

- **Apansaajirawaa:** chekusu eeinjatüin wanne anaa akua'ipa siialu'u wayuu sulu'upünaa tü kachueerakalü, eesü wayuu ekalü ayoutunuin nnojotsü jayaain sükaralouttase otta jo sünülia süpüla akaliijanain, cho'ujaasü ana'alajanüin sukua'ipa. Tü tijitaalüka nnojotsia nee'e shiain wanee awanajawaa, saka wayuu otta jo wayuu aluwataaka. Na jima'aliikana nama na wayuukana napushua'a, otta jo na a'yataliikana cheküsü wapansaji'iraajatü wane kasa shiaalu'u. Wanee anamiaa, wanee anaa akua'ipa, pansajirawaa, sümüinwayuukalü süpüshua'a.

A'YATAAYA SÜPÜLA EKEROTAA SULU'U:

- Estándares de derechos humanos para el uso estatal de la IA en América Latina.

UNIRAA 3: SHIYAAWATIAKALÜ TIJITAALÜ JE KOWENNANSA SULU'U INTERNE: SÜNAINJE TÜ OUMAINKALÜ SÜNAINMÜIN MMAPA'AKALÜ

SHIYAAWATIA TIJITAALÜ JO TIJITAALÜ ID

Tü apüleekalü sulu'u tijitaalü eere e'itanüin sünülia wayuu sümaa'nasü tü mulo'uskaluirua, süpüla a'yatain , (maka pütijeere sa'u wanee kasa makat sain tü pükerota yaa IDColombia)

Tü tijitaalükat ansüle'eyasü wanee akua'ipaa süpüla shia'ataanüinjatüin tü sünüliakalü wayuu, otta jo tü arütkeerakat waima achiki so'u wanee wayuu. Tü nananüliakat akumajün-üsü süpüla naansia, napansaajiawa, shai saa'a eesia aapanüin süpüla mojulawaa, alerajaa otta ayo'utaa wayuu.

Tü a'yatawaakalü sünain akumajaa suka'ipa wayuu sulu'u tijitaalükat cheküsü pawalaawainjatüin eere wanee yootirawaa, otta müsia wanee sotowaa a'in sünain tü anamiaakat, tü kojutaji'irawaakat. Shia saa'a makat yaa cheküsü wanaawirain, nnojoluinjatü ayo'utaa , a'imajünüinjatü tü aku'ipaakalü, eeinjatü yanama otta apansajirainjana nanasia.

¿KASA JO TÜ PANSAAJI'IRAKALÜ ACHIKI?

Süchiki wanee wayuu shia tü e'iyatakalü wanee akua'ipaa, eere kepiain. Wanee sujutia wayuu, otta sunasia, eerajünüijatü sukua'ipa, ayaawatünüinjatü sülia, kojutüinjatü sütüma tü alu'uwataasükalü mulo'u.

Tü pansaajirawaakalü achiki ayaawatünüsü maka wanee kaojutia sulu'u tü artículo 6 sünain sujutia wayuu soo'opünaa mmakat. Müsiaka saa'in tü Naciones Unidas amünakat shikeroti'irüin sulu'u tü shi'ataainkalü tü ainmajaakalü mmapa'akat, anteeshi sünainmüin 16:9 eere süchajaain "shikerotüin sünaimüin sükaralottase wayuu süpüshua'a jemeiwa'a sünainmüin 2030"

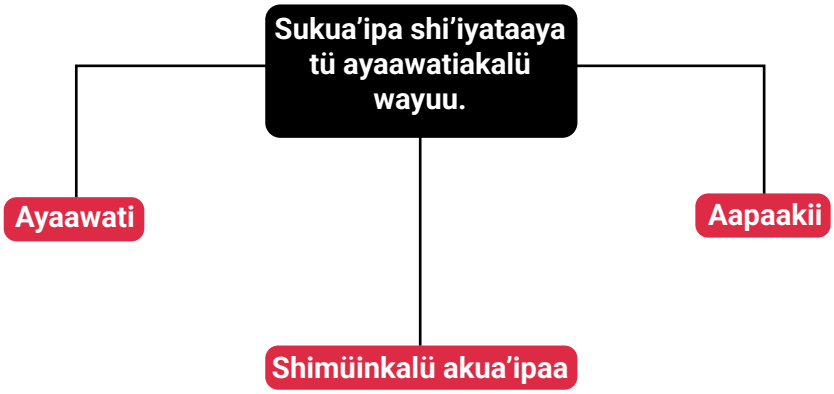
Tü a'yataasükat sümaa sünülia wayuu sulu'upünaa tü kachueerakalü, nakotchajüin jo süchikü, sujutia, sukua'ipa (eere jemeyuluin, maka asülüjuushin tepichiiwa'a, maka kasaale naya, otta maka outtule) Tü apüleekalü süpüla shichiki wayuu shia e'iyatakat wanee akua'ipa otta jo sülia wanee wayuu.

Eesü apünüin sükua'ipa tü ayaawatakalü achiki:

Ayaawatia: ¿Jaratkai pia) akotchajaa sukua'ipa sükaralouttase wayuu süpüla pansainjatüin süchiki. E'itaanüsü sukua'ipa tü wayuukalüirua süpüla sükaralouttase cha kolompia, maka saa'in seetula, otta müsia süchiki wayuu,o'uyaakua,Shiyolojo su'upunaa wayuu otta jo süpirmase.

Shimüinka ma'i: ¿Pia saa'ya ma'i pia? Shia wanee kasachiki eere ayaawatünüin wanee wayuu nnojolüin lotüin nünülia sulu'u tü kachuweerakat, müshi nnojoikai sulu'u, shia saa'a eetapajee'e nülia, nakotchajüin sukua'ipa sünülia wayuu. Shia saa'a jo cha kolompia tü apüleekalü süpüla anainjatüi süchiki wayuu, eirakaanüsü shiyolojo najapü süpüla a'yalajaa otta jo süpüla aikunaa miichi. Cha'ya Chiilee tü aluwataasükalü mülo'u aapüsü wanee Clave unica amünakalü, otta jo wanee amoutia süpüla nayu'uluin karalouttase. Cha Pürasir jo sukua'ipa tü Cadastro de Pessoas Físicas (CPF) ayaawatünüsü süka shiyolojo najapü otta jo no'utpünaa (najapü je no'utpünaa) süpüla nekerotüinjanüin sulu'u tü tijitaalükat eere anaajanüin neerü, akumajunaa sünainjee tü elettüroonika, otta müsia apansajirawaa achikii.

Aapaakii: ¿Anashi pia süpüla tü a'yatawaakalü tüü? Shia wanee a'yatawaa süpüla aneekawaa wayuu süpüla shikerotüinjatüin sulu'u wanee akaaliijawaa je maka eere nama'ana wanee petmiisa.

SUKUA'IPA SHIYAAWATIA WAYUU

Sulu'upunaa mmapa'akalü eesü tü apüleekalüirua a'yatawaakalü úayaawatia wayuu otta maka shimüinle sukua'ipa. Shia saa'a kolompia eesü wanee Registraduría Nacional del Estado Civil amükalü. Tü apüleekalüirua sünaajain sünülia tü wayuukalüirua, otta jo apüshii namüin nakaralouttase na kürelensiala anakala namüi süpüla nekerotüinjanüin sulu'u tü akaaliijakana wayuu natuma na alu'uwataashikana mul'ou. tü makaralu'u shia sukua'ipa süchiku wayuu, eesü jo waima shia'taaya:

Ashajia süchiki anüliaa
Apünüsü namüin naa alu'uwataashikana saa'u nachuwua (nanülia, jouja jemeyulüin naya , shiyolojo najapü etc) süpüla tü ayaawatiakalü sukua'ipa wayuu.

Aapünaa amüin wanee karalotta
Shüchikejee tü ayaawatakalü achiki, aapünüsü namüin tü akujalakat shimüin saa'u nakau'ipa, maka saa'in wanee seelula, otta jo wanee selulaalü sümaa wanee achajaalü akua'ipaa, wanee külaawe jo wanee ayaawatia wayuu(shiyolojo ajapü, o'u , o'upunaa)

shia'ataaya karalotta
Maka cho'ujaale sümüin wayuu wanee akaalijawa (maka saa'in karalotta süpüla e'erejeeraa, e'ikiapülee otta jo akaaliijawa wayuu) chekü sü ne'inyatüin tü karalottakat süpüla nayaawatünüinjatüin, maka shimüinle shia.

Shi'ataaya tü apüleekalü sulu'u kachuweera
Jeketüsü waneepai tü anüliiakat sütüma tü apüleekalü sulu'u kachuweera, sünaajain tü süchikua wayuu, shi'iratüin sükaralottase wayuu maka cho'ujaale otta jo nainmajüin tü a'yatawaakalü sümaa.

Shia saa'a ainmajüshii tü a'yatawaakalü saa'ujee tü apüleekalüirua (sünasia wayuu, e'ikiapülee, paünaa) eesü süpüla nanajain nakua'ipa süpüla nnojolüinjatüin nachuntuin süchuku'aya.

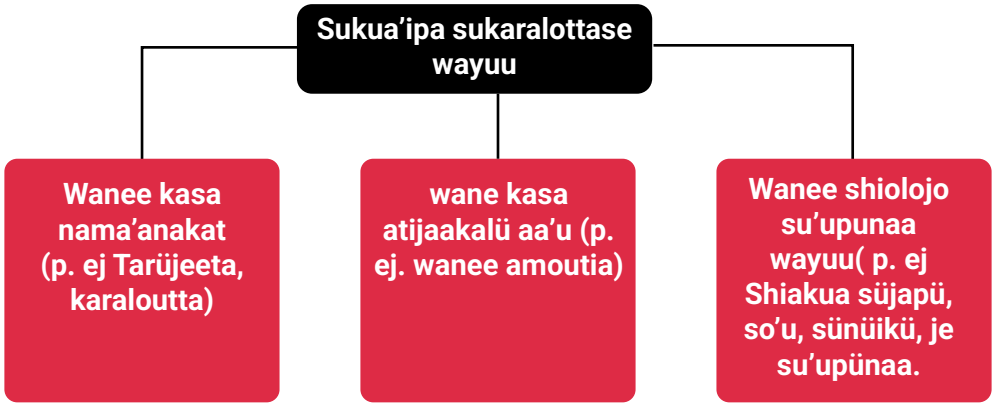

Figura8. Tipos de credenciales de identidad Nota. Tomado de Fundación Karisma. (2021, 7 de diciembre). Conceptos básicos de los sistemas de identidad [Entrada de blog]. Proyecto ID Colombia. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://digitalid.karisma.org.co/2021/12/07/conceptos-basicos-id

AYAAWATIA SHIYOLOJO WAYUU

Tü ayawatikalü shiolojo wayuu erünüsü sünainjee tü akotchojaakalü shiaakua suka'ipa natapa'a. Tü makalü yaa anaajaanüsü sulu'u shikii tü kachuweerakat süpüla süyaawajiraain sümaa tü sükotchajaka tü ayaawatakat süchiki wayuu, maka saa'in, ayaawatia shiyolojo süjapü wayuu otta tü ayulakat ayaakua. Tü ayaawajüleekat yaa ashajünüsü sünaainje tü sujutakalü shichikejee a'yatawaa sümaa.

Müinma'a yaa eesü akaratse a'yatawaa sütüma tü a'yatawaapüleekat sünain tü tinulujiikalü: **Tü süchinainkalü shiyolojo o'upünaa, shi'ira anüikü,shiolojo o'u, akua'ipaa, tü ADN jee shiyolojo süpüna washa.**

Wainmain ma'i tü ayaawatikalü akua'ipaa sülu'u tü kachuweerakalü, eesü jo eepünaale nee'e, pülaasapa'a eere e'ikiapülee, akotchajüin suchiki wayuu, kapüleesü namüin, sümüin jo tü nanasiakalü, tü naliakalü, kojutawaa, ainmajawaa, nojuluin wanee a'lejawaa, mülia, shiainjatü wanee pansawaa namüin.

Tü ayaawatiakalü sukua'ipa wayuu shia wanee a'yatawaa süpüla aneekawaa, eere e'iyatünüin, süyaakua najapü, süchikua shiyolojo no'upunaa, no'u, otta müsia shi'ira nanüiki. Tü makaralu'u e'itaanüsü sulu'u tü kachuweerakat süpüla süyaawatünüinjatüin otta jo anaajaanüinjatüin.

We'ereru weinshi wamaa:

- Ekerotüshii waya sulu'u tü selulaalükat süka shiyolojo wo'upünaa otta jo shiyaakua wajapü.
- Alatüshii waya eepünaa na achuntakana karalotta wopulu'u, eere ajüintüin tü katünaskalü süks shiyolojo wo'upüna
- akekajüshii waya wanee akaaliijawaa süka shiyolojo wajapü sulu'u tü apüleekalüirua je Kajeera.

¿JAMÜSÜ SUKU'IPA TÜ AYAAWATIKALÜ SUKUA'IPA WAYUU SÜKA SHIYOLOJO SÜPÜLA NNOJOLÜINJATÜIN MUJUIN WAMÜIN?

- **Eisalajawaa wakua'ipa:** Nnojolüin pütija'u ayaawatünüin pia sütüma wanee a'yu'uluyut ayaakua.
- **Nnojolüin ayo'utaa je wanaawaa:** Wanee a'yatawaa süpüla ayaawataa su'upünaa wayuu eekai mütsiiain sütapa'a otta maka jierele shia.
- **Wajutia:** kapülesü papaüinjatüin piyaakua otta müsia shiyolojo püjapü süpüla wane kasa nnojotka cho'ujaain, majutuin shia.
- **Wareeitepa wayaa:** Maka e'erajünüle pia waneepia, eepünale pia, suka tü ayulutka ayaakua. e'erünüle pia po'opünaa.
- **Apainwajaa:** Shi'iyatüle pia tü ayulutka ayaakua poo'punaa maka yale pia sünain wanee achuntaa kasa.

SUKUA'IPA TÜ AYAAWATIAKALÜ SÜCHIKI WAYUU SOO'OPÜNAA MMAKAT

WANEE AYAAWASEE CHIILEE

Tü ayaawasekalü shia tü aku'ipaakat süpüla ekerotaa sulu'u tü akaaalijütkat natüma naa alu'uwataashikana mulo'u chaya Chiilee sulu'upünaa interne. Müsüka saa'in wanee amoutia süpüla shiyaawatüinjatüin sukua'ipa wayuu, otta müsia nekerotüinjanüin sulu'u tü pülatapormakalü jee a'yatawaa sulu'u tü apüleekalü tijitaalü sukumalakat alu'uwataasükalü mulo'u chileenakana je kepiakana mulo'u suulii 14 najuyase.

" Tü a'yatawaakalü süpüla ayaawataa wayuu sulu'u tü tijitaalükat shia jo wane kasa kojutuin ma'i namüin na alu'uwatashiikana mulo'u ya Chiilee. Atawaasü ma'i sukuaipa tü tijitaalükat sünainjee tü ayuulekat soo'opünaa mmakat, sünain juyakalü 2024, shia saa'a 9 sünain 10 chileena eesü nama'ana tü ayaawasekat waneeshia jutatüin"(Esteban & Esteban, 2024)

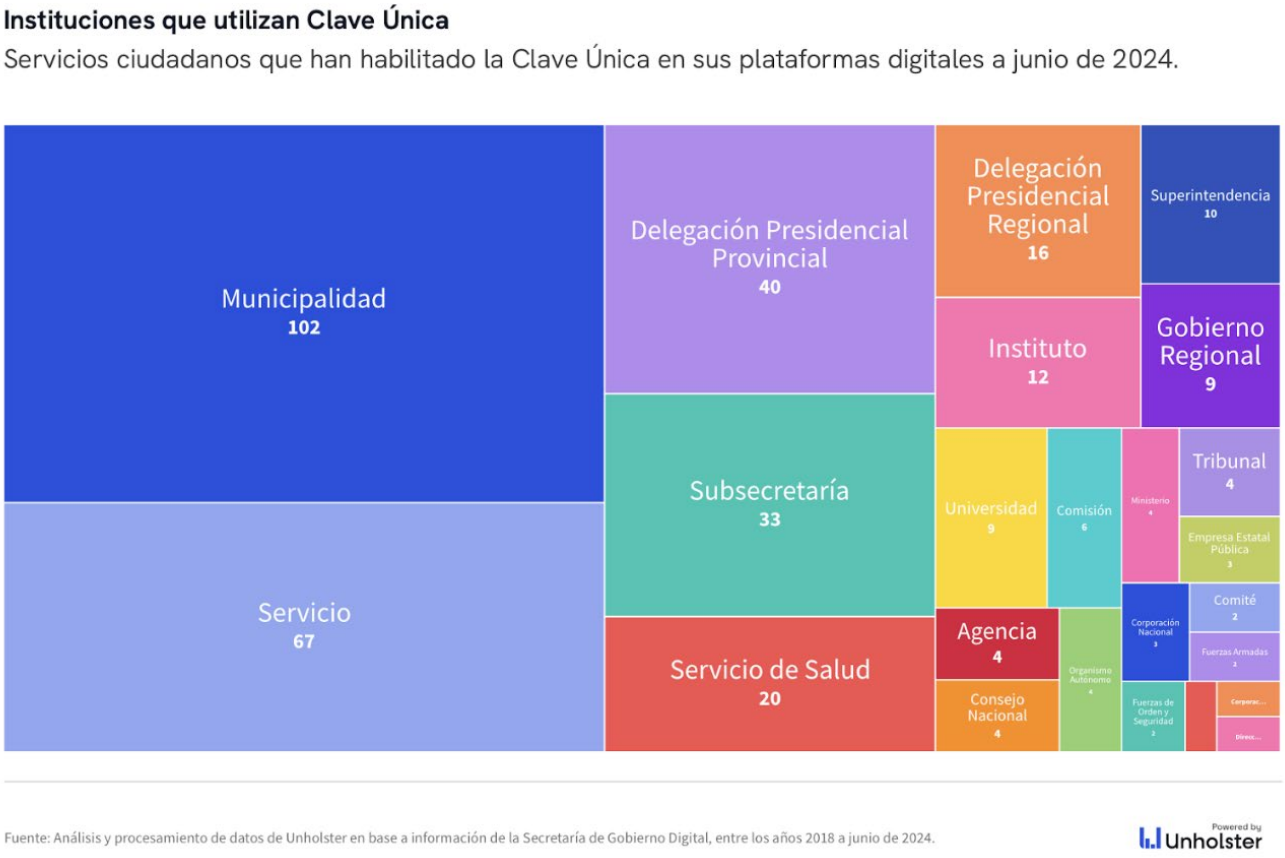

Figura 9. Activaciones mensuales de Clave Única en Chile (2018–2024). Elaborado por Unholster en base a información de la Secretaría de Gobierno Digital (s. f.), en CNN Chile Data by Unholster. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://data.cnnchile.com/transformacion-digital/clave-unica

¿TÜ AYAAWATIAKAT WANEESHIA KASA ANAKA APÜLA?

Tü ayaawatiaka waneeshia anas süpüla pükerotüinjatüin sulu'u waima akaalijütkat wayuu sulu'u tü kachuweerakat, maka saa'in:

- **Achuntaa sükaralottase wayuu,** maka saa'in Jemeiwaa, kasaala, o'utapa wayuu, kasachiki.
- **Ekeroti'iraa wanee akaalijawaa wayuu**, maka saa'in sükaalijia apüshii, akaliijawaa saa'ujee Covid, akalijawaa nümüin na a'yatashiikana.
- **Sukua'ipa awalaajaa,** maka saa'in, achuntaa süwalaajia juyaala, achuntaa sü'iteeraa neerü, apünaa sükaralottase neerü sümüin wayuu.
- **Asakiraa saa'u sukua'ipa akaralouttase pitaaralu'u,** Tü pükaralottasekat süpüla pünasia, tü püliakalü sulu'u, pütnetse süpüla akaaliijawaa etc.
- **Pükerotia süpüla pütijaintüin aa'u pükua'ipa sulu'u tü eki'irajiapüleekat,** maka saa'in pünootain, tü neerü akaalijünaka pia, tü neerü a'anapalakat pümüin, tü pikiraajaka ana'in. etc.
- **Pi'yataain sünain tü aneekakalü wayuu süpüla alu'watawaa,** maka saa'in puwanajaale pipia, otta jo awotaaja.

Wanee a'yatawaa süpüla eirakawaa:

Weenajüin pia süpüla püsaki'irüinjatüin saa'u shi'yataain "Organización de la Sociedad Civil Derechos Digitales" süpüla a'imajünüin sünasia wayuu sulu'u tijitaalü, pawalaawa sümaa achajawaa akua'ipaa, saa'u na'yataain je tiknulujiikalü, mayaakalw saa'in awalakajaa pütchi, müsiaka a'imajaa sulu'u tijitaalü.

ASAKI'IRAA ¿Jetsü pümüin tü anakaralu'u otta tü mojukolü süpüla piyaawatüinjatü tü ayaawatiakalü wayuu?

ID TIJITAALÜ CHAYA WURASIILÜ

Tü apüleekalü GOV.BR achotchojüsü sünülia wayuu sulu'u tü tijitaalükat eere shi'iyatüin shimüin saa'u wayuu. Waraitüsü wayuu sulu'upünaa eree shiyaawatüin sukua'ipa süpüla nekerotüinjanüin sünain tü akaaliijakat wayuu sulu'u tijitaalü. Maliasat otta jo yalasü süpüla wayuu süpüshua'alee chaya Wurasiilü.

Otta jo eesü wanee Carteira de Identidade Nacional (CIN) shia wanee karalotta jeketü, si'iyataain tü CPF waneetua nee shiyaawajia sulu'u oumainkat. Tü CIN akoo'omüinjasü tü a'imajüleekalü sünülia wurasileeñakana sütüma, anaatirasü akua'ipaa, amotsolaasü tü aluwajaakat. Tü CIN kama'anasü wanee a'yatawaa sulu'u tijitaalü.

Si’iyataain tü CIN shia sünain achechе’erawaa otta anaati’iraa sukua’ipa oumainkalü süpüla anajatüin sukua’ipa na’yaatain sünain akaaliijawaa, naantirüinjatü wanee analut. Amotsolüinjatü tü mojukalü, tü aluwajaakat, alawaa sünain karaloutta. Tü ke’ireekalü na’in shia nainmajüinjatüin tü sükua’ipakalü sukaralottase wayuu.

Tü CIN a’yataasü tü sukua’ipakalü wayuu, sünaatirüin süpüla paansainjatüin, eeweetüinjatü oumainpünaa süpüla süpushua’a tü a’yatakalü sümaa sükaralottase wayuu.

Tü sükaralottasekalü wayuu nnojotsü ma’ain pansain sünainjee ashottunüin shia shi’ipajee,sulu’u tü apüleekalü eere süchiki wayuu, shia sünainjee nnojolüin wanee apansaajia natüma naa a’yataakalii sünain süpüla nayaawatüinjatüin sukua’ipa. Shia saa’a jo tü CIN shuchajaaka anain jo shi’iranajainjatü sukua’ipa, pansainjatüin shiyataain, pawalaawainjatü namaa na alu’uwataashikana mulo’u, eere nainmajüin shia, anainjatü wayuu natumawaa.

Shi’yatain tü (CIN) Sükotchirain je süpansaaji’irain tü sünüliakalü wayuu otta müsia arütke’erasü wanee akumajaa motsomüin shialu’u tü wanee apüleekalüirua.

Shai saa’a tü sukua’ipakalü sünülia wayuu nnojotsü ma’i anain sütüma tü apüleekalüirua sulu’u tü kachuweerakat, shii’ipawaisü, waima jo tü sukua’ipakalü otta müsia wanee apansaajiawa sünülia wayuu atumawaa. Shia saa’a sünainjee tia, tü CIN achajaasü wanee awanajawaa sukaralottase wayuu, suka jo shikerotirüin naanülia, süpüla antününjatüin anain natuma na awalu’uwataashikana mulo’u, sünain je tü makalü yaa nayuraajüin jee nakaalijüinjana na wayuukana .

Tü Carteira de identidade Nacional(CIN) cheküsü ana’alaainjanüinjatüin. Maka shia’tajeele sümaa sünülia wayuu je sükaralottase otta müsia loteere ma’i sukua’ipa cheküsü saa’inrüinjatüin tü makalü yaa:

- **Nnojoo pülerajüin wayuu:** Nnojoo püneekalüin (Wayuuirua wanaawiraa wamaa, wayuu suumainpa’a, wayuu nnojotka sütijain aa’u tetnulujiikalü) makatale ananoipa’a.
- **Ainmajaa akua’ipaa:** Pansainjatü sukua’ipa tü akotchajaakalü süchiki wayuu,süma’anainjatüin wayuu süpüshua.
- **Wule akua’ipaa je a’yataajirawaa:** Na wayuukana natüjaainjatü saa’u sukua’ipa tü nanülikalü otta nachiki süpüla nachuntuinwane kasa.
- **Ainmajaa sulu’u tijitaalü:** Cheküsü eeinjatüin wane analu’u otta a’imajaa süpüla nnojolüinjatüin ma’awain sükaralottase.

Figura 10. Publicidad de la identificación digital en Brasil Nota. Tomado de “Identificação do Cidadão e Carteira de Identidade Nacional”, por Governo Digital de Brasil

Tomado de “Identificação do Cidadão e Carteira de Identidade Nacional”, por Governo Digital de Brasil (s. f.). Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://www.gov.br/governodigital/pt-br/identidade/identificacao-do-cidadao-e-carteira-de-identidade-nacional

Wanee A’yatawaa süpüla eirakawana.
data_labe shia wane “Laboratorio de datos y narrativas en la favela Maré de Río de Janeiro. El equipo está formado por jóvenes residentes de comunidades populares que crean nuevas narrativas a través de datos.” Renaper en Arge”

RENAPER CHAYA ARGENTINA
Shia wane a’yatawaa sulu’u tü kachuweerakat saainjüin DNI sünainje Mi Argentina. Müsia nee’e kasain DIN tarüjeeta, shi saa’a nnojotkalü awotaaja je o’unaa sanküinpünaa mapa’akat.

Figura 12. Pantalla de Inicio del portal Mi Argentina Tomado de Mi Argentina [Captura de pantalla], por Argentina. Presidencia de la Nación (s. f.). Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://www.argentina.gob.ar/miargentina

Wanee a'yatawaa süpüla eirakaana

Reconoceme (Piyaawata taya) shia wanee a'yatawaa chaya Argentina achajaaka sukua'ipa analu'u süpula a'yataanüin süka shiyolo su'upunaa wayuu (SRF) süpüla nnojolüinjatüin wanee kasachiki, nnojolüin pansaain. Tü makaralu'u akaliijasü tü sukua'ipakalü wayuu, sünain apansajiawaa sulu'u tü aneekalü suchiki wayuu, shiaawatüinjatü sukuia'ipa, eere sheenajünüin wayuu süpüla sünasia.

KAPÜLEWAA JE KASACHIKI SAA'UJEE TÜ AYAAWATIAKALÜ SUKUA'IPA WAYUU OUMAINPA'A

Tü ayaawatiakalü süka'ipa wayuu sulu'u tijitaalü eesü süpüla anain, antitsü anaa, otta jo kasa mojusia'a cheküsü eirakanüin: **A'aleejawaa, A'inmajaa, süpüna je sünasia.**

Wanee kasachiki shia tü **a'imajaakalü süchukua wayuu**, sünain na'yataain na alu'uwataashikana mulo'u motsosü natuma. Eesü piama kasachiki:

1.- Cho'ujaasü wanee apansajawaa: nnojotsü pütchi lotüin, jamüsü sukua'ipa, kasa cho'ujaaka, jalawalü eere jo tü ayaawatiakalü wayuu, sünülia , sükua'ipa.
2.- Choujaasü wanee akaaliijawaa: nnojotsü wanee analut namaüin na wayuukana, nnojotsü süpüla nekerotüin sulu'u tü apüleekalü eere nanülia süpüla narekülamajüin, natkaayain saa'u nakua'ipa, mojule suchiki nakua'ipa.

AYAAWATIA SUKA TIJITAALÜ JE KOWENNANSA SULU'U INTERNE

Sünainje wanee ayaawata sukua'ipa tü tijitaalü cheküsü aapünüinjatüin wanee analu'u sümüin wayuu sulu'upünaa tü kachuweerakalü, ainmajünüin sükua'ipa otta jo sünülia wayuu, süpüla nnojoluin süwanajaanüin.

A'imajünaa je apansawaa

Shia saa'a sünülia sulu'u tü kowennansa sünain interne tü makalü yaa shia wanee ainmajaa sükua'ipa wayuu, ayaawataa, otta jo wane a'yatawaa süpüla amamia sümaa wayuu.

Ekeroti'iraa sulu'u tijitaalü- Asaki'iraa palajanaa

Tü shiyaawatiakalü tijitaalü cheküsü pejeinjatüin süpu¨la wayuu süpüshua'alee , ja'itairü eere naya noumaimpa'a, maka washirüle naya otta jo jamüle sukua'ipa ne'irüku.

Tü kowennansa sulu'u interne apüsü sümüin wayuu tü internet sutuma alijuna eere natüjain saa'u kasa süpüshua'a , atüjashii a'yatawaa otta jo akumajaa sulu'u tü kachueerakalü.

Sujutia sukua'ipa wayuu

Tü ayaawatiakalü sulu'u tijitaalü cheküsü sainmajüinjatüin je shia'taainjatüin shiaalu'u sünasia wayuu, nnojoo punju'lain naya, tü meerü yaa.

- Ainmajaa sujutia sukau'ipa wayuu, no'upala naa muju'ulaashikana otta jo na e'rajaakana aa'u waneepia.
- Cheküsü a'imajünüinjatü tü wayuukalüirua nnojotsü alerajünüin sünain tü a'yatawaakalü je akalijawakalü sulu'u tijitaalü
- Cheküsü a'imajünüinjatünüin nakua'ipa na wayuukana süpüla nayaawatünüinjatüin tü pütchikalü, arütkeerüinjanu wayuu süpüla anaa akua'ipa sulu'upunaa tü kachueerakat sulu'u wanee tijitaalü jerottüinjatü.

APÜLEE SÜPÜLA KOTTIRAWAA OUMAINPA'A: LACIGF AND YOUTH LACIGF.

E'eraaja tü a'yatawaakalü sümaa na apüleekalü sulu'u interne, tü ekirajaanaka anain sulu'u tü moorulo palajatkalü- anas süpüla ayaawataa akua'ipaa sulu'uu tü kachueerakalü, shia saa'a na alu'uwataashikana naya alu'uwataaka saa'u tu sukua'ipakalü, shiyaakua otta jamüijatüin sukua'ipa tü analu'ukalü sümüin wayuu sulu'u tü tijitaalükalü.

Shia saa'a yala eere shia'yataanüin tü wayuukalüirua sukua'ipa, shia saa'a cho'ujaaka jülüjüinjaatüin naa'in nakua'ipa, süpüla nakujüinjatüin shimüin saa'u nakau'ipa,maka nnojotle wanaawain tü nanasiakalü, mo'uyaashin na aluwataashikana mulo'u: shia jo tü a'leejiakalü, nnojolüin internet sulu'u suumain wayuu, eere nnojoluin wayuu atüjakalü süpüleeru, eere

e'rajünüin wayuu waneepia, nnojolüin wanee a'yataawaa pansain. Tü apüleekalüirua sulu'u interne, maka saa'in LACIGF je tü Youth LACIGF aapüshii analu'u sümüin wayuu, eere na'yataain, eere jo ne'iranajaain namülia saa'u na'yatain saa'u nakua'ipa oumaipa'a.

Sünain karalouttakalü tü eirakaajenü waya sünain piama sukua'ipa kowennansa sulu'u interne we'rüipain sulu'u tü paalainkalü moorulo. Shia tü LACIGF maka saa'in tü Youth LACIGF eesü wanee apülee soopünaa oumainkalü, akanajüipa sujutia wamaa süpüla shi'iyatüinjatüin tü kasachiki alatakalü wamüin wepiapa'a. We'ereeru tü a'yatawaakalü anakala ma'i sulu'u tü apüleekalü otta müsia wanee karaloutta, motsosu süpüla a'yataainjanüin tü LACIGF ¡Eesü süpüla püküjüin wamüin saa'u wanee akua'ipaa saa'u achiki otta jo wanee pütchi saa'u sukua'ipa tu tijitaalükalü otta sükaalijia woumainpa'apünaa.

Figura 13 logo

Tü oukajawaakalü sulu'u kowennansa je interne soo'opünaa Ameerika Latiina je Kariiwe (LACIGF) shiyaipa wanee apüleewa süpüla kottirawaakalü sünain yootirawaa namaa na aluwataashikana mulo'u eere jo na a'yataliikana, na a'yataakana nemiiwa'a, na atijaakana o'u saa'u kachueera, ekirajiapülee, otta jo wayuu kottirakalü süpüla a'yatawaa je yootüshii süchiirua nakua'ipa.

Naa'u chii achiiruajachika juya tü oumainkalü ako'oyolosü sünain atijaa saa'u sukua'ipa sulu'u tu kowetnansakalü sulu'u internet, jamüin tü kapüleeka namüin, eere naku'umajüin napüleekalü süpüla yootaa otta müsia tü choujaakalü namüin noumainpa'a, eere jo aapünüin namüin sütchin nanüiki sulu'upunaa tü aküjalakat sulu'u: Foro de Gobernanza de internet

Figura 14

Sünainjee tü LACIGF eweetüsü tü Yootirawaakalü soo'u kowennansa sulu'u interne namüin na jimaaliikana otta müsia na majayütnuukana ya Ameerika Latiina je Kariiwe (Youth LACIGF) eere yootirawaain naa tepichikana, jimaa'alii otta jo majayütnü saa'u sukua'ipa kowennansa sulu'u internet.

Tü jutkatira'awaakalü süpüshua'alee eweetüsü saa'u juyakalü 2016 cha ya San José, Costa Rica; shia saa'a sünainjee tia a'walakajaasü soo'opünaa tü pueewulokalüirua sulu'upunaa LAC. Shia wanee a'yatawaa kapülainsü namüin na jima'aliikana je majayünüü ke'ireekalü naa'in atüjawaa saa'u tü a'yatawaakalü sümaa kowetnansa sulu'u internet, jai'tairü waneejatüin nakua'ipa, aapi'rawaa, tü pawalaawaji'irawa, akumajunaa wanee ejeipa'ajirawaa otta müsia wanee apülee a'imajülü je nnojolüin atkawaa, a'yaaji'rawaa.

Tü Youth LACIGF a'yataashii sümaa tü tijitaalükalü arütkeerüin wayuu sünain tü apüleekalüirua, ainmajüshii sukua'ipa wayuu, ainmajüshii sukua'ipa wayuu sulu'u tijitaalü, sünasia wayuu sulu'u tijitaalü, otta jo tü analu'ukalü sümüin wayuu je ainmajawaa waneepia. Tü a'yatawaakalü tü shia jo sukua'ipa,shiyolojo je anasia sütüma tü tijitaalü nanainjee na alu'uwataashikana mulo'u.

Müsia jo tü a'yatawaakalü sümaa Pacto Digital Global je tü kasachiki süpütakala amüin tü ayuulekalü saa'u sukua'ipa shi'iyataaya tü teknulojiikalü: tü a'yatawaakalü sünain ainmajaa süchiki wayuu otta jo tü sukua'ipakalü wayuu, kasachiki süpüla ekorotaa, e'iyatawaa sünülia wayuu, otta jo wanee, mujulaale namüin kowennansa otta müsia nekerotüinjanüin sulu'upunaa digitaale.

SUKUA'IPA SHIA'ATAAYA WAYUUIRUA

1. **Yootirawaa otta ekirajawaa sümaa wayuu.** Eere ne'itaain süchiki nakua'ipa, tü alatakalü namüin nepiapa'a (ej: kasachiki saa'u nakua'ipa sulu'u tijitaalü natuma na alu'uwataashikana mulo'u, nnojolüin luusa, interne soo'opünaa noumain, nnojolüin akaaliijawaa, otta jo a'yatawaa süpüla nanasia)
2. **Asakiraa palajanaakalü je asakiraa sulu'u karaloutta:** LACIGF y Youth LACIGF eeru'ulaashi watuo'u sulu'upunaa tü kachuweerakalü süpüla shikerotüinjatüin wayuu eekein nee'e, otta jo müsia tü apüleekalüirua eesü süpüla nalu'uwatain na'yatain sulu'umüin tü yootirawaakalü.
3. **A'yataaji'irawaa .** Shia wanee kottirawaa sünain a'yatawaa süchiki wane kasa (maka saa'in sükaralottase wayuu, sünasia tijitaalü sümüin wayuu, kamaneewa sümüin wayuu) eere wayuu asülajut, eere wayuu a'yataweekalü.
4. **Süchiki sukua'ipa wayuu:** wayuukalüirua otta müsia apüleekalüirua sünain ejeipa'ajirawaa.
5. **Kottirawaa sünain suku'majia pütchi analu'uin natuma na wayuukalüirua.** Süchikejee waima kottirawaa, aneekünüsü otta jo akotchajünüsü nanüiki na wayuukana, alu'uwate'etnüsü sümüin tü apüleekalüirua soo'opünaa mmakat süpüshua'a (maka chi IGF sünain ONU)

Sukua'ipa shi'yataain wanee analu'u namüin na wayuukana:

Tü shi'ataainkalü wayuu akaaliijasü je ekerotitsü sukua'ipa wayuu shipiapa'a sulu'u tü yootirawaakalü soo'opünaa woumaikalü.

Palajanaakalü: Püsanaa tü pütchi yalaka sulu'u tü eenajütkalü wayuu juyoulia(ej: señatkalü, sunasia wayuu sulu'u tijitaalü, akaliijawa sulu'u tijitaalü, kowennansa sünain sukua'ipa wayuu otta jo pawalaawain wayuu sulu'u tijitaalü)

1. Püneeka wanee eekai anain sümüin pükomunidaashe je atüjüin saa'u.
2. Pükerotira pükua'ipa, kasa eekale alatüin otta wane kasa aküjaka anain tü pünüikikat.

Eesü süpüla papain

- Ayaawajia a'yatawaa otta ekirajawaa (CEPAL,ONU,shi'yataain ONG)
- Akujaa süchiki akua'ipaa otta süchiki oumainkalü.
- Apansajia akua'ipaa otta sunasia wayuu.

Püsaki'ira müin:

- ¿Jetsü kasachiki otta müliaa tei'iyateekala amüin?
- ¿ Jameetche tanüiki süpüla akaaliijawa?
- ¿Jamüsü sukua'ipa shi'iyatain sümaa kowetnansa sulu'u internet sümaa süpansaajia wayuu (ainmajawaa akua'ipaa, ekerotirawaa, nnojolü pülerajüin wayuu, a'walakajaa pütchi)?

Akua'ipaa

- **Anüliaa:** motsoinjachi je e'iyatüinjatü
- **Süchikua:** Akujünüinjatü sukua'ipakalü müima'a je jamüsü mulo'uka sukua'ipa.
- **Kasachiki:** E'iyatünüinjatü kasa kapüleeka, wane ashutaa otta müsia wane eke'ejaa aa'in,nnojolüin pansaain sukua'ipa.
- **Wanee pütchi pansain:** Anajirawaa sünain wanee akua'ipaa pansain saa'ujee LACIGF otta jo sünüikü wayuu waneejatü.
- **A'tapajaa wane kasa:** jamüsü saa'in müin pünaati'irüinjatüin sukua'ipa tü kasakat.
- **Achikii je akua'ipaa:** Wanee ayaawataa e'iyatakalü pükoloin,püsülajüin.
- **Piantuakalü:** chekü sü püna'alaajatüin, maka lotole shia otta jo shia süka'alia LACIGF je Youth LACIGF.

Püna'alaa tü eenajütkalü wayuu

- Je'erainjatü pütchi je karaloutta
- Sünüikü wayuu eekai aapanüin
- Sükumajia achiki süpüla alu'wataawaa
- Püluwate'era pükua'ipa saa' u süka'lia nnojolüiwa'a süseralüin.

ASÜRÜLA'AYA MOORULO:

KOWENNANSA JE A'YATAWAA

Cho'ujaasü atüjaanüinjatüin saa'u tü tijitaalüka, nnojotsü shiain nee'e süpüla ayaawataa, Cho'ujaasü atüjaana aa'u jamüin sukua'ipa sünaimüin wayuu, wajutia, otta jo sümüin woumain.

A'YATAWAA

1 Oso'iraa aa'in, asakiraa otta müsia saa'u sukua'ipa wanee a'yatawaa süpüla aneekawaa sulu'u tü tijitaalükalü, sünainje sukua'ipa wayuu.

. ¿ Kasa kapüleeka namüin na wayuukana kepiakana taütpa'a saa'u tü a'yatawaakalü?
. ¿ Jetsüinjatü ta'yataain süpüla suwa'anajainjatüin tü a'yatawaakalü sünain tijitaalü?
. ¿Jamuschee sukua'ipa tamüin tü a'yatawaakalü sulu'u tijitaalü waneepia?

2. Püshaja tü ke'ireekalü paa'ain

. ¿Jetsüche tü pütchi anakaralu'u süpüla sükoyolüin na'yatain na alu'uwataashikana mulo'u?
. ¿Jetsüche a'yatawaa anakalü otta jo cho'ujaaka pümüin sünainjee Pi'yataain sümaa wayuu sulu'upünaa tü tijitaalükalü?

SOO'OMÜIN WANEE AKUA'IPAA

ID Colombia | Fundación Karisma
Infraestructura y cobertura de redes de acceso móvil | Postdata
Soberanía y nacionalismo en entornos digitales: la llamativa ausencia de América Latina en el debate mundial | Martín Becerra y Silvio Waisbord
Soberanía Digital | Julia Pohle y Thorsten Thiel
Digitalización de Trámites y Servicios | Ministerio TIC Colombia Política de Gobierno Digital | Ministerio TIC Colombia
Decreto 088 de 2022 | Función Pública

Una transformación digital real y efectiva puede ayudar a América Latina y el Caribe a superar las trampas que impiden su desarrollo | CEPAL

AYAAWATIA

- OECD/CAF (2024), Revisión del Gobierno Digital en América Latina y el Caribe: Construyendo Servicios Públicos Inclusivos y Responsivos, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/7a127615-es.
- Garcia, J (2024). Inteligencia Artificial en el Estado: Estudio colectivo sobre experiencias y riesgos para los Derechos Humanos, Derechos Digitales.
- Comisión Económica para América Latina y el Caribe. (s. f.). Definiciones [Biblioguías]. Biblioteca CEPAL. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://biblioguias.cepal. org/gobierno-digital/defniciones
- Portal Gov.br. (s. f.). Checklist [Guía de edición de servicios]. Gobierno de Brasil. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://www.gov.br/pt-br/guia-de-edicao-de- servicos-do-gov.br/o-que-e-um-servico/checklist
- Esteban, R., & Esteban, R. (2024, 13 septiembre). Menos de un tercio de los municipios de Chile tienen habilitado el uso de la Clave Única - CNN Chile Data by Unholster. CNN Chile Data by Unholster -.
- https://data.cnnchile.com/transformacion-digital/clave-unica//
- Ministerio de Gestión e Innovación en Servicios Públicos; Secretaría de Gobierno Digital. (s. f.). La plataforma brasileña de identidad digital [Presentación en PDF]. Red
- Interamericana de Gobierno Digital (Red GEALC). Recuperado el 8 de septiembre de 2025,
- de https://www.redgealc.org/site/assets/files/17944/brasil_-_taller_rg.pdf
- Comisión de Regulación de Comunicaciones (CRC). (2024, 13 de diciembre). La CRC presenta el análisis sobre infraestructura y cobertura móvil en Colombia. CRC. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de la página CRC. https://www.crcom.gov.co/es/noticias/ comunicado-prensa/crc-presenta-analisis-sobre-infraestructura-y-cobertura-movil-en
- Fundación Karisma. (2021, 7 de diciembre). Conceptos básicos de los sistemas de identidad [Entrada de blog]. Proyecto ID Colombia. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://digitalid.karisma.org.co/2021/12/07/conceptos-basicos-id
- Argentina. Presidencia de la Nación. (s. f.). Mi Argentina [Sitio web]. Recuperado el 8 de
- septiembre de 2025, de https://www.argentina.gob.ar/miargentina/
- Youth LACIGF. (s. f.). Youth LACIGF: Foro de Gobernanza de Internet para las juventudes de América Latina y el Caribe [Sitio web]. Recuperado el 8 de septiembre de 2025, de https://youthlacigf.lat/
- Internet Governance Forum. (s. f.). Internet Governance Forum [Sitio web]. Recuperado el 8
- de septiembre de 2025, de https://intgovforum.org/es

Fundación
Karisma

karisma.org.co

